

ZAMİQ ASLANOV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ
MÜVƏKKİLİN FƏALİYYƏTİNİN
KONSTITUSİYA HÜQUQİ ƏSASLARI**

BAKI – 2011

Elmi redaktor: **İ.O.Quliyev**
Hüquq elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **L.H.Hüseynov**
Hüquq elmləri doktoru, professor
V.C.Eyvazov
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Zamiq Novruz oğlu Aslanov. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin konstitusiya hüquqi əsasları. Bakı: «AVROPA» nəşriyyatı, 2011, 204 s.

Bu monoqrafiya Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin konstitusiya hüquqi əsaslarının təhlilinə həsr olunmuşdur. Müəllif həmin monoqrafiyada İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun anlayışı və modelləri, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun yaradılması zərurəti, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun formalaşdırılmasının hüquqi tənzi, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin təşkili, məqsədləri, funksiyaları və prinsipləri, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səlahiyyətləri ilə bağlı problemlər və bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, habelə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı məsələləri ətraflı şəkildə araşdırmışdır.

Monoqrafiya əsas etibarilə elmi işçilər, ali təhsil müəssisələrinin hüquq fakültələrinin müəllimləri, doktorantları, magistrantları və tələbələri, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) aparatının əməkdaşları, habelə insan hüquqlarının müdafiəsi problemləri ilə maraqlananlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Z.N. Aslanov.

© «AVROPA» nəşriyyatı, 2011

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun nəzəri aspektləri

1.1. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun anlayışı və modelləri

1.2. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun yaradılması zərurəti

1.3. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri

II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin konstitusion hüquqi statusu

2.1. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun formalaşdırılmasının hüquqi tənzi mi

2.2. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin təşkili, məqsədləri, funksiyaları və prinsipləri

2.3. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səlahiyyətləri ilə bağlı problemlər və bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi

III FƏSİL. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GİRİŞ

İctimai həyatın sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrində baş verən əsaslı dəyişikliklər, habelə dövlət hakimiyyətinin müasir tələblərə uyğun yenidən təşkil olunması, hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəal şəkildə bərqərar edilməsi tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət və dövlət arasında müasir standartlara cavab verən qarşılıqlı münasibətlərin və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının səmərəli təminatlar sisteminin formalaşdırılması onun əsas məqsədlərindən və konstitusion inkişafının xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsini və demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu kimi müəyyən etmiş, «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» 18 oktyabr 1991-ci il tarixli Konstitusiya Aktında hüquqi dövlət quruculuğu ideyasını reallığa çevirmək məqsədini qarşısına qoymuşdur. 1993-cü ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra respublikamızın ictimai və siyasi həyatının bütün sferalarında başlamış olduğu islahatlar nəticəsində iqtisadi, siyasi və sosial sahələrdə əsaslı və davamlı inkişafa nail olunmuş, uğurla həyata keçirilən ən mühüm islahatlardan biri olan hüquqi islahatlar nəticəsində mövcud ictimai münasibətləri tənzim edən və beynəlxalq hüquqi aktlara uyğun olan yeni qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, o cümlədən qüvvədə olan qanunvericilik aktları beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilmişdir. Həmin aktlar içərisində insan hüquqlarının təsbit və təmin edilməsinə dair aktlar xüsusi yer tutur. Bu sahədə atılmış ən mühüm addım Ümummilli liderimizin bilavasitə təşəbbüsü və sədrliyi ilə yaradılmış komissiya tərəfindən hazırlanan

konstitusiyaya layihəsinin (yeni və ilk milli Konstitusiyamızın) 1995-ci il 12 noyabr tarixində Azərbaycan xalqı tərəfindən ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilməsi oldu.

Azərbaycan Respublikasında konstitusion tənzimətmə sferasının genişlənməsi Əsas Qanun çərçivəsində beynəlxalq standartlara cavab verən geniş hüquq və azadlıqlar kompleksinin təsbit edilməsinə imkan vermişdir. Konstitusiyada ali dəyərlər olan insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və təmin edilməsi dövlətin əsas konstitusion məqsədi kimi müəyyən edilmişdir. Çünki müasir dünyada hər bir dövlətin demokratik dəyərlərə sadıqlığı onun insan hüquqlarına münasibəti ilə müəyyən olunur. Buna görə də hazırda insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həqiqi təminat mexanizmlərinin formalaşdırılması hüquq elminin və praktikasının aktual əhəmiyyət kəsb edən məsələlərindən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikası insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təsbit və təmin edilməsi sahəsində hüquqi islahatlar həyata keçirməklə yanaşı, həmin hüquq və azadlıqların daha səmərəli müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə yeni mükəmməl hüquq müdafiə mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir. Göstərilən prosesin məntiqi davamı kimi ombudsman institutunun yaradılması bu sahədə atılan ən mühüm addımlardan biridir.

Ombudsman institutunun konstitusion hüquqi statusunun tədqiq edilməsinin aktuallığı onun müasir demokratik hüquqi dövlətlərdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının institusional təminatları sistemində özünəməxsus yer tutması ilə şərtlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu institut dünya ölkələrinin təcrübəsində hələ XIX əsrin əvvəllərindən etibarən fəaliyyət göstərməyə başlasa da, ölkəmiz üçün yeni konstitusion institutdur. Azərbaycan

Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaranması təsadüfi hadisə olmayıb, ardıcıl şəkildə aparılan demokratik, hüquqi islahatların məntiqi davamı və tərkib hissəsi, habelə insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizminin səmərəliliyinin daha da artırılması məqsədi ilə yeni institusional formaların axtarılması prosesinin nəticəsi kimi obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatları sisteminin yaradılmasını tələb edir. Göstərilən vəzifənin həllində bu sahədə yeni və daha real üsul, vasitə və mexanizmlərin tətbiqi olduqca mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə ölkəmizdə vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsi üzrə bir sıra mexanizmlər - inzibati müdafiə üsulu (inzibati şikayət), məhkəmə müdafiəsi, qanunların icrasına prokuror nəzarəti və s. fəaliyyət göstərsə də, onlar bilavasitə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmamışdırlar, yəni həmin mexanizmlərin funksiyası müstəsna olaraq yalnız insan hüquqlarının müdafiə edilməsindən ibarət deyildir. Məhz, buna görə də yalnız mövcud metod, üsul və vasitələrin təkmilləşdirilməsi kifayət deyildir. Belə ki, bu baxımdan həm də insan hüquqlarının təmin (müdafiə) edilməsi üzrə yeni mexanizmlərin yaradılması zərurətə çevrilir. Həmçinin müasir dövrdə dövlətdə insan hüquqlarının təminatına yönələn nə qədər çox müdafiə mexanizmi mövcud olarsa, həmin cəmiyyətdə humanizm və bəşəri dəyərlərə hörmət də bir o qədər yüksək olar. Buna görə də ombudsman institutunu bu sahədə fəaliyyət göstərən digər dövlət mexanizmləri sistemində tamamlayıcı mexanizm kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Şəxslə dövlət arasında yaranan mübahisələrin həlli üzrə belə mexanizmlər ədalət mühakiməsinin zəruri atributları olan formalizmi, yüksək xərcləri və vaxt itkisini minimuma

endirməklə yanaşı yaranmış mübahisənin mahiyyəti üzrə kompromis qərarın qəbul edilməsinə imkan verir.

Bütövlükdə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin formalaşdırılması, belə mexanizmlərdən biri olan İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi bir qədər uzun və mürəkkəb proses olmaqla, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində tarixi təcrübənin və bəşər sivilizasiyasının nailiyyətlərinin öyrənilib təhlil edilməsini tələb edir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu cəmiyyət və hakimiyyət arasında özünəməxsus aralıq mövqe tutmaqla bir növ «körpü» rolunu oynayır. Belə ki, o, bir tərəfdən dövlət orqanıdır, digər tərəfdən isə dövlət strukturları və məmurları tərəfindən insan hüquqlarının pozulması hallarına reaksiya verən və öz səlahiyyətləri daxilində elə həmin dövlət tərəfindən ona verilən təsir tədbirlərini tətbiq etməli olan vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçisidir. Beləliklə, Müvəkkilin fəaliyyəti mühüm sosial rol oynamaqla, dövlətçiliyin və demokratiyanın inkişafının zəruri formalarından biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizminin səmərəliliyinin yüksək səviyyədə olması şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının harmonizasiyası ilə sıx surətdə bağlıdır. Ombudsman institutu vətəndaş və dövlət münasibətlərini daha yüksək səviyyəyə qaldırmaqla ikitərəfli etimadın yaradılması prosesinə təkan verir, dövlətçiliyə inamı möhkəmləndirir. Vətəndaşla dövlət hakimiyyəti orqanları arasında yaranan mübahisələri həll edən müstəqil dövlət institutu olmaqla, ombudsman öz səlahiyyətləri çərçivəsində nəinki pozulmuş hüquqların bərpası üzrə tədbirlər görür, həm də insan hüquqlarının ali dəyərlər kimi qiymətləndirilməsində,

habelə dövlətin nüfuzunun möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır.

Ombudsmanın fəaliyyəti idarəetmə prosesinin səmərəliliyini artırır. Məcburi hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmaması ombudsmanın əhəmiyyətini azaltmır. Belə ki, müasir dövrdə ictimai rəyin rolu xeyli böyük olduğundan məmurların yol verdikləri qeyri-qanuni hərəkətlərin aşkara çıxarılması onlara təsir göstərilməsinin kifayət qədər effektiv vasitələrindən biri kimi çıxış edir.

Ombudsman institutunun əhəmiyyətini müəyyən edən amillər kimi həm də onun müstəqil fəaliyyət göstərməsi, aşkarlığı və demokratik xarakterə malik olması, vətəndaşlara qeyri-formal və operativ hüquqi yardım göstərməsi, bürokratik əngəlləri aradan qaldırması və idarəçiliyi təkmilləşdirməsi, hüquq müdafiə mexanizmlərinin sistemini tamamlaması, bu sahədəki boşluqları doldurması və qüsurları aradan qaldırması, şəffaflığı təmin etmək imkanına malik olması və əhalinin bütün təbəqələrinin müraciəti üçün açıq olması çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun fəaliyyəti, habelə onun insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizmində yeri və rolu ilə bağlı məsələlərin elmi cəhətdən kifayət qədər araşdırılmaması həmin məsələlərin dərinədən və kompleks şəkildə nəzəri tədqiqinin zəruriliyini şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi baxımından həmin institutun təşkili ilə bağlı bütün məsələlərin kompleks və sistemli təhlilinin aparılması və onun fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə konseptual xarakterli tövsiyələrin işlənib hazırlanması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində

fəaliyyətinin xüsusi şəkildə tədqiq edilməsi ilə bağlı yalnız ilkin addımlar atılmaqdadır. Buna görə də hazırda respublikamızda İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutuna həsr edilmiş kompleks elmi tədqiqatlara olduqca böyük ehtiyac vardır.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda İnsan hüquqları üzrə müvəkkil yeni institut olduğundan cəmiyyətdə onun mahiyyəti və fəaliyyəti ilə bağlı dolğun təsəvvür hələ tam şəkildə formalaşmamışdır.

Beləliklə, bütün qeyd olunanlar monoqrafiya tədqiqatının aktuallığını göstərməklə onun araşdırılmasını zəruri edir.

Monoqrafiyada göstərilən müddəalar, gəlinən nəticələr və irəli sürülən təkliflər konstitusiya hüququnun elmi bazasını daha da zənginləşdirməklə, onun dövlət-hüquq institutlarına aid olan və şəxsiyyət və dövlətin qarşılıqlı əlaqələri sferasında yaranan münasibətləri tənzim edən bölməsini inkişaf etdirir və tamamlayır. Həmçinin tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı və İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi problemlərinə həsr olunmuş gələcək tədqiqatların aparılması üçün nəzəri baza rolunda çıxış edə bilər. Tədqiqat işində İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət orqanı kimi fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki məsələləri ümumiləşdirilir, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun konstitusiya hüquqi statusunu müəyyən edən kateqoriya-anlayış aparatı dəqiqləşdirilir.

Monoqrafiyada irəli sürülən təkliflərdən, gəlinən nəticələrdən və aparılan ümumiləşdirmələrdən gələcəkdə Müvəkkilin fəaliyyətini tənzim edən qanunvericiliyin, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının təkmilləşdirilməsi zamanı istifadə oluna bilər. Bu kitabda İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin hüquqi tənzimi ilə bağlı öz əksini tapan nəzəri müddəalardan

konstitusiya hüququ kursunun müvafiq bölmələrinin tədrisi prosesində mühazirələrin oxunması və məşğələlərin aparılması zamanı, habelə «konstitusiya hüququ» və «insan hüquqları» kurslarına dair dərsliklərin və metodiki vəsaitlərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Əlbəttə ki, bu monoqrafiya ideal olmamaqla bəzi qüsurlar və çatışmazlıqlardan xali deyildir. Monoqrafiya ilə bağlı deyiləcək və yazılacaq haqlı iradları əvvəlcədən məmnuniyyətlə qəbul edirik və onların müəlliflərinə dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Gələcək təkrar nəşrlərdə onlar hökmən nəzərə alınacaqdır.

Ümid edirik ki, təqdim olunan monoqrafiya ombudsman institutu ilə bağlı hüquqi maarifləndirmə işinə az da olsa öz töhfəsini verəcəkdir.

I FƏSİL

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ MÜVƏKKİL (OMBUDSMAN) İNSTİTUTUNUN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun anlayışı və modelləri

Demokratiya, insan hüquqları, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti və digər bu kimi mütərəqqi və ümumbəşəri ideyaların ictimai inkişaf prosesinin hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etdiyi və bu inkişafın istiqamətini müəyyən etdiyi bir dövrdə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmış qurumların, təsisatların, milli modellərin yaradılması və fəaliyyəti diqqət mərkəzində olan aktual problemlərdəndir. Bu cür təsisatlar içərisində İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə özünəməxsus yer tutur.

«Ombudsman» termininin etimologiyası ilə bağlı ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən müxtəlif mülahizələr irəli sürülür. Eyni zamanda, hüquq ədəbiyyatında bu terminin ümumqəbul edilmiş tərifinə və ya izahına da rast gəlmək mümkün deyildir. Lakin mübahisəsiz qəbul olunur ki, ombudsman anlayışının genezisi İsveçin tarixi və siyasi-hüquqi sistemi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır¹. «Ombudsman» sözü isveç dilində bir neçə mənə verir: təmsilçi, nümayəndə, agent, qəyyum və ya başqalarının adından hərəkət etmək, onların maraqlarına xidmət etmək üçün müvəkkil edilmiş istənilən digər şəxs. Hərfi tərcümədə ombudsman «başqasının adından danışan şəxs» mənasını verir. N.Y.Xamanevanın fikrincə, «Ombudsman» termini orta əsrlərdə isveç dilində «güc və ya nüfuz» mənasını verən

---

¹ Соколов А.Н., Трумпель К.Б. Парламентский омбудсман: генезис, функционирование, тенденции развития. Калининград: Изд-во Балт. ин-та экономики и финансов, 2000, с. 7-9

«umbud» sözündən əmələ gəlmişdir. Müasir dövrdə isə isveç sözü olan «ombud» digər şəxslərin «tərcüməçisi və ya təmsilçisi» olan şəxsi ifadə edir².

Hələ XIII əsrdə İsveçdə meydana gəlmiş ombudsman termini alman mənşəli olub, etimoloji kökləri alman tayfalarının yaşadığı keçmiş dövrlərə gedib çıxır. Həmin dövrdə alman tayfaları əsasən iki cəza növündən istifadə edirdilər:

- icma həmin tayfadan olan təqsirli şəxsi belə cəzalandırırdı: adətlərə uyğun olaraq onu həmin icmadan olan istənilən şəxs öldürə bilərdi;

- təqsirli şəxsin ailəsi zərərçəkmiş tərəfə müəyyən pul məbləği ödəyirdi. Mübahisə yaranmaması üçün puldan istifadə edilməsi üzərində nəzarəti üçüncü şəxs həyata keçirirdi³. Tərədilmiş qətlə görə zərərçəkmiş tərəfin adından qətl törətmiş cinayətkarlardan pul yığmaq üçün xüsusi olaraq seçilən şəxs ombudsmen adlanırdı. Qədim alman dilində «om-buds-man» sözü aşağıdakı mənəni verirdi: «Om» - görə (üçün) və «bud» - «cərimə yığan»⁴. İsveçlər və digər skandinaviya xalqları keçmişdə «ombudsman» sözünü «vəkil edilmiş», «işləri idarə edən», «etibar edilmiş şəxs» kimi tərcümə etməyə üstünlük vermişlər.

A.Stayanand göstərir ki, bəzi əlyazma mənbələri hələ üç min il əvvəl qədim Hindistan və Çində ombudsman kimi fəaliyyət göstərən xüsusi vəzifəli şəxslərin təyin edilməsini təsdiq edir. Məsələn, Çində «yuan» adlanan vəzifəli şəxs İmperator üçün «xalqın səsi» rolunda çıxış etməli idi⁵.

---

² Хаманева Н.Ю. Роль омбудсмeна в охране прав граждан в сфере государственного управления // Советское государство и право, 1990, № 9, с. 138-147

³ Monica Vlad. Ombudsman-ul in dreptul comparat. - Aradr. Editura Servo-Sat, 1998, p. 8

⁴ Stanley V.A. Ombudsman Reading note. Edmonton, 1980, p. 119

⁵ Stayanand A. Growth of the ombudsman concept // Journal of South Pacific Law, 1999, v. 3, p. 5

Hüquq ədəbiyyatında belə bir fikir də vurğulanır ki, ombudsman öz başlanğıcını qədim Roma senzorlarından, tribunallarından, əyalət prokuratorlarından götürmüşdür⁶.

1987-ci ildə Avstriya Ombudsmanlar Kollegiyasının direktoru V.Pickl belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, ombudsman institutu ideyası islamdan qaynaqlanır, çünki islam hüquq ənənələrində fəaliyyəti xalqın monarxa göndərdiyi şikayətlərin araşdırılması ilə bağlı olan ali vəzifəli şəxs ideyası mövcud olmuşdur⁷.

Müasir anlamda ombudsman institutu ilk dəfə olaraq XIX əsrin əvvəllərində (1809-cu ildə) İsveçdə yaranmış, İkinci dünya müharibəsindən sonra isə Avropa dövlətlərində və dünyanın digər regionlarında geniş yayılmışdır⁸. İsveç parlamentinin 1809-cu ildə qəbul etdiyi «İdarəetmə haqqında sənədlə (Konstitusiya aktı ilə)» dünyada ilk dəfə olaraq ombudsman vəzifəsi təsis edildi. Xüsusi parlament komissarı hesab edilən ombudsman Kralın və Parlamentin səlahiyyətlərini tarazlaşdırmaq məqsədi ilə yaradılmışdır⁹. Əslində bu təsisatın kökü daha qədimlərə gedib çıxır¹⁰. Bir sıra digər humanist, ümumbəşəri dəyərlər kimi «xalq müdafiəçisi» ideyası da tarixən ilk dəfə məhz Şərqdə təzahür etmiş, sonradan Qərbə keçərək orada inkişaf etdirilmişdir. Hüquq ədəbiyyatında göstəriləyi kimi, Şərqdə hələ erkən orta əsrlərdə meydana çıxmış əxi qardaşlıq təşkilatları xalq müdafiəçisi anlamına oxşarlıq baxımından nümunə ola bilər. Bu təşkilatlar Türkiyə, İran,

⁶ Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, с. 39

⁷ Pickl V. Islamic Roots of Ombudsman System. The Ombudsman Journal, № 6, 1987, pp. 101-107

⁸ Общая теория права человека / Под ред. докт. юрид. наук Е.А.Лукашева. М.: Издательство НОРМА, 1996, с. 368

⁹ АҒИХОВ С.С. Ombudsmanın yaranma tarixi, mahiyyəti və cəmiyyətdə rolu // Qanun, 2003, № 08 (112), s. 19

¹⁰ Xəlilov Q.R. Dünya məkanında ombudsman təsisatı // Qanun, 2004, № 05 (121), s. 31

Orta Asiya, xüsusilə, Kiçik Asiyada geniş yayılmışdı. Cəmiyyətdə insanın haqlı iradını müdafiə və sübut etmək əxi təşkilatlarının əsas funksiyası olmuşdur. Əxilər insanların hüququna hörmət etməyi və ehtiyacı olanlara maddi yardım göstərməyi vacib sayırdılar. Bu ideologiya insanları dərisinin rənginə, dilinə, məsləkinə, sərvətinə və mövqeyinə görə ayırmırdı¹¹.

Əxi təşkilatları Azərbaycanda da fəaliyyət göstərmişlər. Məsələn, hüquq ədəbiyyatında Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində, o cümlədən, Bakı ətrafında əxi tikilələrinin qalması, habelə öz əsərlərində haqsızlığı və ədalətsizliyi ittiham edən XII əsrin böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin Gəncə əxi təşkilatının üzvü olması və ona bu ruhun müəyyən mənada əxildən gəlməsi göstərilir¹².

Məlum olduğu kimi, İsveç kralı XII Karl 1709-cu ildə müharibəni I Pyotra uduzması nəticəsində Osmanlı İmperiyasına sığınmış və müəyyən müddət burada yaşamalı olmuşdur. O, Osmanlı dövlətində yaşadığı zaman - 1713-cü ildə xüsusi fərmanla «Şikayət bürosu» yaratmağa məcbur oldu. Bu büronun əsas vəzifəsi Kralın ölkədə olmadığı müddətdə qanunlara riayət olunmasını və dövlət məmurlarının öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin etmək idi. Ombudsman institutunun təsis edilməsində Osmanlı dövlət quruluşunun İsveç kralına təsiri məsələsi tədqiqatçılar tərəfindən dəfələrlə vurğulanmışdır. Məsələn, müəlliflərdən R.A.Yılmazın fikrincə, XII Karlın Türkiyədə məcburi yaşadığı zaman öyrəndiyi və özlərinə uyğunlaşdıraraq, İsveçdə yaradılmasını əmr etdiyi təşkilat

---

¹¹ Qəmbərov T. Şərqdə insan hüquqları amili. Azərbaycanda milli-müdafiə təsisatları yaradılmasının ilkin tarixi şəraiti / Azərbaycanda ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 47

¹² Qəmbərov T. Şərqdə insan hüquqları amili. Azərbaycanda milli-müdafiə təsisatları yaradılmasının ilkin tarixi şəraiti / Azərbaycanda ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 48

«Hakimlər hakimi» təşkilatının davamı olan Kazaskerlik təşkilatıdır¹³. Bu dövrdə əsgərlərin problemlərinə baxmağa başlayan Kazaskerlər məhkəmə hakimiyyətinin ən səlahiyyətli şəxsləri olmuş, mühakimələrə nəzarət etmişlər. Osmanlı dövlətində xüsusilə insan hüquqlarının qorunması sahəsində məhkəmə hakimiyyətinin ali orqanı kimi fəaliyyət göstərən bu təşkilat məmurların qanun pozmaları ilə bağlı olan şikayətlərə görə çevik qərarlar qəbul edirdi.

Eyni zamanda, XII Karlın Türkiyədə yaşadığı dövrdə burada «Divan-i məzalim», «Qazı əl-Qüzzat» kimi orqanlar mövcud idi. Divan-i məzalimin vəzifəsi hökumət məmurları əleyhinə edilən şikayətləri araşdırmaq idi. Sultan da daxil olmaqla, bütün məmurların şəriətə zidd hərəkətlərindən Qazı əl-Qüzzat instansiyasına şikayət etmək olardı. Göründüyü kimi, ombudsman təsisatının kökləri Şərqlə aləminin demokratik ənənələri ilə, Türk idarəçilik sistemi ilə bağlıdır.

Ombudsman vəzifəsi konkret dil üçün xarakterik olan söz və terminlərdən, habelə regional və ənənəvi inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür adlandırılır. İsveçdə onun rəsmi adı Ədliyyə ombudsmanıdır («Justitie ombudsman»). Milli səviyyədə bu instituta daha çox onun fəaliyyəti və funksiyası ilə bağlı adlar verilir. Məsələn, Fransada o, Mediator («Mediateur de la Republique»), Kvebek əyalətində (Kanada) – Vətəndaş Protektoru («Le Protecteur du Citoyen»/«Public Protector»), İtaliyada – Vətəndaş Müdafiəçisi («Defensore Civico»), İspaniyada Xalq Müdafiəçisi («Defensor del Pueblo») adlanır. Avstraliyanın Qərbi Avstraliya ştatında inzibati araşdırmalar üzrə Parlament Müvəkkili vəzifəsi təsis edilmişdir. Yeni Zelandiyada Parlament Müvəkkili (Ombudsman) fəaliyyət göstərir. Portuqaliyada isə bu

---

¹³ Yılmaz R.A. Osmanlı dövlətində ombudsman təşkilatı və onun Azərbaycanda tətbiqi imkanları // Dirçəliş XXI-əsr, 2000, № 11-12, s. 127

vəzifəni ifadə etmək üçün Ədliyyə Müdafiəçisi («Provedor de Justicia») adından istifadə edilmişdir. Lakin ombudsman institutunun mahiyyəti və funksiyalarına tam şəkildə uyğun olmadığına görə bunu uğurlu seçim hesab etmək olmaz. Belə ki, ombudsmanın fəaliyyəti konkret olaraq ədalətin (ədliyyənin) deyil, məhz insan və vətəndaşların (onların hüquq və azadlıqlarının) müdafiəsinə yönəlidir. ABŞ-da Nebraska ştatında Xalq Məsləhətçisi, Nyu-Cersi ştatında – İctimai Vəkil, Ayova ştatında – Vətəndaş Köməkçisi («Citizens Aide») fəaliyyət göstərir. Bəzi hallarda ombudsman institutunun funksiyalarını kollektiv orqan həyata keçirir: Xalq Hüquqi Müdafiə Kollegiyası (Avstriya), Hökumətin sui-istifadə hallarının araşdırılması üzrə Komissiya (Nepal), İnsan hüquqları üzrə parlament Komissiyası (Latviya)¹⁴ və s. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra ölkələrdə bu institutu ifadə etmək üçün «komissar» və ya «komissiya» terminlərindən istifadə edilir. Məsələn, Böyük Britaniyada Administrasiyanın işləri üzrə parlament komissarı («Parliamentary Commissioner for Administration»), Polşada Vətəndaşların hüquqları üzrə komissar, Meksikada İnsan hüquqları üzrə milli komissiya («Comision Nacional de los Derechos Humanos»), Zambiyada Araşdırmalar üzrə komissiya («Comission for Investigation – CFI»), Nigeriyada Şikayətlər üzrə ictimai komissiya («Public Complaints Comission») fəaliyyət göstərir. Sudanda bu institut «İnzibati nəzarət üzrə xalq məclisi» («Peoples Assembly for Administrative Control»), Salvadora isə «İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə prokuror» («Procurador para la Defensa de los Derechos Humanos») adlanır.

---

¹⁴ Сунгуров А.Ю. Сравнительный анализ института омбудсмана // Развитие института Уполномоченного по правам человека в российских регионах. Том 2. Региональный омбудсман. / Под редакцией А.Ю. Сунгурова. Приложение к журналу "Северная Пальмира". СПб., 1999, с. 147

Azərbaycan Respublikasında Ombudsman institutu rəsmi şəkildə «İnsan hüquqları üzrə müvəkkil» adlanır.

Təzəhür formasından və rəsmi şəkildə necə adlandırılmasından asılı olmayaraq «ombudsman» ehtivaedici termin və cins anlayışı kimi çıxış etməklə, digər dövlət orqanlarından və ictimai təsisatlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən xüsusi xidmət formasını ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə ayrı-ayrı ölkələrdə ombudsman təsisatı milli, regional, bəzən isə, hətta, bələdiyyə səviyyəsində təşkil edilir. Paris, Yeru-Səlim, Nyu-York şəhərlərində bələdiyyə ombudsmanları fəaliyyət göstərir.

Hüquq ədəbiyyatında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun anlayışı və mahiyyəti ilə bağlı vahid fikir formalaşmamışdır. Klassik mənada ombudsman termini parlamentin öz nümayəndəsi qismində təyin etdiyi vəzifəli şəxsi ifadə edir. Onun funksiyası dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət etmək və onların qanunla müəyyən olunmuş öz vəzifə və öhdəliklərini yerinə yetirmələrini təmin etməkdən ibarətdir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil və ya ombudsman – icra hakimiyyəti orqanları və vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətində vətəndaşların qanuni hüquq və mənafelərinə riayət olunmasına nəzarət etməli olan müstəqil ictimai vəzifəli şəxsdir¹⁵.

L.V.Tixomirova və L.Y.Tixomirov da ombudsmana oxşar anlayış verir: «Ombudsman – bir sıra ölkələrdə parlamentin dövlət orqanlarının fəaliyyətinin qanuniliyinə və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasına nəzarət edən xüsusi vəzifəli şəxsdir»¹⁶.

---

¹⁵ Конституция Российской Федерации: Энциклопедический словарь / Под ред. С.М.Шахрая. М.: БСЭ, 1995, с. 141-142

¹⁶ Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1997, с. 287

Beynəlxalq Hüquqsünaslar Assosiasiyası ombudsmana Konstitusiyaya və ya qanunvericilik hakimiyyətinin aktı ilə nəzərdə tutulan və ali müstəqil ictimai vəzifəli şəxs tərəfindən rəhbərlik edilən, qanunvericilik hakimiyyəti qarşısında cavabdeh olan, zərərçəkmiş şəxsdən dövlət orqanlarına, qulluqçularına, işəgötürənlərə qarşı şikayətləri qəbul edən və ya öz mülahizəsinə uyğun hərəkət edən və araşdırma aparmaq, müsbət fəaliyyəti tövsiyə etmək və məruzələr təqdim etmək üçün müvəkkil edilmiş xidmət kimi anlayış vermişdir¹⁷.

Lakin göstərilən bu tərif reallıqdan bir qədər uzaqdır. Belə ki, bir sıra dövlətlərdə ombudsmanlar qanunvericilik hakimiyyəti orqanları tərəfindən deyil, icra hakimiyyəti orqanları, dövlət başçıları, hökumət və ayrı-ayrı ştat və ya əyalətlərin qubernatorları tərəfindən vəzifəyə təyin edirlər¹⁸. Bu isə onu göstərir ki, ombudsmanlar heç də həmişə qanunvericilik hakimiyyəti qarşısında cavabdeh olurlar.

A.Y.Suxarevə görə ombudsman müxtəlif növ inzibati orqanların, bir sıra ölkələrdə isə xüsusi şəxslərin və ya ictimai birliklərin fəaliyyətində insan hüquqlarına əməl olunması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə xüsusi olaraq təyin edilmiş vəzifəli şəxsdir. Onun fikrincə, prokurorluqdan fərqli olaraq ombudsman institutu yalnız qanunçuluq deyil, həm də səmərəlilik, məqsədmüvafiqlik, vicdanlılıq və ədalət baxımından nəzarət həyata keçirir və insan hüquqlarının pozulması hallarını araşdırır¹⁹.

---

¹⁷ Бойцова Л.В., Бойцова В.В. Настоящее и будущее российского омбудсмана // Юридический мир, 2003, № 3, с. 20

¹⁸ Миронов М.А. Обращение граждан как элемент системы защиты прав человека и основных свобод: право и практика. М.: Юридическая литература, 2001, с. 18

¹⁹ Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.Я. Сухарев. - 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2003, с. 963

V.Ə.İbayev isə ombudsmana aşağıdakı kimi anlayış verir: «Dövlət-hüquqi mənada ombudsman parlament tərəfindən ayrı-ayrı vətəndaşların hüquqlarının mühafizəsi və bütün dövlət vəzifəli şəxsləri və nümayəndələri üzərində birbaşa və geniş parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün müvəkkil edilən, lakin onların qəbul etdiyi qərarları dəyişdirmək səlahiyyətinə malik olmayan etibar edilən müstəqil şəxs kimi başa düşülür»²⁰. V.V.Boytsovaya görə ombudsman yalnız hüquqi institut və ya təsisat deyil, həm də siyasi və hüquqi mədəniyyətin müəyyən tipi, ictimai əlaqələrin və münasibətlərin məcmusu kimi çıxış edən mürəkkəb sosial-hüquqi fenomendir²¹.

Ümumdünya Ensiklopediyasında (1972-ci il) ombudsmana aşağıdakı kimi anlayış verilir: «Ombudsman dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinə qarşı vətəndaşların şikayətlərini araşdıran müstəqil ictimai vəzifəli şəxsdir. Onun fəaliyyətinin mühüm hissəsini mənzil, vergilərin toplanması, seçkilərdə iştirak, müavinətlərin ödənilməsi kimi məsələlərdə polis, prokurorluq və ya məhkəmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin yol verdikləri ədalətsizlik və kobud davranış hallarına qarşı verilmiş şikayətlərin araşdırılması təşkil edir. Şikayəti araşdırdıqdan sonra ombudsman öz hərəkətini əsaslandırmaqla onu rədd edə bilər. Yaxud da o, inandırma, işi ictimaiyyətin nəzərinə çatdırma vasitəsi ilə və ya nadir hallarda məsuliyyətə cəlb etmə haqqında tövsiyə verməklə vəziyyətdən çıxış yolları axtara bilər»²².

²⁰ İbayev V.Ə. Vətəndaş cəmiyyətində məhkəmə və ombudsmanın qarşılıqlı əlaqəsi / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 70

²¹ Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, с. 11

²² The World Book Encyclopedia. Pield Enterprise as Educational Corporation / N.Y.: Helbert N. Corrol, 1972, v.14, p. 574

Ombudsman bəzən xalqın təmsilçisi kimi xarakterizə olunur. O, həmçinin dövlət və bələdiyyə vəzifəli şəxslərinin öz öhdəliklərini yerinə yetirərkən yol verdikləri sui-istifadə hallarından, hüquqazidd hərəkətlərdən və səhvlərdən əhalini müdafiə edən «keşikçi» kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn, tədqiqatçı alim V.V.Boytsova ombudsmanı əsas vəzifəsi dövlətin maraqlarını müdafiə etməkdən və xalqa xidmət göstərməkdən ibarət olan və ictimai vəzifəli şəxs qismində çıxış edən «gecə gözətçisi» kimi xarakterizə edir²³.

A.İ.Lebedev ombudsmana konstitusiya ilə nəzərdə tutulan və yalnız qanun qarşısında məsuliyyət daşıyan ali müstəqil ictimai vəzifəli şəxs tərəfindən rəhbərlik edilən dövlət xidməti kimi anlayış verir²⁴.

1972-ci il Britaniya Ensiklopediyasında ombudsmana qanunvericilik orqanının vəzifəsi bürokratik aparatın sui-istifadə hallarına qarşı vətəndaşların verdiyi şikayətləri araşdırmaqdan ibarət olan müvəkkili kimi anlayış verilir²⁵.

Bu institutun əsas funksiyası özlərini dövlət idarələrinin ədalətsiz hərəkətlərinin qurbanları sayan ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarını qorumaqdan ibarətdir. Buna müvafiq olaraq ombudsman çox zaman zərərçəkən şəxslə dövlət arasında bitərəf vasitəçi kimi çıxış edir²⁶.

---

²³ Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, с. 40

²⁴ Лебедев А.И. Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации // Московский журнал международного права, 2000, № 1, с. 128-148

²⁵ Бойцова Л.В., Бойцова В.В. Настоящее и будущее российского омбудсмана // Юридический мир, 2003, № 3, с. 20; Мелик-Дадаева И.А. Институт омбудсмана в скандинавских странах / Научная информация о состоянии преступности и борьбе с нею в капиталистических странах, 1986, № 94, с. 16

²⁶ İnsan hüquqları: Bəşər rifahının təməli. «İnam» plüralizm mərkəzi. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2001, s. 357

Eyni zamanda, ombudsmana bir sıra ölkələrdə dövlət orqanlarının hərəkətlərinin qanuniliyinə və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasına nəzarət edən xüsusi vəzifəli şəxs²⁷, vətəndaşların hökumət qulluqçularına qarşı tələblərinə baxan məmur²⁸ kimi də anlayışlar verilir.

Ümumiyyətlə, təbiətinə fərdlə dövlət arasında vasitəçilik missiyası xas olan ombudsman institutu əsas etibarını ilə insan hüquqlarının müdafiəsi və təbliği, o cümlədən cəmiyyətdə qanunçuluğun və ədalətin bərqərar olması məqsədi ilə yaradılmış məhkəmədən kənar hüquq müdafiə mexanizmidir²⁹.

Ombudsman institutunun anlayışını və mahiyyətini təhlil edərkən təbii ki, onun xarakterik əlamətlərini və ya xüsusiyyətlərini də qeyd etmək lazımdır. Belə əlamətlərin bir çoxu yuxarıda nəzərdən keçirilən anlayışlarda öz əksini tapmışdır. Göstərilən anlayışlardan hər birinin geniş şərhini vermədən onların ümumiləşdirilməsi əsasında ombudsmanın anlayışının daha xarakterik əlamətlərini müəyyən etmək olar.

Müəlliflərdən N.Y.Xamaneva ombudsman institutu üçün xarakterik olan və bu institutun vahid konsepsiyasını təşkil edən ümumi xüsusiyyətlər kimi aşağıdakıları fərqləndirir:

1. Ombudsman institutu dövlətdə fəaliyyət göstərən hüquqtəminədiçi mexanizmi tamamlayan mühüm bir vasitə

---

²⁷ Udo Kempt, Marco Mille. The role and the function of the ombudsman: personalized parliamentary control in forty-eight different states // The International Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif, 1999, pp. 195-226

²⁸ Malanowski A. The Commissioner for Civil Right Protection in the Period of Democratic Transformation // Commissioner for Civil Right Protection. Materials, 1996. – Warsaw, 1997, pp. 19-37

²⁹ Süleymanova E.T. Azərbaycanca insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (2004-cü il üzrə illik məruzənin qısa icmalı). Bakı: Qanun, 2005, s. 6

kimi çıxış edir. Onun təsis edilməsi cəmiyyətin demokratikləşməsi prosesinin qanunauyğun nəticəsidir.

2. Ombudsmanın fəaliyyətinin əsas məqsədinin vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinə yönəlməsi onu geniş mənada hüquq qaydasının mühafizəsi sisteminin parlament, məhkəmə, inzibati və digər nəzarət formaları ilə yanaşı mövcud olan elementi kimi xarakterizə edir.

3. Ombudsman vəzifəsi ali dövlət vəzifələrindən biri kimi çıxış edir.

4. Ombudsman institutunun əsas xüsusiyyəti onun müstəqilliyidir. Əksər ölkələrdə o, parlament tərəfindən seçilir və yalnız ona hesabat verir.

5. Ombudsmanın funksiyalarına əsasən icra orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət etmək daxildir. Bu nəzarət xarici və öz növbəsində fəvqəladə nəzarət olub, ombudsmanın təşəbbüsü və ya vətəndaşların şikayəti əsasında həyata keçirilir.

6. Bir sıra hallarda ombudsman işlərə administrasiyanın qərar və hərəkətlərinin qanunauyğun olması nöqtəyi-nəzərindən baxmır. Belə nəzarətin inzibati məhkəmə sistemi çərçivəsində həyata keçirildiyi dövlətlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, o, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətini kompleks şəkildə nəzərdən keçirməklə, onların hərəkətlərinin bəşəriliyi (insaniliyi), ədalətliliyi və məqsədemüvafiqliyi baxımından qərar qəbul edə bilər.

7. Ombudsman institutunun unikal xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən o, asanlıqla dəyişikliklərə məruz qalaraq ayrı-ayrı ölkələrin fərqli sosial-siyasi şəraitinə uyğunlaşa bilər, digər tərəfdən isə özünün əsas xüsusiyyətlərini və məzmununu dəyişmir.

8. Ombudsman tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri ilk öncə vətəndaşların hüquqlarının reallaşdırılmasına və dövlət idarəetməsi (administrasiyanın fəaliyyəti) sahəsində mövcud olan pozuntuların aradan

qaldırılmasına yönəlmişdir. O, bunlara yalnız onun üçün xarakterik olan vasitələr arsenalından – inandırma, tənqid və aşkarlıq metodlarından istifadə etməklə nail olur. Ombudsman imperativ səlahiyyətlərə malik deyildir. Bu institutun təsis edilməsi inzibati fəaliyyətə təsirin qeyri-ənənəvi formalarının (vasitələrinin) inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir.

9. Bu nəzarət formasının mühüm xüsusiyyətləri kimi həmçinin onun fəaliyyətinin sadəliyi, vətəndaş üçün aydın olması, hər kəsin ombudsmana bilavasitə müraciət etmək imkanına malik olması (Fransa və Böyük Britaniya istisna olmaqla) və icraatın əvəzsizlik prinsipi üzrə aparılması çıxış edir. Vətəndaş ombudsmanın simasında onun hüquqlarını pozan inzibati orqanlarla xidməti və ya digər tabelik əlaqələri ilə bağlı olmayan, vətəndaşla dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edən və vətəndaşın maraqlarını ifadə edən müstəqil vəzifəli şəxsi görür³⁰.

Bunlardan başqa, hüquq ədəbiyyatında ombudsman institutunun mahiyyəti və hüquqi təbiəti ilə bağlı qeyd edilən fikirlərin təhlili və ümumiləşdirilməsi əsasında onun aşağıdakı digər xarakterik xüsusiyyətlərini də fərqləndirmək olar:

- ombudsman məhkəməyə, inzibati orqanlara və prokurorluğa münasibətdə tamamlayıcı hüquq müdafiə vasitəsi kimi çıxış edir;

- ombudsman insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin qeyri-formal vasitəsidir. Öz fəaliyyətində qeyri-ənənəvi meyarlara (ədalət, düzgünlük, məqsədemüvafiqlik və s.) əsaslanan bu institutun köməyi ilə vətəndaş uzun müddət davam edən formal proseduralardan keçmədən, bürokratik əngəllərlə qarşılaşmadan operativ qaydada öz hüquqlarının bərpa olunmasına nail ola bilər;

---

³⁰ Хаманева Н.Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан / М.: Институт государства и права РАН, серия «Новое в юридической науке и практике», 1998, с. 9

- ombudsmanın qərarları əsasən tövsiyə xarakteri daşıyır. İmperativ səlahiyyətlərə malik olması onun sosial və hüquqi təbiətinə ziddir. Belə ki, burada imperativlik digər təsir xüsusiyyətləri ilə əvəz edilmişdir. Onun dolayı yolla təsiri çox zaman ənənəvi (məcburi hüquqi) təsirdən daha səmərəli olur;

- ombudsman idarəetmə sahəsində mövcud olan qüsurları, gizli qalan problemlə məqamları (inzibati xarakterli problemləri) aşkara çıxararaq xalqın nəzərinə çatdıran açıq (şəffaf) hüquq müdafiə vasitəsidir. Bu işə ombudsmanın tövsiyələrinin yerinə yetirilməsini nəinki zəruri edir, həm də bunu təmin edən mühüm təsir vasitəsi kimi çıxış edir;

- ombudsman institutu dövlət təsisatı üçün xarakterik olan bir sıra əlamətlərə malikdir (vəzifə, səlahiyyət, qanun əsasında yaradılması və fəaliyyət göstərməsi, qanunvericilik və (və ya) icra hakimiyyəti orqanlarına hesabat verməsi və ya məruzə təqdim etməsi, dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərin ombudsmanın tələb və tövsiyələrini yerinə yetirmək vəzifəsinin müəyyən olunması və s.). Bunları ombudsman institutunun daha səmərəli fəaliyyət göstərməsini şərtləndirən əlavə təminatlar kimi nəzərdən keçirmək olar;

- ombudsmanın əsas funksiyası (vəzifəsi) yalnız dövlət orqanlarına və vəzifəli şəxslərə qarşı verilən şikayətlərə baxılmasından deyil, həm də inzibati davranış standartlarının işlənilməsi, hazırlanmasında və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində iştirak etməkdən ibarətdir;

- ombudsmanın nəzarət sferası dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin geniş dairəsini əhatə edir.

Beləliklə, ən ümumi şəkildə ombudsman institutunun anlayışının aşağıdakı xarakterik əlamətlərini göstərmək olar:

- şəxslə dövlət arasında vasitəçi rolunda çıxış etməsi;
- müstəqil olması;

- dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaşların hüquqlarına, azadlıqlarına və qanuni maraqlarına əməl olunmasına nəzarət etməsi;

- məqsədinin və fəaliyyətinin əsasən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş insan hüquqlarının bərpa edilməsinə yönəlməsi;

- səlahiyyətlərinin imperativ xarakterə, qərarlarının isə məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmaması;

- öz fəaliyyətində əsasən inandırma, tənqid, aşkarlıq və tövsiyə kimi təsir üsullarından istifadə etməsi.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin unikal xüsusiyyətlərindən biri həmin institutda dövlət və ictimai əsasların uzlaşdırılmasından ibarətdir. Onun yaradılması və fəaliyyəti dövlət və vətəndaş arasında, hakimiyyətə malik olan və idarə olunan şəxslər arasında münasibətlərdə yeni tənzimləmə üsuludur. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil dövlət və cəmiyyət arasında özünəməxsus yer tutur. Bir tərəfdən o, kifayət qədər müstəqilliyə və hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan dövlət orqanıdır, digər tərəfdən isə dövlət strukturları və vəzifəli şəxsləri tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına reaksiya verən vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçisidir³¹. S.A.Volkov göstərir ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil konsepsiyasının əsas müddəaları dövlət və ictimai institutların xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən özünəməxsus hakimiyyət və demokratik başlanğıcları ifadə edir³².

---

³¹ Pickl V. The protection on Human Rights by the Office of the Austrian Ombudsman (Volksanwaltschaft) // Austrian – Soviet round table on the protection of Human Rights. Arlington. 1992, pp. 156-157

³² Волков С.А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1999, с. 16

Müstəqillik İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun əsas əlamətlərindən biri kimi çıxış edir. Müvəkkilin fəaliyyətinin əsas məqsədi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönəldiyindən bu əlamət onun üçün son dərəcə vacib və əhəmiyyətlidir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) müstəqilliyinin real təminatı üçün onun müstəqil qərarlar qəbul etməsini və fəaliyyət göstərməsini təmin edən zəruri şərait yaradılmalıdır³³. Buna nail olmaq üçün qanunvericilik Müvəkkilin (ombudsmanın) səlahiyyət müddətində dəyişməzliyi, toxunulmazlığı, hər hansı dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən onun fəaliyyətinə müdaxilə edilməsinin yolverilməzliyi, maddi, sosial və digər təminat növlərini nəzərdə tutur³⁴.

Tədqiqat işinin növbəti paraqraflarında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun mahiyyəti, statusu və fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərə münasibət bildirilərkən onun xarakterik xüsusiyyətləri bu və ya digər kontekstdə ətraflı şəkildə nəzərdən keçiriləcəkdir. Ona görə də tədqiqatın sistemliliyi və lakonikliyi baxımından burada onun bütün göstərilən əlamətlərinin təhlilini məqsədemüvafiq hesab etmirik.

Beləliklə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun xarakterik əlamətlərinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində ona aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaşların hüquqlarına,

---

³³ Şərifov M.Ş. Azərbaycanda ombudsman institutunun təsis edilməsi zamanı meydana çıxan təşkilati məsələlər // Hüquqi dövlət və qanun, 2001, № 10, s. 38

³⁴ «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 4

azadlıqlarına və qanuni maraqlarına əməl olunmasına nəzarət edən və həmin orqan və vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş insan hüquqlarının bərpasını təmin edən, öz fəaliyyətində əsasən inandırma, tənqid, aşkarlıq və tövsiyə kimi təsir üsullarından istifadə edən, habelə şəxslə dövlət arasında vasitəçi rolunda çıxış edən müstəqil xüsusi vəzifəli şəxsdir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə ombudsman institutu fərqli şəkildə təzahür etməklə müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətlər kəsb edir. Çünki müxtəlif ölkələrdə ombudsmanın fəaliyyətinə milli, tarixi faktorlar mühüm təsir göstərir. Bu isə ombudsman institutunun müxtəlif modellərinin təşəkkül tapmasını şərtləndirir.

Ümumiyyətlə, hüquq ədəbiyyatında ombudsman institutunun modellərinin vahid təsnifatı mövcud deyildir. Lakin ombudsman institutunun inkişaf tendensiyası barədə ümumi təsəvvür yaratmaq məqsədi ilə konstitusiya hüquq elmində çoxsaylı ombudsman modellərinin təsnifatının aparılmasına cəhdlər edilmişdir.

Ombudsman institutunun modellərinin təsnifatını apan A.N.Sokolov və K.N.Trumpel bu institutun *skandinaviya (klassik), kontinental-avropa və ingilis-amerikan* modellərini fərqləndirirlər³⁵. Belə yanaşma ilk növbədə ombudsman institutunu təsis edən ölkələrin aid olduğu hüquq sisteminin (ailəsinin) xüsusiyyətlərinə əsaslanır.

Skandinaviya modeli daha qədim modeldir. Ombudsman institutunun bütün digər modelləri məhz onun əsasında yaranmışdır. Bu modelin (İsveç, Finlandiya, Norveç və Danimarka) aşağıdakı əlamətləri fərqləndirilir:

- bir neçə, ən azı üç ombudsmanın olması;
- ombudsmanların fəaliyyətinin mülki və hərbi işlər üzrə funksional şəkildə bölünməsi;

---

³⁵ Соколов А.Н., Трумпель К.Б. Институт омбудсмана в современном мире. Калининград: КЮИ МВД России, 2001, с. 56

- ombudsmanların real hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olması (Ali Məhkəmənin üzvlərinə qarşı ittiham irəli sürülməsinə qədər).

Kontinental-avropa modelinin əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- bir və ya bir neçə (Macarıstan) ombudsmanın mövcud olması;

- ombudsmanın fəaliyyət sferasının yalnız mülki (Polşa, Hollandiya, Portuqaliya, Fransa, İspaniya), yaxud da hərbi (Almaniya) işlərlə məhdudlaşması;

- ombudsmanın real hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmaması.

Kontinental-avropa modeli çərçivəsində Hollandiya, Fransa, Portuqaliya, İtaliya həm də bələdiyyə ombudsmanlarına malik olmaqla, digər Qərbi Avropa dövlətlərindən fərqlənirlər. Nəzərdən keçirilən təsnifat baxımından ombudsman institutunun fransız modelini digər kontinental-avropa ombudsmanlarından (Böyük Britaniya ombudsmanı istisna olmaqla) fərqləndirən əsas xüsusiyyət kimi «parlament filtri»nin olması və onun inzibati orqanlara yaxınlığı çıxış edir.

Kontinental-avropa modeli öz xarakterinə və verilmiş səlahiyyətlərin həcminə görə ombudsman institutunun fəaliyyətinin skandinaviya və ingilis-amerikan sistemləri arasında aralıq mövqe tutur.

İngilis-amerikan modeli üçün ombudsmanların qanunvericilik hakimiyyəti qarşısında böyük müstəqilliyə malik olması xarakterikdir. Bu ölkələrdə ombudsmanlar bütün idarəetmə sahələrində şikayətlərin araşdırılması üçün kifayət qədər hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdirlər. İngilis-amerikan ombudsmanı öz fəaliyyətində kütləvi informasiya vasitələrinin və ictimaiyyətin geniş dəstəyinə əsaslanır. Bu, onun yalnız dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən qərarların qəbul edilməsinə deyil, həm də

hökumətin ayrı-ayrı tədbirlərinə yenidən baxılmasına təsir etmək imkanlarını müəyyən edir.

D.Yakobi hakimiyyət sistemində yerindən və səlahiyyətlərindən asılı olaraq ombudsmanın aşağıdakı modellərini fərqləndirir:

- parlament ombudsmanı modeli;
- icra ombudsmanı modeli;
- ikinci nəsil ombudsman modeli (hibrid model).

Göstərilən bu modelləri və onlardan törəmə modelləri ətraflı şəkildə nəzərdən keçirək.

Parlament ombudsmanı modeli. Bu model skandinaviya ölkələrində yaranmışdır. Əksər müəlliflər³⁶ onu klassik model kimi xarakterizə edirlər. Bu modelə görə ombudsman parlament tərəfindən təyin edilən və yalnız ona hesabat verməli olan müstəqil vəzifəli şəxsdir. Parlament ombudsmanlarının iki modeli fərqləndirilir: a) «isveç» modeli – bu model çərçivəsində ombudsmana vətəndaşların hüquqlarının icra və məhkəmə hakimiyyətinin istənilən orqanı və ya vəzifəli şəxsi tərəfindən pozulması hallarının araşdırılması üzrə geniş səlahiyyətlər verilmişdir; b) «danimarka» modeli – bu model üçün ombudsmanın məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət etmək, habelə cinayət işi qaldırmaq hüququna malik olmaması xarakterikdir. Hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, parlament ombudsmanları güclü parlamentarizm ənənələrinə malik olan dövlətlərdə (parlamentli monarxiya və respublikalarda), icra ombudsmanları isə prezidentli və

---

³⁶ Соколов А.Н., Трумпель К.Б. Институт омбудсмана в современном мире. Калининград: КЮИ МВД России, 2001, с. 121; Туманов В.А. Права человека и исполнительная власть // Советское государство и право, 1990, № 2, с. 50-51; Бойцова В.В. Правовой институт омбудсмана в системе взаимодействия государства и гражданина: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. М., 1995, с. 19-25

yarımprezidentli respublikalarda yaradılmalıdır və bu, onların fəaliyyətinin səmərəliliyini artırır³⁷.

Bu modelin klassik nümunəsi kimi İsveçin parlament tərəfindən seçilən Ədliyyə ombudsmanı çıxış edir. A.Y.Sunqurov göstərir ki, ombudsman institutunun məhz «isveç» modeli uzunmüddətli avtoritar keçmiş olan ölkələr üçün daha münasibdir³⁸.

D.C.Rouatın fikrincə, ombudsman institutunun yalnız iki modeli – isveç və danimarka modelləri mövcuddur və bütün digər modellər onlardan törəmədir³⁹. Ombudsman institutunun məhz danimarka modeli bu institutun 1963-cü ildə təsis edildiyi Yeni Zelandiyadan başlamaqla müasir dünyada müxtəlif modifikasiyalarla geniş yayılmışdır. Avropa Şurasının ombudsmanı olmuş Y.Soderman parlament ombudsmanın «danimarka» modelinin geniş yayılmasının üç səbəbini fərqləndirir:

- nəzarət sisteminin isveç modeli ilə müqayisədə o, daha çevik və sadə xarakterə malikdir;

- onun fəaliyyəti «pis idarəetmə»nin qarşısının alınmasına və vətəndaşla administrasiya arasında yaranan mübahisələrin həllinə, habelə idarəetmə sahəsində davranış standartlarının işlənilməsinə hazırlanmasına yönəlmişdir. Bu iş inkişaf etmiş parlament demokratiyası ölkələrinin diqqətini cəlb etmişdir;

---

³⁷ Башимов М.С. Институт омбудсмана (Уполномоченный по правам человека и гражданина) в Российской Федерации и зарубежом. М.: МГАДИ, 1997, с. 123

³⁸ Сунгуров А.Ю. Институт омбудсмана: эволюция традиций и современная практика (опыт сравнительного анализа). СПб.: Норма, 2005, с. 223

³⁹ Rowat D.C. The Ombudsman Plan. Essays on the Worldwide spread of an idea. Rev. 2-nd ed. University Press of America, 1985, p. 27

- Danimarkanın ilk ombudsmanı olmuş S.Xurvits bütün dünyada ombudsman ideyalarının geniş yayılmasında fəal surətdə iştirak etmişdir⁴⁰.

İcra ombudsmanı modeli. Bu model bəzən vasitəçi (mediator) modeli də adlanır. Onun bariz nümunəsi kimi Fransa ombudsmanı (mediatoru) çıxış edir. Lakin bəzi müəlliflər hesab edir ki, o, həm də Böyük Britaniya üçün xarakterikdir⁴¹. Göstərilən modelin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi «parlament filtri»nin fəaliyyət göstərməsi, yəni vətəndaşların ombudsmana birbaşa deyil, deputatlar vasitəsi ilə müraciət etmək imkanına malik olması çıxış edir. V.A.Tumanov qeyd edir ki, Fransa Mediatoru skandinav və ingilis ombudsman modellərinin qarışığını ifadə edir: səlahiyyət sferası skandinav modelinə uyğundur, «parlament filtri» adlanan xüsusiyyəti, yəni şikayətlərin parlament üzvləri vasitəsi ilə verilməsini isə ingilis modelinin təsiri ilə mənimsəmişdir⁴². P.V.Kessinqin fikrincə isə, bu modeli «danimarka» modelindən fərqləndirilən xüsusiyyətlərdən biri onun «iş üslubu» ilə bağlıdır (təyin edilməsi qaydası və ombudsmana müraciət edilməsi formasından başqa). Bu, ilk növbədə onu ifadə edir ki, mediator ümumi ədalət və qənaətbəxş idarəetmə prinsiplərinə əsaslanmaqla tərəflər arasında bir növ sazişə nail olarsa, bu halda işə xitam verilir⁴³.

«İkinci nəsil» ombudsman modeli. Birinci nəsil ombudsmanlar milli və regional səviyyəli insan hüquqları

---

⁴⁰ Содерман Я. Где классический парламентский омбудсман? // 20-летие коллегии австрийских омбудсманов. Вена, 1997, с. 26

⁴¹ Kessing P.V. Implementation of the Western Model in Democratic Transition // National Human Rights Institutions. Danish Center for Human Rights, 2000, p. 157

⁴² Туманов В.А. Права человека и исполнительная власть // Советское государство и право, 1990, № 2, с. 51

⁴³ Kessing P.V. Implementation of the Western Model in Democratic Transition // National Human Rights Institutions. Danish Center for Human Rights, 2000, p. 131

üzrə komissiyalarla birgə mövcud olmuş və fəaliyyət göstərmişlər. İnsan hüquqları ideyasına beynəlxalq səviyyədə daha mühüm önəm verilməyə başlandıqdan sonra «pis idarəetmə» insan hüquqlarının pozulması formalarından biri kimi qəbul edildi. Bunun nəticəsində Şərqi Avropanın postsosialist dövlətlərinin təcrübəsində yeni nəsil ombudsman institutları meydana çıxdı. Həmin institutlar «ikinci nəsil ombudsman institutları» adını aldı⁴⁴. Onlar həm ombudsmanın, həm də insan hüquqları üzrə komissiyanın funksiyalarını yerinə yetirirlər, yəni dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət edilməsindən və pozulmuş hüquqların bərpasından başqa, həm də hüquqi maarifləndirmə və insan hüquq və azadlıqları sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məsələləri ilə məşğul olurlar.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsində «ümumi səlahiyyətli» ombudsmandan başqa «ixtisaslaşdırılmış» və «kollegial» ombudsman modelləri də fəaliyyət göstərir. Belə ki, beynəlxalq və milli səviyyədə hüquq və azadlıqlar katoloqu zənginləşdikcə və universallaşdıqca müvafiq olaraq ombudsmanın hüquqmüdafie fəaliyyətinin ixtisaslaşdırılması daha çox zərurətə çevrilir və aktual əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, dünya dövlətlərinin təcrübəsində müəyyən sferada insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiesi ilə məşğul olan ombudsmanlar, o cümlədən qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi məsələləri (Finlandiya), milli və etnik azlıqların işləri (Macarıstan), istehlakçıların hüquqlarının müdafiesi və rəqabətə nəzarət məsələləri (Finlandiya), müdafie və hərbi administrasiyanın hərəkətlərinə və hərbi qulluqçuların hüquqlarına əməl

---

⁴⁴ Jacoby D. Independence and Access – Two cardinal points to guide the ombudsman on the sea of democracy and orient the choice of an institutional model // The International Ombudsman Anthology. Selected Writings from the International Ombudsman Institute / Ed. by Linda C.Reif - The Hague e.a.: Kluwer Law International, 1999, p. 21

edilməsinə nəzarət işləri üzrə (AFR, Danimarka), mətbuat üzrə, atınhisar qanunvericiliyi üzrə, bərabər imkanlar üzrə (İsveç), yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə (Norveç), səhiyyə işləri üzrə, yerli idarəetmə işləri üzrə (İngiltərə, Şotlandiya və Uels) və s. ombudsmanlar fəaliyyət göstərir. Ombudsman layihəsinin Amerika qitəsində dəyişikliyə məruz qalması orada maraqlı formaların təzahür etməsinə gətirib çıxarmışdır: icraedici ombudsmanlar; ombudsman kollegiyaları; yerli ombudsmanlar; universitet ombudsmanları; ahıllara sosial yardım üzrə ombudsman proqramları; korporativ ombudsmanlar; vəkillərin öz korporasiyalarına qarşı şikayətlərinin həlli üzrə ombudsmanlar.

Kollegial ombudsman modeli çərçivəsində qanunverici orqan tərəfindən bir neçə ombudsman təyin edilir və onların hər birinin səlahiyyət sferası müəyyən fəaliyyət istiqamətini əhatə edir. Məsələn, Litva Respublikasının beş Seym kontrollerindən ikisi dövlət qulluqçularının hərəkət və qərarlarından verilən şikayətlərə, ikisi yerli idarəetmə orqanlarının hərəkət və qərarlarından verilən şikayətlərə, biri isə hərbi administrasiyanın hərəkət və qərarlarından verilən şikayətlərə baxır⁴⁵. 14 dekabr 1967-ci ildə İsveçdə idarəetməyə nəzarətin vahidliyi prinsipi yenidən bərpa edilsə də, üç müxtəlif fəaliyyət sahəsi müəyyən olundu ki, onların da hər birinə ayrıca ombudsman nəzarət etməyə başladı. Başqa sözlə, eyni vəzifəyə hər biri ədliyyə ombudsmanı rütbəsi daşıyan üç şəxs daxil oldu. Səlahiyyətlərin bölgüsü onlar arasında əldə olunmuş razılaşmaya əsasən müəyyən olunurdu. Ombudsmanlar arasında tabeçilik münasibətləri mövcud deyildi. Onlar eyni statusa malik olmaqla, yalnız səlahiyyət sferalarına görə bir-birindən fərqlənirdilər. Birinci ombudsman məhkəmələr, prokurorluq, ordu və polisə nəzarət edirdi; ikinci ombudsman sosial məsələlər,

---

⁴⁵ www.lrski.lt.

informasiya, mətbuat və xalq təhsili ilə məşğul olurdu; üçüncüsü isə idarəetməyə aid olan (nəqliyyat, vergi və s.) və digər ombudsmanlar tərəfindən nəzarət edilməyən məsələlərə görə cavabdeh idi. Lakin ombudsmanların səlahiyyətlərinin belə bölgüsü dəyişikliklərə məruz qaldı. Belə ki, 1 yanvar 1975-ci ildə İsveçin yeni Konstitusiyasının qüvvəyə minməsi ilə ombudsmana aid müddəalar bir qədər dəyişdirildi və nəticədə 1976-cı ildən etibarən bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq (koordinasiya) şəklində dörd ədliyyə ombudsmanı birgə fəaliyyət göstərməyə başladı. Onların səlahiyyət sferaları hər birinə həvalə olunan nəzarət predmeti və sahəsinə əsasən müəyyən olunur. Ombudsmanlardan biri qrupun inzibati rəhbəri olub, onların əsas fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir⁴⁶.

Ombudsman institutunun modellərinin təsnifatının meyarlarından biri kimi onun fəaliyyət predmeti və öz səlahiyyətlərini həyata keçirməsi üsulu çıxış edir. Bu baxımdan «reaktiv» və «aqressiv» ombudsman modelləri fərqləndirilir. «Reaktiv» ombudsman yalnız vətəndaşların şikayətləri əsasında araşdırmaya başlayır. «Aqressiv» ombudsman isə mülahizə sərbəstliyinə malikdir, yəni vətəndaşların şikayətləri olmadan, öz təşəbbüsü ilə araşdırmaya başlaya bilər.

Beləliklə, dünya ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi əsasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində rolu və yerindən asılı olaraq ombudsman institutunun aşağıdakı modellərini fərqləndirmək olar:

1. Nəzarətəddici ombudsman - İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi onun bilavasitə məqsədini təşkil etmir. Bu ombudsmanın əsas funksiyası dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət etmək və onların öz vəzifələrini

---

⁴⁶ Хиль-Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмена). М.: Ad Marginem, 1997, с. 39

(səlahiyyətlərini) lazımi qaydada yerinə yetirməməsi hallarını aşkara çıxarmaq, habelə həmin halların aradan qaldırılması üzrə tövsiyələr vermək və digər zəruri tədbirləri görməkdən ibarətdir. Göründüyü kimi, nəzarətəddici ombudsman insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində birbaşa deyil, dolay yolla iştirak edir. Belə ki, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətindəki nöqsanların aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması son nəticədə insan hüquqlarının təminatına müsbət təsir göstərir.

2. Müdafiəedici ombudsman – Onun fəaliyyətinin əsas məqsədi insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini və ya pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu ombudsmanın fəaliyyəti dolay şəkildə olsa da, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin işinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır.

3. Qarışıq ombudsman - Onun səlahiyyətləri və fəaliyyəti eyni zamanda həm dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə, səmərəliliyinin artırılmasına, həm də əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsinə yönəlmişdir.

1.2. Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun yaradılması zərurəti

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu dünya ölkələrinin təcrübəsində hələ XIX əsrin əvvəllərindən etibarən fəaliyyət göstərməyə başlasa da, ölkəmiz üçün yeni bir təsisatdır (orqandır). Sovet İttifaqında ombudsman institutunun təsis edilməsi ideyası birmənalı şəkildə inkar edilmişdi. Belə ki, bu institut burjua və səmərəsiz institut hesab edilirdi. Həmin dövrdə ombudsman

institutu «çox cüzi səmərəliliyi əvvəlcədən qanunla müəyyən edilən», zahirən müstəqil təsisat kimi nəzərdən keçirilirdi⁴⁷. Qeyd edilirdi ki, Sovet İttifaqında məmurların hərəkətləri barədə şikayətlər almaq səlahiyyətinə malik olan prokuror şəxsiyyətin hüquqlarının müstəqil müdafiəçisi funksiyasını uğurla yerinə yetirir⁴⁸.

Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) təsisatının yaranması təsadüfi hadisə olmayıb, ardıcıl şəkildə aparılan demokratik, hüquqi islahatların məntiqi davamı və tərkib hissəsi kimi obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması insan hüquq və azadlıqlarının möhkəm təminatlarının yaradılması ilə bilavasitə bağlıdır. Göstərilən vəzifənin həllində bu sahədə yeni və daha real üsul, vasitə və mexanizmlərin tətbiqi olduqca mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə ölkəmizdə vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsi üzrə bir sıra mexanizmlər fəaliyyət göstərir: inzibati müdafiə üsulu (inzibati şikayət), məhkəmə müdafiəsi, qanunların icrasına prokuror nəzarəti və s. Lakin göstərilən müdafiə üsullarını kifayət qədər səmərəli hesab etmək olmaz. Çünki onlar bilavasitə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmamışdır, yəni onların funksiyası müstəsna olaraq yalnız insan hüquqlarının müdafiə edilməsindən ibarət deyildir. Məhz buna görə də yalnız mövcud metod, üsul və vasitələrin təkmilləşdirilməsi kifayət deyildir. Belə ki, bu baxımdan həm də insan hüquqlarının təmin (müdafiə) edilməsi üzrə yeni mexanizmlərin yaradılması zərurətə çevrilir. Müasir dövrdə dövlətdə insan

---

⁴⁷ Шемшученко Ю.С., Мурашин Г.А. Институт Омбудсмана в современном буржуазном государстве // Советское государство и право, 1971, № 1, с. 143

⁴⁸ Шемшученко Ю.С., Мурашин Г.А. Институт Омбудсмана в современном буржуазном государстве // Советское государство и право, 1971, № 1, с. 144

hüquqlarının təminatına yönələn nə qədər çoxlu müdafiə mexanizmləri mövcud olarsa, həmin cəmiyyətdə humanizm və bəşəri dəyərlərə hörmət də bir o qədər yüksək olar. Ona görə də ombudsman institutunu bu sahədə fəaliyyət göstərən digər dövlət mexanizmləri sistemində tamamlayıcı mexanizm kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Şəxslə dövlət arasında yaranan mübahisələrin həlli üzrə belə mexanizmlər ədalət mühakiməsinin zəruri atributları olan formalizmi, yüksək xərcləri və vaxt itkisini minimuma endirməklə yanaşı, yaranmış mübahisənin mahiyyəti üzrə kompromis qərarın qəbul edilməsinə imkan verir.

Xil-Robles Alvaro qeyd edir ki, iki əsr ərzində Avropa kontinentində fəaliyyət göstərən bu institutun tanınması və geniş yayılması, onun mənəvi gücü və ictimai nüfuzu həmin institutun fəaliyyətinin humanist məqsədi ilə, yəni məmurların ədalətsizliklərindən və sui-istifadə hallarından, vəzifəli şəxslərin düşünülmemiş hərəkətlərindən, icra hakimiyyəti orqanlarının qeyri-səmərəli siyasətindən insan hüquqlarının müdafiəsinin sadə və mümkün vasitəsi olması ilə şərtlənir⁴⁹.

Hüquq ədəbiyyatında çox zaman ombudsman vətəndaşların hüquq və qanuni mənafelərinin dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz qəsdlərindən müdafiəsini təmin edən mexanizmlər içərisində ən səmərəli struktur kimi xarakterizə edilir⁵⁰.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılmasını zəruri edən amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

---

⁴⁹ Хиль-Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмена). М.: Ad Marginem, 1997, с. 14

⁵⁰ Şərifov M.Ş. Azərbaycanda ombudsman institutunun təsis edilməsi zamanı meydana çıxan təşkilati məsələlər // Hüquqi dövlət və qanun, 2001, № 10, s. 35

- *Ölkədə davamlı inkişaf prosesinin daha da sürətləndirilməsi.* Müasir dövrdə həqiqi davamlı inkişaf yalnız əhalisinin sosial, siyasi, iqtisadi hüquqlarının və azadlıqlarının tam təmin olunduğu ölkələrdə mümkündür. İnsan hüquqları dedikdə cəmiyyətin üzvü olan hər bir fərdin, şəxsin hüquqları başa düşülür və bəşəriyyətin bütün inkişafı dövründə demokratik və humanist ideyalara əsaslanan qanunların qəbul edilməsi, müxtəlif təsisatların yaradılması insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəldilmişdir⁵¹. Bu hüquqlar cəmiyyətdə tarazlıq yaratmaqla, onun dinc şəkildə təkamülünü təmin edir. Son zamanlar hüquq ədəbiyyatında insan hüquqları xarakterizə edilərkən onun belə bir aspekti xüsusi vurğulanır: «İnsan hüquqları sabit inkişafın mühüm faktorudur»⁵². Ümumiyyətlə, müasir dövrdə sabit inkişaf üzrə geniş konsepsiyanın hazırlanması tədqiqatçı alimlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri kimi çıxış edir.

- *İnsan hüquqlarının qorunmasının müasir dünyaya inteqrasiyanın əsas yollarından biri kimi çıxış etməsi.* İnsan hüquqları müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlərin, ideologiyaların və mədəniyyətlərin mövcud olduğu müasir dünyamızda insanları və cəmiyyətləri birləşdirən ən əsas meyardır. Ölkəmizin qısa müstəqillik dövrü ərzində milli qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmiş və Avropa hüquq standartlarına uyğunlaşdırılmışdır. Birbaşa və ya dolayısı ilə insan hüquqlarının daha etibarlı təmin olunmasına xidmət edən çoxsaylı qanunlar qəbul edilmişdir. Qloballaşan dünyanın öz inkişaf qanunauyğunluqları vardır

---

⁵¹ Məhərrəmov V.R. İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxılması sahəsində Müvəkkilin vəzifələri və səlahiyyətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 238

⁵² Права человека: Итоги веки, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А. Лукашевой. М.: НОРМА, 2002, с. 32-40

və bu dünyanın tərkib hissəsi olan Azərbaycan öz inkişaf strategiyasını nəinki iqtisadi və sosial baxımdan, həm də insan hüquqları baxımından ümumqəbul olunmuş normalara, o cümlədən beynəlxalq hüquq normalarına uyğun qurmaqdadır.

• *Aparılmış hüquqi islahatların məntiqi davamının təmin edilməsi, Konstitusiya və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminat səviyyəsinin artırılması və onların müdafiə imkanlarının (mexanizmlərinin) genişləndirilməsi.* O.Y.Kutafin təminatlara fiziki şəxsin ona məxsus olan hüquq və azadlıqları reallaşdırmasına imkan yaradan vasitələr kimi anlayış verir. O, siyasi, iqtisadi, sosial, təşkilati və hüquqi təminatları fərqləndirir⁵³. Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması şəraitində hüquq və azadlıqların hüquqi təminatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki məhz bu təminatlar şəxsin hüquq və qanuni maraqlarının pozulmasına görə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin hüquqi məsuliyyətinin artırılmasını, habelə hüququn əhəmiyyətinin, onun reallaşdırılması səviyyəsinin, eləcə də hüquqi mədəniyyətin yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Hüquqi təminatlar şəxsin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üzrə hüquq normalarında təsbit edilmiş üsul və vasitələri, habelə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının bu sahədə fəaliyyətini ifadə edir.

Ümumiyyətlə, konkret dövlətdə fəaliyyət göstərən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminat mexanizmi dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vətəndaş cəmiyyəti institutları, ictimai və digər təşkilatlar və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə tətbiq edilən üsul və vasitələrin sistemini özündə əks etdirir.

---

⁵³ Государственное право России: Учебник / Под ред. О.Е.Кутафина. М.: Юридическая литература, 1996, с. 220

Hüquq və azadlıqların «mühafizəsi» və «müdafiəsi» anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, hüquq və azadlıqların mühafizəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısının alınmasına və onları yaradan səbəblərin aradan qaldırılmasına yönələn fəaliyyətdir. Hüquq və azadlıqların müdafiəsi isə artıq pozulan hüquq və azadlıqların bərpası (tanınması) məqsədi ilə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş bütün hüquqi üsul və vasitələrlə həyata keçirilən fəaliyyəti ifadə edir. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həm mühafizəsində, həm də müdafiəsində iştirak edir. Bundan başqa, o, hüquq və azadlıqların təbliğində iştirak etməklə əhalinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət və əməl edilməsi ruhunda tərbiyələndirilməsi, habelə hüquqi mədəniyyətin və hüquq düşüncəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə insan hüquq və azadlıqlarının yayılması və dəstəklənməsi üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirir.

Hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, insan hüquq və azadlıqlarının təminatları sistemi şəxsiyyətin konstitusion statusunun tərkib hissəsi kimi çıxış edir⁵⁴. Hüquq və azadlıqların reallaşdırılması dərəcəsi həmin təminatlar sisteminin səmərəliliyindən asılıdır⁵⁵. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun yaradılması bu təminatlar sisteminin dairəsini genişləndirdiyindən və onun effektivliyini daha da artırdığından olduqca zəruridir.

• *Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv qəbul edilərkən üzərinə götürdüyü müvafiq öhdəliyin yerinə yetirilməsi. 25 yanvar 2001-ci il tarixində Azərbaycanın Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsi müasir tariximizin ən böyük*

---

⁵⁴ Конституционные право: Учебник / Отв. ред. В.В.Лазарев. М.: Юрист, 1999, с. 124

⁵⁵ Калашников С.В. Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества // Государство и право, 2002, №10, с. 17

hadisələrindən biri olmaqla, onun insan hüquqlarının təminatı və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu yolunda niyyətini açıqlaması demək idi. Avropa Şurasına qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikası öz üzərinə bir sıra öhdəliklər götürmüşdür ki, bunlardan biri də İnsan hüquqları üzrə müvəkkil haqqında qanunun qəbul edilməsi idi.

- *Hüquq müdafiə mexanizmlərinin sisteminin tamamlanması, bu sahədəki boşluqların doldurulması və qüsurların aradan qaldırılması.* Azərbaycanda ombudsman təsisatı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən mövcud hüquq müdafiə mexanizmləri ilə uzlaşmalı və onları tamamlamalıdır.

- *Cəmiyyətin birliyinin (həmrəyliyinin) təmin edilməsi.* Bu, ombudsmanın illik məruzələri ilə həyata keçirilir. Hüquq ədəbiyyatında ombudsmanın məruzələri vətəndaşların adından şikayətlər kimi də xarakterizə edilir. Məsələn, V.V.Boytsovanın fikrincə, ictimai-hüquqi institut kimi ombudsman ictimai maraqlara xidmət edir. Buna görə də onun məruzələrini «ictimai şikayətlər» kimi qiymətləndirmək olar⁵⁶.

- *Vətəndaş-dövlət münasibətlərində qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi.* Ombudsman dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsinin təminatçısı kimi çıxış etməklə, vətəndaş və dövlət arasında münasibətləri daha yüksək səviyyəyə qaldırır, ikitərəfli etimadın yaranması prosesinə kömək edir ki, bu da daxili ictimai-siyasi gərginliyi xeyli dərəcədə azaldır və dövlətçiliyə inamı möhkəmləndirir. Vətəndaşın dövlətə inamı hər zaman mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri kimi çıxış edir. Həmin inamın səviyyəsi bilavasitə dövlətin öz

---

⁵⁶ Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, с. 102-122

vətəndaşlarını nə dərəcədə müdafiə etməsi ilə müəyyən olunur. Dövlətdə insan və vətəndaş hüquqlarının müdafiə mexanizmlərinin inkişaf səviyyəsi bu məsələyə əhəmiyyətli təsir göstərir. Ona görə də hesab edirik ki, müasir dövrdə respublikamızda hüquq elminin, norma yaradıcılığının fəaliyyətinin və hüquqtətbiqetmə praktikasının aktual məsələlərindən biri kimi demokratik dəyərlərin inkişaf etdirilməsinin və hüquqi dövlət quruculuğunun zəruri şərtlərindən olan insan hüquq və azadlıqlarının ölkədaxili müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, yeni hüquq müdafiə mexanizmlərinin axtarılması və tətbiq edilməsi, artıq mövcud olanların isə səmərəliliyinin daha da artırılması çıxış edir.

- *Vətəndaşların bilavasitə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) özünə müraciət etmək imkanına malik olmaları.* Ombudsman institutunun üstün cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, vətəndaş nə vəkilin, nə də qanuni nümayəndənin xidmətlərindən istifadə etmədən ərizə ilə birbaşa Müvəkkilə (ombudsmana) müraciət edə bilər.

- *Məhkəmə və digər hüquq müdafiə təsisatlarına nisbətən İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) daha operativ şəkildə fəaliyyət göstərməsi.* Öz hüquqlarını Müvəkkilin (ombudsmanın) köməyi ilə bərpa etmək istəyən vətəndaş uzunmüddətli prosedur (prosesual) qaydalara riayət etmək məcburiyyətində qalmır.

- *Digər hüquq müdafiə təsisatları ilə müqayisədə hüquq pozuntusunun aradan qaldırılmasına (pozulmuş hüququn bərpa edilməsinə) daha az vəsaitin sərf edilməsi.* Bu, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı sərf edilən vəsaitin məbləğini minimuma endirməyə imkan verir.

- *Demokratik hüquqi dövlət quruculuğunun və vətəndaş cəmiyyətinə keçidin sürətləndirilməsi.* Azərbaycanda dövlətçiliyin və demokratiyanın inkişafında

bu qurumun böyük rolu vardır. Bu qurum vətəndaş cəmiyyəti ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərir⁵⁷.

• *Hüquqi maarifləndirmə, xüsusən insan hüquqlarının təbliği işinin yüksək səviyyədə təşkil edilməsi, habelə hüquqi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi.*

Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılmasının şərti olaraq üç mərhələsini fərqləndirmək olar:

1. Bu institutun yaradılması üçün zəruri olan ilkin hüquqi zəminin formalaşması mərhələsi (1991-1998)
2. Bilavasitə İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun təsis edilməsi məqsədi ilə təşkilati-hüquqi xarakterli hazırlıq işlərinin aparılması mərhələsi (1998-2001)
3. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yeni dövlət orqanı kimi qəti şəkildə təsis edilməsi və fəaliyyətə başlaması mərhələsi (2001-2002)

Həmin mərhələlərə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında bu təsisatın yaradılmasının normativ hüquqi bazasını təşkil edən aktlar kimi aşağıdakıları göstərmək olar: «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyaya Aktı (18 oktyabr 1991-ci il); Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995-ci il); «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (22 fevral 1998-ci il); «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Poqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (18 iyun 1998-ci il);

---

⁵⁷ Süleymanova E.T. Azərbaycanda dövlətçiliyin və demokratiyanın inkişafında ombudsmanın rolu / Xəzər xəbər, elmi kütləvi, bədii-publisistik toplusu, 2003, № 149, s. 23

«Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu (28 dekabr 2001-ci il).

Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra onun qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri vətəndaş cəmiyyətinə və hüquqi dövlət quruculuğuna keçidi sürətləndirmək idi. Bu isə öz növbəsində Avropa dövlətlərində vətəndaş cəmiyyətinin və hüquqi dövlətin yaranması kimi mütərəqqi tarixi proseslə ortaya çıxmış və bütün dünyada ümumqəbul olunmuş universal dəyərləri əxz etməyi və bu dəyərləri gerçək həyat tərzinə çevirməyi və onları dövlət idarəçiliyinə tətbiq etməyi tələb edirdi.

18 oktyabr 1991-ci il tarixdə dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktında hüquqi dövlət quruculuğu ideyasını həqiqətə çevirməyi özünün əsas məqsədlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdi. 1993-cü ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra respublikamızın ictimai və siyasi həyatının bütün sferalarında başlamış olduğu islahatlar nəticəsində iqtisadi, siyasi və sosial sahələrdə əsaslı və davamlı inkişafa nail olunmuş, uğurla həyata keçirilən ən mühüm islahatlardan biri olan hüquqi islahatlar nəticəsində mövcud ictimai münasibətləri tənzim edən və beynəlxalq hüquqi aktlara uyğun olan yeni qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, o cümlədən qüvvədə olan qanunvericilik aktları beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilmişdir. Həmin aktlar içərisində insan hüquqlarının təsbit və təmin edilməsinə dair aktlar xüsusi yer tutur. Bu sahədə atılmış ən mühüm addım Ümummilli liderimizin bilavasitə təşəbbüsü və sədrliyi ilə yaradılmış komissiya tərəfindən hazırlanan konstitusiya layihəsinin (yeni və ilk milli Konstitusiyamızın) 1995-ci il 12 noyabr tarixində Azərbaycan xalqı tərəfindən

ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilməsi oldu. Konstitusiyaya Aktında əks etdirilmiş prinsiplər Konstitusiyamızda əsas kimi götürüldü. Konstitusiyanın preambulasında göstərilir ki, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın, və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasını, xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğunu bəyan edir. Başqa sözlə, öz tarixi müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğunu inkişaf yolu kimi seçmişdir.

Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən dövlət hakimiyyətinin qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinə bölünməsi prinsipi təsbit edilmişdir. Beləliklə, Azərbaycanın sovet dövründə qəbul olunmuş konstitusiyalarından fərqli olaraq, ilk dəfə 1995-ci il Konstitusiyasında dövlət hakimiyyətinin bölünməsi prinsipi təsbit edilmişdir. Bu isə demokratik dövləti səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi çıxış etməklə, ölkəmizdə insan hüquqlarının daha dolğun şəkildə təmin edilməsi üçün əlverişli zəmin yaradır.

Təqdirəlayiq haldır ki, Konstitusiyamızın 158 maddəsindən 48-i, başqa sözlə, üçdə biri insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr olunmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Konstitusiyanın 12-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi elan edilmişdir. Konstitusiyanın 26-cı maddəsinə görə hər kəsin qanunla

qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına təminat verilir. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu hesab edilir. Həmin maddədə daha sonra göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra, konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəa kimi təfsir edilə bilməz. Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir.

Beləliklə, Konstitusiyanın qeyd edilən normalarının təhlili göstərir ki, bu normalar hüquqi dövlət quruculuğunun mahiyyətindən irəli gəlməklə, dövlətdə və cəmiyyətdə qanunun aliliyinə xidmət edir.

Hüquqi dövlət quruculuğu şəraitində vətəndaş-dövlət münasibətləri paritet əsaslarla qurulur: vətəndaş dövlət qarşısında, dövlət də nəinki cəmiyyət qarşısında, hətta hər bir vətəndaş qarşısında məsuliyyət daşıyır. Hüquqi dövlətdə Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, «xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır»⁵⁸. Hüquqi dövlət ideyası daim insan hüquq və azadlıqları ilə sıx şəkildə bağlı olmuşdur⁵⁹. Hüquqi dövlət quruculuğunun səciyyəvi cəhətlərindən biri insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsidir.

İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini həyata keçirən orqanlardan biri də İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutudur. Məlum

---

⁵⁸ Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür (kəlamlar, sitatlar, aforizmlər). Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 17

⁵⁹ Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, s. 87

olduğu kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi iki səviyyədə - dövlətdaxili və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilir. Ombudsman institutu insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatını həyata keçirən dövlətdaxili mexanizmlər içərisində mühüm yer tutur. Azərbaycanda bu institutun yaradılması ilə bağlı ən önəmli sənədlərdən biri Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmandır. Həmin Fərmanda Nazirlər Kabinetinə və Prezidentin icra aparatına tapşırılmışdır ki, «İnsan hüquqları üzrə Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli müvəkkili təsisatı»nın, habelə insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsini həyata keçirən digər qurumların yaradılmasına dair məsələləri müzakirə edib bir ay müddətində müvafiq təkliflər təqdim etsin. Eyni zamanda, göstərilən Fərman əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş ilk «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı» qəbul edildi. İlk dəfə olaraq məhz bu Proqramla İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Belə ki, Proqramda Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları haqqında beynəlxalq sazişlərə qoşulması, bu sahədə elmi tədqiqat institutunun yaradılması, normativ hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsi, hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq institut və mərkəzlərdə tədqiqat və təhsil proqramları üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, insan hüquqları haqqında öhdəliklərə riayət edilməsi və digər məsələlərlə yanaşı, İnsan hüquqları üzrə

Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli müvəkkili təsisatının yaradılması da öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, Ümummilli liderimiz tərəfindən imzalanmış bu sənədlər yeni qanunvericilik və hüquqi bazanın yaradılması ilə yanaşı, həm də insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üçün yeni mexanizmlərin, o cümlədən İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılması, artıq mövcud olanların işə təkmilləşdirilməsinin özülünü qoymuş oldu.

Azərbaycanda bu institutun yaradılması üçün hazırlıq işləri çərçivəsində digər tədbirlər də həyata keçirilmişdir. Bununla bağlı geniş ictimai müzakirələr aparılmış, əhali ombudsmanın «kim olması» və onun funksiyasının nədən ibarət olması ilə bağlı mətbuat və televiziya vasitəsi ilə maarifləndirilmiş (məlumatlandırılmış), dövlət, ictimai və beynəlxalq təsisatlarla əməkdaşlıq şəraitində iş aparılmış, mövcud xarici təcrübə təhlil edilərək, konkret strategiya müəyyən olunmuş və nəticədə «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiya Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin KQ-na əsasən Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə təsis edilmişdir⁶⁰.

Azərbaycan Respublikasının ilk Ombudsmanı 2002-ci il iyulun 2-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin

---

⁶⁰ «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 2

təqdim etdiyi üç namizəd arasından 111 səsle (112 səsdən) seçilmişdir⁶¹.

2 iyul 2002-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Ombudsman təsisatının yaradılması ilə bağlı qanunvericilikdə öz əksini tapmış bu yeniliklər 2002-ci il avqustun 24-də keçirilən ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə edilmiş dəyişikliklər nəticəsində ölkə Konstitusiyasında təsbit edildi.

Ombudsmanın seçilməsindən üç ay sonra, 2002-ci il oktyabrın 28-də artıq Ombudsman aparatında ərizəçilərin qəbuluna və şikayətlərin araşdırılmasına başlanılmışdır. Yəni Müvəkkilin aparatının formalaşdırıldığı həmin tarixdən etibarən ombudsman bilavasitə ərizəçiləri qəbul etməyə və onların pozulmuş hüquqlarının bərpası üzrə fəaliyyətə başlamışdır⁶².

Ombudsmanın statusunun Konstitusiya Qanunu səviyyəsində müəyyən edilməsi dövlət tərəfindən onun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində çox mühüm rol oynayan müstəqil, qərəzsiz təsisat kimi tanınmasının bariz nümunəsidir.

1.3. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri məsələsi hazırda

---

⁶¹ www.ombudsman.gov.az

⁶² Süleymanova E.T. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (İlk illik məruzənin qısa icmalı). Bakı: Qanun, 2004, s. 5

hüquq elminin aktual nəzəri problemlərindən biri kimi çıxış edir.

«Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun qəbul edilməsindən 8 il keçsə də, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri ilə bağlı məsələ mübahisəli olaraq qalır.

Məlumdur ki, müasir inkişaf etmiş demokratik ölkələrdə (o cümlədən, Azərbaycan Respublikasında) dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil olunur:

1) Qanunvericilik hakimiyyəti - xalq tərəfindən seçilən nümayəndəli (təmsilçi) orqan tərəfindən həyata keçirilir və qanunlar qəbul edir;

2) İcra hakimiyyəti – qanunvericilik hakimiyyəti orqanı tərəfindən qəbul edilən qanunların icrasını həyata keçirir;

3) Məhkəmə hakimiyyəti – ədalət mühakiməsini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında İnsan hüquqları üzrə müvəkillə bağlı cəmi üç norma nəzərdə tutulmuşdur (AR Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin I hissəsinin 6-cı bəndi, 109-cu maddəsinin 14-cü bəndi və 130-cu maddəsinin VII hissəsi) ⁶³. Bu normalar əsasən Müvəkkilin təyin edilməsi məsələlərini tənzim edir. Ona görə də həmin normalara əsaslanmaqla Müvəkkilin hər hansı hakimiyyət qoluna aid olması barədə fikir irəli sürmək mümkün deyildir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bu institutun fəaliyyətinin hüquqi tənzimi sahəsində əhəmiyyətli fərqlərin olması İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) dövlət

---

⁶³ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, s. 47, 60, 76-77

hakimiyyəti sistemində yeri və sosial rolu ilə bağlı problem məsələlərin yaranmasına səbəb olur.

Ümumiyyətlə, hər hansı bir orqanın və ya təsisatın dövlət hakimiyyəti orqanı hesab edilməsi üçün o, dövlət və hüquq nəzəriyyəsində işlənib hazırlanmış və dövlətin Konstitusiyaya və qanunvericiliyində təsbit edilmiş hakimiyyət meyarlarına cavab verməlidir:

- bu orqanın xalqın iradəsini, habelə xalqın və dövlətin suverenliyini ifadə etməsi;

- bu orqanın onun muxtariyyətini, müstəqilliyini və digər hakimiyyət orqanlarından asılı olmamasını şərtləndirən (ifadə edən) xüsusi hüquqi statusa, səlahiyyətlərə və funksiyalara malik olması;

- onun hakimiyyət orqanı kimi hüquqi statusunun dövlətin konstitusiyası ilə müəyyən edilməsi;

- bu orqanın müstəqil surətdə qanunlar, qanunqüvvəli aktlar və ya məcburi göstərişlər formasında icrası məcburi olan normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olması;

- bu orqanın öz hakimiyyət səlahiyyətlərini və qəbul etdiyi qərarları həyata keçirmək üçün qanunvericilik bazası, müvafiq idarəetmə aparatı və məcburetmə aparatı kimi xüsusi mexanizm və təminatlara malik olması⁶⁴.

Göstərilən meyarları Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutuna şamil etsək görərik ki, bu institut həmin meyarlara tamamilə deyil, yalnız qismən uyğun gəlir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin hakimiyyət orqanı kimi statusu Konstitusiyada müəyyən edilməmişdir. Onun statusunun bu cür müəyyən edilməsi üçün Konstitusiyaya müvafiq dəyişikliklərin edilməsi tələb olunur. Bundan başqa,

---

⁶⁴ Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М.: Юристъ, 2004, с. 97

ombudsman icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik deyildir.

Hüquq ədəbiyyatında dövlət hakimiyyəti orqanına, bir qayda olaraq, dövlətin müəyyən funksiyalarının həyata keçirilməsində iştirak edən və bununla əlaqədar olaraq hakimiyyət səlahiyyətləri həvalə edilən dövlət aparatının bir hissəsi kimi anlayış verilir⁶⁵. Dövlət hakimiyyəti orqanı müəyyən əlamətlərə malikdir: dövlət mexanizminin müstəqil elementi kimi çıxış edir; dövlətin adından çıxış edir və onun iradəsini yerinə yetirir; normativ hüquqi aktlar əsasında təşkil edilir və fəaliyyət göstərir; yalnız ona məxsus olan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirir; bununla bağlı ona hakimiyyət səlahiyyətləri, o cümlədən zəruri hallarda məcburiyyət tədbirləri tətbiq etmək imkanı verilmişdir; müvafiq səlahiyyət sferasına malikdir; dövlət qulluqçularından ibarətdir; maddi bazası və maliyyə vəsaitləri vardır; əmlak hüquqlarının həyata keçirilməsi prosesində hüquqi şəxs qismində çıxış edir⁶⁶.

Qanunvericilikdə (məsələn, «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21 iyul 2000-ci il tarixli Qanununun 8-ci maddəsində) İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (onun aparatı) dövlət orqanlarına aid edildiyindən «dövlət orqanı» və «dövlət hakimiyyəti orqanı» terminlərinin nisbətinin nəzəri baxımdan müəyyən edilməsi problemi yaranır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində hər iki terminə rast gəlmək olar. Normativ hüquqi aktların və hüquq ədəbiyyatının təhlili əsasında onların nisbəti ilə bağlı suala birmənalı cavab vermək çətindir.

Dövlət aparatında dövlət hakimiyyəti orqanlarını və dövlət hakimiyyəti orqanlarının statusuna malik olmayan

---

⁶⁵ Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М.: Юристъ, 2004, с. 90

⁶⁶ Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М.: Юристъ, 2004, с. 89-91

dövlət orqanlarını fərqləndirmək lazımdır. Dövlət hakimiyyəti orqanı eyni zamanda həm də dövlət orqanı kimi çıxış etsə də, heç də bütün dövlət orqanlarını dövlət hakimiyyəti orqanı kimi xarakterizə etmək olmaz. N.N.Skripnikovun fikrincə, dövlət orqanlarına Hesablama Palatası, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil və Prezident Administrasiyası aiddir⁶⁷.

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, dövlət orqanları ilə dövlət hakimiyyəti orqanlarının əsas fərqi ondan ibarətdir ki, sonunculara dövlət hakimiyyəti səlahiyyətləri həvalə olunmuşdur, Hesablama Palatası, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil və Prezident Administrasiyası kimi orqanların isə belə səlahiyyətləri yoxdur⁶⁸. Bəzən isə bu terminlər eyniləşdirilir. Məsələn, M.V.Baqlayın fikrincə, ola bilər ki, müəyyən müddətdən sonra konstitusiya hüquq nəzəriyyəsi və praktikasını «dövlət orqanı» termininin məzmununa aydınlıq gətirsin. Hələlik isə praktikada və hüquq ədəbiyyatında «dövlət orqanı» və «dövlət hakimiyyəti orqanı» terminləri eynimənalı terminlər kimi işlədilir⁶⁹. Göstərilən terminləri eyniləşdirən müəlliflərin əsas argumenti ondan ibarətdir ki, dövlət hakimiyyəti orqanı adlandırılmayan dövlət orqanları da dövlətin adından çıxış etməklə müəyyən hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olurlar. Bununla əlaqədar olaraq «dövlət hakimiyyəti səlahiyyətləri» anlayışının məzmununu ilə bağlı məsələ meydana çıxır. Hüquq ədəbiyyatında və qanunvericilikdə onun dəqiq və birmənalı tərifini yoxdur. A.A.Yuqova görə dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin məzmununa üç əsas element daxildir: a)

---

⁶⁷ Скрыпников Н.Н. Конституционно-правовые основы деятельности Администрации Президента Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Челябинск, 2005, с. 19-20

⁶⁸ Смолянский М.Б., Мархгейм М.В. Конституционное право Российской Федерации. М.: Март, 2003, с. 334

⁶⁹ Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. 3-е изд., изм. и доп. М.: НОРМА, 2001, с. 349

icrası məcburi olan normativ hüquqi aktlar qəbul etmək hüququ; b) dövlət mülkiyyətinin bir hissəsi kimi müstəqil maddi bazanın olması; c) yalnız inandırma deyil, həm də məcburetmədən istifadə etmə imkanı⁷⁰.

Buna görə də ən ümumi formada dövlət hakimiyyəti orqanının dövlət hakimiyyəti səlahiyyətləri onun müəyyən edilmiş səlahiyyət sferası çərçivəsində icrası ünvanlandığı hər kəs üçün məcburi olan göstərişlər vermək və bunun üçün zəruri olan normativ hüquqi aktlar qəbul etmək hüququnu ifadə edir.

Bəzi dövlət orqanları dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər və dövlət qulluqçuları üçün icrası məcburi olan göstərişlər vermək və normativ hüquqi aktlar qəbul etmək hüququna malik olurlar. Bu orqanlardan biri kimi İnsan hüquqları üzrə müvəkkil çıxış edir. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin aktları tövsiyə xarakteri daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək hüququnun olmaması bütün dünya ölkələrinin ombudsmanları üçün xarakterikdir. Bu, ombudsman institutunun spesifik və unikal xüsusiyyətidir. N.Y.Xamanevanın qeyd etdiyi kimi, bu və ya digər ölkələrdə ombudsman ideyalarının fərqli şəkildə təzahür etməsindən asılı olmayaraq ombudsman xidmətləri idarəetmə fəaliyyətinin vəziyyətini və perspektivlərini qiymətləndirməkdə əhəmiyyətli sərbəstliyə malikdirlər. Ombudsmanların belə sərbəstliyi və geniş mülahizə azadlığı onların hüquqi cəhətdən məcburi qərarlar qəbul etmək hüququnun olmaması ilə şərtlənir⁷¹.

Göstərmək lazımdır ki, dövlət və hüquq nəzəriyyəsinə, habelə konstitusiyaya hüquq elmində

---

⁷⁰ Югов А.А. Конституционные начала публичной власти: российское измерение // Российский юридический журнал, 2005, № 1, с. 47

⁷¹ Хаманева Н.Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан / М.: Институт государства и права РАН, серия «Новое в юридической науке и практике», 1998, с. 43

orqanların dövlət orqanlarına və ya dövlət hakimiyyəti orqanlarına aid edilməsi üzrə universal meyarlar hələ işlənib hazırlanmamışdır. Orqanların hər hansı hakimiyyət qoluna aid edilməsinin mürəkkəbliyi onlardan bəzilərinin normativ hüquqi aktlarda sadəcə olaraq dövlət orqanı adlandırılmasına gətirib çıxarmışdır. Deməli, üç hakimiyyət qolundan heç birinə aid olmayan bütün orqanlar, məsələn, MSK, Mərkəzi Bank, Hesablama Palatası, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil və s. dövlət orqanlarına aid edilməlidir.

Beləliklə, dövlət mexanizmində dövlət hakimiyyəti orqanları və dövlət orqanlarının fərqləndirilməsi məsələsi mübahisəli olaraq qalır və gələcəkdə onun nəzəri baxımdan əsaslandırılması tələb olunur.

Ombudsman institutunun statusunun müəyyən edilməsi ilə bağlı müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliyində müəyyən fərqlərin, qeyri-müəyyən və ziddiyyətli məqamların mövcud olması onun birmənalı şəkildə hər hansı hakimiyyət qoluna aid edilməsini çətinləşdirir. Bu institutun mahiyyətinin təhlili ilə bağlı bir çox doktrinal mülahizələrdə o, nümayəndəli (qanunverici) hakimiyyət qoluna aid edilir. Bəzən isə o, icra hakimiyyəti qoluna daxil olan orqan kimi xarakterizə olunur.

Hazırda İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri ilə bağlı məsələ birmənalı şəkildə həll olunmamışdır. Bu isə təsadüfi deyildir. Belə ki, qeyd edilən məsələnin necə həll olunması hər hansı bir ölkədə dövlət quruculuğunun xüsusiyyətlərindən, tarixi və milli dövlətçilik ənənələrindən, siyasi rejimin xarakterindən, dövlət quruluşu və dövlət idarəetməsi formasından, cəmiyyətin sosial strukturundakı dəyişikliklərdən, hakim hüquq düşüncəsindən, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf dərəcəsiindən, ümumbəşəri dəyərlərin qəbul edilməsi səviyyəsindən, eləcə də insan hüquqlarına münasibətdən və s. bu kimi amillərdən asılıdır. Eyni zamanda, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin

(ombudsmanın) təyin olunma qaydası, hər hansı hakimiyyət qoluna tabe olub – olmaması, səlahiyyətlərinin həcmi, qəbul etdiyi qərarların məcburi olub-olmaması (bir qayda olaraq, ombudsmanın qərarı məcburi deyil, tövsiyəedici xarakter daşıyır) və digər amillər də bu məsələyə əhəmiyyətli şəkildə təsir edir. Ona görə də bir sıra dünya ölkələrində İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) dövlət hakimiyyəti sistemində yeri cəmiyyətdə formalaşmış ictimai rəyə əsasən müəyyən olunur.

Qərb ölkələrinin əksəriyyətinin Konstitusiyası İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunu faktiki olaraq heç bir hakimiyyət qoluna aid etmir. Xarici dövlətlərdən yalnız Portuqaliya, Namibiya və Niderlandda o, müstəqil hakimiyyət qolu kimi qəbul edilir. Fransada və ABŞ-in bir sıra ştatlarında bu təsisat rəsmən icra hakimiyyəti orqanı hesab olunur.

Ümumiyyətlə, ombudsmanın dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri məsələsi hazırkı dövrə qədər hüquq elmində müstəqil tədqiqat predmetinə çevrilməmişdir və hüquq ədəbiyyatında bu məsələ barəsində vahid fikir formalaşmamışdır. Müəlliflərdən A.A.Bezuqlov və S.A.Soldatov İnsan hüquqları üzrə müvəkkili icra hakimiyyəti orqanlarına aid edir⁷². V.V.Boytsovanın fikrincə isə, ombudsman parlament nəzarətinin elementi kimi çıxış etməlidir. O, hesab edir ki, Parlament müvəkkili modelinin qəbul edilməsi onun idarəetməyə təsir imkanlarını artırır və parlamentin mövqeyini gücləndirə bilər⁷³. Analoji yanaşmanı ombudsman institutunu tədqiq

---

⁷² Безуглов А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России: Учебник для юридических вузов. В. 3 т., Т 1. М.: Издательство «Профобразование», 2001, с. 318

⁷³ Бойцова В.В. Правовой институт омбудсмана в системе взаимодействия государства и гражданина: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. М., 1995, с. 25

edən digər müəlliflər də dəstəkləyirlər⁷⁴. Lakin fikrimizcə, ombudsman institutu müstəqil və siyasi cəhətdən neytral bir institut olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının müvafiq KQ-nun təhlili də bunu təsdiq edir. Müvəkkil Milli Məclis tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilsə də, öz statusuna görə ombudsman təsisatı parlamentin daxili struktur elementi kimi çıxış etmir. KQ-da Müvəkkilin fəaliyyətini koordinasiya edən xüsusi parlament komissiyasının yaradılması nəzərdə tutulmur. Bundan başqa, KQ-nun 5-ci maddəsinə görə Müvəkkil müstəqildir və yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir. Göstərilən Qanunun 3-cü maddəsinin məzmununa görə Müvəkkil qanunvericilik hakimiyyəti sistemində qulluq edən, siyasi fəaliyyətlə məşğul ola və heç bir siyasi partiyanın üzvü ola bilməz. Göründüyü kimi, bu institut müstəqil olmaqla, qanunvericilik hakimiyyətindən törəmə deyildir. Azərbaycan Respublikasının ilk İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsmanı) E.T.Süleymanovanın haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, ombudsman vəzifəsi ölkənin ali hakimiyyət orqanlarına bərabər tutulur və nə icra, nə də qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına tabe deyildir⁷⁵. Analoji mövqedən çıxış edən Q.N.Çebotarevin fikrincə, elə orqanlar vardır ki, onlar hakimiyyətin nə qanunvericilik, nə icra, nə də məhkəmə qoluna aid deyildir. Belə dövlət orqanlarına

---

⁷⁴ Башимов М.С. Институт омбудсмана (Уполномоченный по правам человека и гражданина) в Российской Федерации и зарубежом. М.: МГАДИ, 1997, с. 132; Лукашева Е.А. Права человека. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999, с. 375; Хаманева Н.Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан / М.: Институт государства и права РАН, серия «Новое в юридической науке и практике», 1998, с. 70

⁷⁵ Süleymanova E.T. Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 18

misal olaraq o, İnsan hüquqları üzrə müvəkkili və prokurorluğu göstərir⁷⁶.

Bununla yanaşı, ombudsman və parlament sıx surətdə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Ona görə də bir sıra ölkələrdə ombudsman qanunvericilik hakimiyyətinin yardımçı orqanı hesab edilir. Bu, onların rəsmi adında da öz ifadəsini tapır. Məsələn, Böyük Britaniyada Administrasiyanın işləri üzrə parlament komissarı, Finlandiyada və Norveçdə Parlament ombudsmanı, Ukraynada Ali Radanın Müvəkkili və s⁷⁷. Eyni zamanda, icra ombudsmanları (Məsələn, Fransada Mediator) hökumətə tabedirlər⁷⁸.

Polşa ombudsmanı olmuş T.Zelinski göstərir ki, ombudsmanın əhəmiyyəti və funksiyası onun dövlətdə mövcud olan üç hakimiyyət qolu, yəni qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti arasında balansın saxlanılmasına nəzarət etməsi ilə müəyyən olunur⁷⁹. Bu nəzarət elə olmalıdır ki, heç bir hakimiyyət qolu öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməklə Konstitusiya ilə elan edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını pozmasın.

Müasir dövrdə heç də bütün dövlət institutları Şarl Lui Monteskye tərəfindən XVIII əsrin ortalarında irəli sürülmüş üçlüyə (triadaya) daxil edilə bilmir. Məsələn, hazırda öz statusuna görə Prokurorluğu (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası prokurorluğu məhkəmə

---

⁷⁶ Чеботарев Г.Н. Принцип разделения властей в конституционной системе Российской Федерации: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 1998, с. 15

⁷⁷ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999

⁷⁸ Хаманева Н.Ю. Место и роль института омбудсмана в системе правового контроля // Правоведение, 1992, № 2, с. 86

⁷⁹ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Комментарий к Федеральному Конституционному Закону «Об Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации». М.: Норма, 1997, с. 5

hakimiyyətinə aid edir), Hesablama Palatasını, Mərkəzi Bankı, MSK-nı, habelə İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsmanı) nə qanunvericilik, nə icra, nə də məhkəmə hakimiyyətinə aid etmək olmaz. Həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan bu problemin həlli olduqca zəruridir. Bir sıra tədqiqatçı alimlər ⁸⁰ yuxarıda göstərilən dövlət institutlarını «nəzarət hakimiyyəti» adlanan ayrıca hakimiyyət qoluna aid edilməsini təklif edirlər. V.Y.Çirkin göstərir ki, bu hakimiyyət qolu özündə bir neçə xüsusi dövlət institutunu: konstitusiya nəzarəti orqanlarını, prokurorluğu, maliyyə nəzarəti orqanlarını və İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsmanı) birləşdirə bilər⁸¹. Ombudsman da daxil olmaqla, nəzarət orqanlarının digər hakimiyyət qollarından ayrılması və müstəqillik əldə etməsi tendensiyası dünya təcrübəsində aydın şəkildə müşahidə edilir ⁸². Onun fikrincə, onların vəzifəsi icra edilməli olanların icrasına nəzarət etməkdən, müxtəlif üsullarla onun müəyyən olunmuş qaydalara uyğunluğunun yoxlanılmasından ibarətdir. Onlar özləri məcburetə tədbirləri tətbiq etmək səlahiyyətinə malik deyildirlər, belə tədbirləri tətbiq etmək hüququ olan orqanlara pozuntular haqqında məlumat verir, bəzən isə bilavasitə məhkəməyə

---

⁸⁰ Алексеев А.И., Ястребов В.Б. Профессия – прокурор (Введение в юридическую специальность). М.: Юрист, 1998, с. 14; Наука на службе законности // Законность, № 12, 1996, с. 8-14; Скуратов Ю.И. Роль прокуратуры в укреплении законности правопорядка // Законность, 1996, № 12, с. 5; Соколов А.Н., Трумпель К.Б.

Парламентский омбудсман: генезис, функционирование, тенденции развития. Калининград: Изд-во Балт. ин-та экономики и финансов, 2000, с. 83; Чиркин В.Е. Контрольная власть // Государство и право, 1993, № 4, с. 10-18; Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право // Право и политика, 2000, № 8, с. 4-14

⁸¹ Чиркин В.Е. Основы сравнительного правоведения. М.: Артикул, 1997, с. 309-316

⁸² Чиркин В.Е. Контрольная власть // Государство и право, 1993, № 4, с. 18

müraciət etmək hüququna malik olurlar⁸³. M.S.Şalumov V.Y.Çirkinin mövqeyi ilə razılaşmayaraq göstərir ki, hakimiyyətlərin bölünməsi sistemində müstəqil hakimiyyət qolu olan nəzarət hakimiyyətinin mövcud olması öz-özlüyündə tamamilə mübahisəlidir⁸⁴. Belə hakimiyyət qolunun fərqləndirilməsinin əleyhinə gətirilən əsas arqument ondan ibarətdir ki, faktiki olaraq bütün dövlət orqanları bu və ya digər nəzarət səlahiyyətlərinə malikdir. Qarşılıqlı nəzarət mexanizmləri vasitəsi ilə hakimiyyət qollarının qarşılıqlı asılılığı, çəkirdirmə və əksdurma sisteminin fəaliyyəti təmin olunur. Bu fikri dəstəkləyən A.S.Avtonomov qeyd edir ki, dövlətdə hər bir halda əsas funksiyası hər hansı sferada nəzarət həyata keçirməkdən ibarət olan orqanlar mövcud olur, digər funksiyalar isə ya bilavasitə nəzarət funksiyasından irəli gəlir, ya da onunla bağlı olur. Elə nəzarət hakimiyyəti qolunun fərqləndirilməsi üçün əsas kimi də əsasən yoxlamalarla, işlərin vəziyyətinin öyrənilməsi ilə, araşdırmalarla məşğul olan təşkilati baxımdan müstəqil dövlət orqanlarının mövcud olması faktı çıxış edir⁸⁵.

Hüquq ədəbiyyatının və İnsan hüquqları üzrə Müvəkkilin fəaliyyətini tənzim edən qanunvericiliyin təhlili göstərir ki, onun səlahiyyətləri əsasən nəzarət funksiyasının realizəsinə yönəlmişdir. Lakin fikrimizcə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin digər funksiyaları heç də az əhəmiyyət kəsb etmir və insan hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizmində Müvəkkilin rolunu müstəsna olaraq yalnız nəzarətin həyata keçirilməsi ilə əlaqələndirmək düzgün olmazdı. Bu baxımdan S.A.Volkovun belə bir fikri xüsusi

---

⁸³ Чиркин В.Е. О понятии «ветвь государственной власти» // Право и политика, 2003, № 4, с. 25

⁸⁴ Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: Разграничение компетенции и ответственности // Государство и право, 1999, № 1, с. 85

⁸⁵ Автономов А.С. Избирательная власть. М.: ИРИС, 2002, с. 115

maraq doğurur: «Müvəkkil qanunvericilik hakimiyyətinin gücünü, icra hakimiyyətinin fəallığını və məhkəmə hakimiyyətinin müdriqliyini özündə əks etdirir»⁸⁶.

Ombudsmanın, habelə yuxarıda göstərilən digər institutların hüquqi statusunun qeyri-müəyyənliyi onların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Ona görə də bu məsələ ilə bağlı vahid yanaşmanın işlənib hazırlanması və rəsmiləşdirilməsi (qanunvericilikdə təsbit edilməsi) olduqca zəruridir. Hüquq dövlətçiliyin inkişafından geri qalmamalı, zamanın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır⁸⁷.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan fikirlərin ümumiləşdirilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkili «dövlət orqanları»na aid etmək olar. Belə ki, o, «dövlət hakimiyyəti orqanı»nın bəzi əlamətlərini özündə əks etdirsə də, məcburi xarakterli dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinə malik deyildir. *İnsan hüquqları üzrə müvəkkil dövlətin funksiyalarından birini – insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi funksiyasını inandırma, tənqid, aşkarlıq və tövsiyə vermə vasitəsi ilə həyata keçirən spesifik dövlət orqanı kimi çıxış edir.*

---

⁸⁶ Волков С.А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1999, с. 18

⁸⁷ Берман Г.Дж. Кризис западной традиции права // Вестник Международного Университета. Серия «Право». Вып. 4. М., 2000, с. 70-80; Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право // Право и политика, 2000, № 8, с. 4-14

II FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ MÜVƏKKİLİN KONSTITUSİON HÜQUQİ STATUSU

2.1. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun formalaşdırılmasının hüquqi tənzimi

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin vəzifəyə təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi qaydasını, habelə bu tədqiqat işinin ikinci fəslində nəzərdə tutulmuş digər məsələləri araşdırarkən, ilk növbədə, ombudsmanın konstitusion hüquqi statusunun mahiyyətini təhlil etmək lazımdır.

Ombudsmanın konstitusion hüquqi statusunu konstitusiya hüquq münasibətlərinin subyekt kimi onun hüquqi vəziyyətinin mahiyyətini və məzmununu izah edən elmi kateqoriya kimi xarakterizə etmək olar.

«Konstitusion status», «konstitusion hüquqi status» və «hüquqi status» anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Konstitusion status hüquq münasibəti subyektinin normativ xüsusiyyətlərinin məcmusundan əmələ gəlir. Eyni kateqoriyadan olan subyektlər üçün o, ümumi, eynitipli, eynimənalı və stabil xarakter daşıyır. Konstitusion hüquqi status isə daha geniş anlayışdır. Belə ki, o yalnız konstitusiyanın deyil, həm də konstitusiya hüququnun digər mənbələrinin normalarını ehtiva edir. Belə status daha geniş və məzmunca daha zəngindir, subyektin cins əlamətlərini özündə əks etdirir. Buna görə də o, eynitiplilik, unifikasiya olunmaq xüsusiyyətlərinə malikdir. Hüquq münasibəti subyektinin daha geniş xarakteristikası onun hüquqi statusunun anlayışında öz əksini tapır. Belə status isə artıq növ statusu kimi çıxış edir. Onun əsasını ilk növbədə hüquqi statusun strukturunun tərkib hissələri kimi konstitusion və

konstitusion hüquqi statuslarda formalizə olunan konstitusiya hüquq normaları, fundamental və daha mühüm müddəalar təşkil edir⁸⁸.

Hüquq ədəbiyyatında hüquqi statusa dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin konstitusiya və qanunlarla tanınan, habelə hüququn bu və ya digər subyektlərinin birbaşa təsbit edilən səlahiyyətlərinin sistemi kimi anlayış verilir. Hüquq subyektinin hüquqi statusu bilavasitə onun hüquq subyektliyini və fəaliyyət qabiliyyətini ifadə edir⁸⁹.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin konstitusiya hüquqi statusunu onun konstitusiya hüquqi vəziyyətindən fərqləndirmək lazımdır.

«Status» və «vəziyyət» anlayışları etimoloji baxımdan bir-birinə uyğun gəlir, «hüquqi status» «hüquqi vəziyyətlə» oxşardır. Onlar qanunvericilikdə və hüquqtətbiqi praktikasında məhz bu rəkursda tətbiq edilir⁹⁰. Müəlliflərdən R.O.Xalfina hüquqi status və hüquqi vəziyyət kateqoriyalarını eyniləşdirir⁹¹. Hüquq ensiklopediyasında status vətəndaşın, yaxud hüquqi şəxsin hüquqi vəziyyəti kimi izah edilir⁹². Lakin hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflər bu anlayışların fərqləndirilməsini təklif edirlər. Həmin müəlliflərin fikrincə, status hüquq subyektinin vəziyyətinin tərkib hissəsi (nüvəsi) kimi çıxış edir⁹³. Lakin hesab edirik ki, hüquqi status və

⁸⁸ Богданова Н.А. Система науки конституционного права. М.: Юрист, 2001, с. 61

⁸⁹ Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А.В.Мицкевича. М.: Юридическая литература, 1974, с. 47

⁹⁰ Теория государства и права: Учебник для юридических факультетов и вузов / Под ред. В.М.Корельского и В.Д.Перевалова. М.: НОРМА, 2000, с. 231-232

⁹¹ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1977, с. 124-126

⁹² Quliyev A.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 2007, s. 946

⁹³ Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979, с. 25-34; Кучинский

hüquqi vəziyyətin nisbəti tamın hissəyə olan nisbəti kimidir, burada hüquqi status tam, hüquqi vəziyyət isə hissə kimi çıxış edir. Hüquqi vəziyyət şəxsin hüquq və vəzifələrinin məcmusunu və onun öz hüquq və vəzifələrini reallaşdırması prosesini ifadə edir. Hüquqi status istənilən hüquq institutuna, eyni zamanda hüquqi vəziyyət kimi yalnız hüquq münasibətlərinin konkret subyektinə aid ola bilər.

Bir çox müəlliflər status (vəziyyət) anlayışını əsasən onun strukturunun açılması ilə izah etməyə çalışırlar. Məsələn, O.Y.Kutafin hüquqi statusu konstitusiya hüququnun subyektinə hüquq normalarının realizəsi prosesində yaranan hüquq münasibətlərinin subyekt kimi həvalə olunan hüquq, azadlıq və vəzifələrin məcmusu kimi xarakterizə edir və daha sonra qeyd edir ki, statusa həm də ümumi status prinsipləri daxildir⁹⁴.

Əksər müəlliflər «hüquqi statusun (vəziyyətin) strukturu» terminindən istifadə etməklə, onu elementlərin məcmusu (sistemi) kimi nəzərdən keçirirlər. Hüquqi status anlayışı, praktiki olaraq, subyektin hüquqi əlaqəsinin bütün növlərini əhatə edir, bu səbəbdən həmin kateqoriya məcmu halında hüquqi vəziyyəti müəyyən edən müxtəlif elementləri ehtiva edir.

O.V.Smirnov və N.Q.Aleksandrov kimi müəlliflər hesab edirlər ki, hüquqi status özünün reallaşdırılma mərhələsinə çatıb-çatmamasından asılı olmayaraq, vətəndaşın və ya digər subyektin malik olduğu bütün hüquqların məcmusu kimi nəzərdən keçirilməlidir⁹⁵.

В.А. Личность, свобода, право. М.: Юридическая литература, 1978, с. 119-135; Общая теория права человека / Под ред. докт. юрид. наук Е.А.Лукашева. М.: Издательство НОРМА, 1996, с. 30

⁹⁴ Государственное право России: Учебник / Под ред. О.Е.Кутафина. М.: Юридическая литература, 1996, с. 163

⁹⁵ Александров Н.Г. Трудовое правоотношение. М.: Госюриздат, 1948, с. 30; Смирнов О.В. Право граждан СССР на труд. Воронеж: Знание, 1966, с. 41

R.O.Xalfinanın fikrincə, hüquqi statusun elementləri üç qrupda cəmləşdirilə bilər:

- konstitusiyalarda təsbit olunmuş hüquqlar və konstitusion vəzifələr;

- real hüquq münasibətlərindəki hüquq və vəzifələr - həmin hüquq və vəzifələrin yaranmasının əsasını Konstitusiya təşkil edir;

- hüquq subyektiyi⁹⁶.

A.S.Paşkov və B.F.Xrustalyev hesab edir ki, hüquqi status məcmu kateqoriya olaraq, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə aid hüquq və vəzifələri, eləcə də dövlətin vətəndaşlar üçün tanıdığı hüquqlara (vəzifələrə) malik olmaq və hüquqi hərəkətləri yerinə yetirmək qabiliyyətini ehtiva edir⁹⁷. Bir sıra digər hüquqşünas alimlər də analoji mövqedən çıxış edərək hüquqi statusu hüquq subyektinin daimi xassəsi və hüquq qabiliyyəti, fəaliyyət qabiliyyəti və əsas hüquq və vəzifələrin məcmusu kimi nəzərdən keçirirlər⁹⁸.

V.A.Kuçinskinin fikrincə, hüquqi statusun xarakterik əlamətləri bundan ibarətdir ki, birincisi, onda dövlətin iradəsi ifadə olunur, onun məzmunu müəyyən sabitliklə (statikliklə) fərqlənir, şamil olunduğu ayrı-ayrı subyektlərin deyil, qanunvericinin iradəsi ilə dəyişir; ikincisi, hüquqi statusun tərkib hissələri (elementləri) – hüquqlar, vəzifələr, hüquqi məsuliyyət hüquqi göstərişlər şəklində ifadə olunaraq fəaliyyət göstərir, yəni obyektiv hüquqa aiddir; üçüncüsü, hüquqi statusun elementləri ümumilik, miqyaslılıq kimi xassələrə malikdir, bununla

---

⁹⁶ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1977, с. 123-128

⁹⁷ Пашков А.С., Хрусталев Б.Ф. Обязанность трудиться по советскому праву. М.: Юридическая литература, 1970, с. 74-75

⁹⁸ Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979, с. 26-30; Кучинский В.А. Личность, свобода, право. М.: Юридическая литература, 1978, с. 121-132

əlaqədar olaraq onlar hüquqi vəziyyətin sərhədlərini müəyyən edirlər⁹⁹.

M.S.Stroqoviç də oxşar mövqe tutmuşdur: «Hüquqi status hüquqlardan, hüquqi vəzifələrdən, hüquqi təminatlardan və hüquqi məsuliyyətdən ibarətdir»¹⁰⁰. Göründüyü kimi, M.S.Stroqoviç hüquqi məsuliyyətdən başqa, hüquqi statusun xarakteristikasına daha bir yeni komponent - hüquqi təminatları daxil edir. Bəzən bilavasitə hüquqi statusa vətəndaşlıq da aid edilir¹⁰¹.

Ayrı-ayrı müəlliflər hüquqi statusun tərkibinə (məzmununa) qanuni mənafeləri daxil edirlər. Lakin mənafe Y.A.Lukaşevanın qeyd etdiyi kimi, «hüquqaqədərki» kateqoriyadır, qanunda birbaşa təsbitini tapmasından, yaxud sadəcə dövlət tərəfindən müdafiə edilməli olmasından asılı olmayaraq hüquq və vəzifələrdən əvvəl gəlir»¹⁰².

Statusun elementləri sırasına müxtəlif tədqiqatçı alimlər tərəfindən həm də ümumi (status) xarakterli hüquq münasibətləri, statusu müəyyən edən hüquq normaları, hüquqi prinsiplər (N.İ.Matuzov), statusun ümumi prinsipləri (O.Y.Kutafin), ümumhüquqi və spesifik prinsiplər (L.D.Voevodin) və s. aid edilir.

Beləliklə, qeyd olunanların ümumiləşdirilməsi əsasında aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

a) hüquqi status problemi, xüsusilə onun strukturu ilə bağlı olan məsələlər hüquq ədəbiyyatında fəal surətdə müzakirə olunmaqdadır;

⁹⁹ Кучинский В.А. Личность, свобода, право. М.: Юридическая литература, 1978, с. 115

¹⁰⁰ Строгович М.С. Обеспечение обвиняемому права на защиту и презумпция невиновности // В кн.: Проблемы правового статуса личности в уголовном процессе. Саратов, 1981, с. 199

¹⁰¹ Конституция Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Под ред. Б.Н.Топорнина. М.: Юрист, 2003, с. 113

¹⁰² Лукашева Е.А. Права человека. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999, с. 30

b) hüquqi status hüquqi vəziyyətə nisbətən daha geniş anlayışdır;

c) ombudsmanın konstitusion hüquqi statusu dedikdə, konstitusiya hüququnun digər subyektləri sistemində bu institutun vəziyyətini müəyyən edən və konstitusiya qanunvericiliyinin normaları ilə nəzərdə tutulan hüquqi müddəaların məcmusu başa düşülür. Bu müddəalar insan və vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasını təmin etmək məqsədi ilə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə həvalə edilmiş hüquqları, vəzifələri, ona qarşı irəli sürülən tələbləri, habelə onun məsuliyyət və mülahizə sərbəstliyinin hədlərini müəyyən edir;

ç) ombudsmanın konstitusion hüquqi statusu aşağıdakı əsas elementləri özündə əks etdirir:

- ombudsmanın vəzifəyə təyin edilməsi və onun vəzifədən azad edilməsi qaydası;

- ombudsmanın fəaliyyətinin təşkili, təminatları, onun aparatının fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər;

- onun fəaliyyətinin əsas məqsədləri, funksiyaları və prinsipləri;

- onun səlahiyyətləri;

- onun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları və beynəlxalq institutlarla qarşılıqlı münasibətləri və əməkdaşlığı.

Göründüyü kimi, ombudsmanın vəzifəyə təyin edilməsi qaydası onun konstitusion hüquqi statusunun mühüm elementlərindən birini təşkil edir. Təyin edilmə prosedurasına görə dünya ölkələrinin təcrübəsində ombudsmanın iki əsas tipi fərqləndirilir: «parlament» ombudsmanı və «icra» ombudsmanı. İkinci tip ombudsman bəzən «kvaziombudsman» da adlandırılır.

Ombudsmanın təyin edilməsi qaydasını nəzərdən keçirərkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır:

- ombudsman vəzifəsinə namizədə qarşı irəli sürülən tələblər;
- ombudsmanı təyin edən orqanlar;
- ombudsman vəzifəsinə namizəd irəli sürülməsi qaydası;
- bu məsələ üzrə qərarın qəbul edilməsi qaydası;
- ombudsmanın öz vəzifələrinin icrasına başlaması qaydası.

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin vəzifəyə təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi ilə bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu ilə tənzimlənir.

2002-ci il avqustun 24-də keçirilən ümumxalq səsverməsi (referendum) nəticəsində Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) namizədliyinin irəli sürülməsi (109-cu maddənin 14-cü bəndi) və seçilməsi (95-ci maddənin I hissəsinin 6-cı bəndi) ilə bağlı müddəalar təsbit edilmişdir¹⁰³.

Ombudsmanın seçilməsi üçün hər bir dövlətin qanunvericiliyində müəyyən tələblər nəzərdə tutulur. Ombudsmanın əsas gücü, hakimiyyəti onun nüfuz hakimiyyətində ifadə olunduğundan bu institutun səmərəli fəaliyyət göstərməsində onun şəxsi xüsusiyyətləri, cəmiyyətdə tanınma dərəcəsi və yüksək hörmətə malik olması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillər kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, şikayətin qəbul edilməsi üçün əsas kimi «qeyri-qənaətbəxş idarəetmə» hallarının mövcud olması çıxış etdiyindən belə idarəetmənin anlayışının müəyyən edilməsi sahəsində ombudsmanın üzərinə yüksək məsuliyyət düşür. Bunun üçün o, qanunları yüksək

---

¹⁰³ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009

səviyyədə bilməklə yanaşı, real idarəetmə fəaliyyəti üzrə geniş təcrübəyə də malik olmalıdır¹⁰⁴.

Ombudsman dövlətin mühüm funksiyalarından birinin həyata keçirilməsində iştirak edən müstəqil dövlət institutu olduğundan bu vəzifəyə namizədə qarşı kifayət qədər ciddi (yüksək) tələblər irəli sürülür. Qanunvericilikdə məhz belə tələblərin təsbit edilməsi birincisi, ombudsman tərəfindən ona məxsus olan funksiya və səlahiyyətlərin lazımı şəkildə icra edilməsinin təmin olunmasına, ikincisi, vəzifə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi zamanı onun müstəqilliyinin reallaşdırılmasına yönəlmişdir. Bundan başqa, ombudsman məcburi hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmadığından dövlət və yerli özünüidarə orqanlarını, vəzifəli şəxsləri tövsiyə olunan hüquqi yanaşmanın düzgünlüyünə yalnız yüksək peşəkar və fərdi keyfiyyətlərə malik olan və cəmiyyətin böyük hissəsinin hörmət və rəğbətini qazanan nüfuzlu bir şəxs inandıra bilər.

Dünya ölkələrinin təcrübəsində ombudsman vəzifəsinə namizədə qarşı aşağıdakı tələblər irəli sürülür: *müvafiq dövlətin vətəndaşı olma; qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatma; təhsil senzi; müəyyən sahədə iş təcrübəsi* (Litva Respublikasının qanunvericiliyində təsbit edilir ki, ombudsman vəzifəsinə namizəd hüquq ixtisası üzrə ən azı 10 illik staja malik olmalıdır. Rumıniyanın Xalq Müdafiəçisi hüquqi fəaliyyət və ya ali hüquq təhsili sahəsində 18 ildən az olmayan iş stajına malik olmalıdır¹⁰⁵. «Dövlət Məclisinin Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkili» haqqında Macarıstan Respublikası Qanununda isə göstərilir ki, namizəd hüquq ixtisası üzrə on illik iş təcrübəsinə və «konstitusion hüquqların müdafiəsi haqqında işlər üzrə icraatın

---

¹⁰⁴ Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, с. 187

¹⁰⁵ Конституции государств Европы: в 3 т. / Под общей ред. Л.А. Окунькова. М.: Норма, 2001, Т.3., с. 90

aparılması sahəsində böyük təcrübəyə malik olmalıdır»¹⁰⁶. Xorvatiya Respublikasının ombudsmanı hüquqşünas peşəsi üzrə ən azı 15 illik iş stajına və hüquqşünaslar arasında nüfuza malik olmalıdır¹⁰⁷); *şəxsi keyfiyyətlər; digər tələblər*.

«Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun 3-cü maddəsində müəyyən edilir ki, yaşı 30-dan aşağı olmayan, ali təhsilli, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəyə və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Müvəkkil vəzifəsinə seçilə bilər. Göründüyü kimi, Müvəkkil vəzifəsinə namizəd üçün irəli sürülən bu tələblər ümumi xarakter daşıyır və ali hüquq təhsilinin olması məcburi şərt deyildir. Məcburi şərtlər kimi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı, müəyyən yaş həddinə çatma, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəyə və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olma çıxış edir.

KQ-da konkret olaraq hansı sahə üzrə ali təhsilin olması nəzərdə tutulmur. Əsas tələb həmin təhsilin ali olmasıdır. Belə yanaşma ənənəvi deyildir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ombudsman ali hüquq təhsilinə malik olmalıdır. Məsələn, Macarıstanın qanunvericiliyində ombudsman vəzifəsinə namizədə qarşı təhsil tələbi belə ifadə olunmuşdur: «Dövlət Məclisinin Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsinə namizəd universitetdə hüquqi təhsil almalı və yüksək nəzəri biliklərə malik olmalıdır»¹⁰⁸. Rumıniya və Sloveniya kimi ölkələrdə ombudsman

¹⁰⁶ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 78

¹⁰⁷ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 390

¹⁰⁸ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 78

vəzifəsinə namizədə qarşı Konstitusiya Məhkəməsinin hakimləri üçün nəzərdə tutulan təhsil tələbləri irəli sürülür¹⁰⁹. «Ombudsman haqqında» Xorvatiya Respublikası Qanununda da onun təhsili ilə bağlı sərt tələb irəli sürülür. Belə ki, göstərilən qanunun 16-cı maddəsinə görə ombudsmanın vəkillik diplomu olmalıdır, yəni ali hüquq təhsili almaqla yanaşı, vəkillər palatasında imtahan verməlidir¹¹⁰. Polşa Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsinə namizəd «öz hüquqi bilikləri» ilə fərqlənməlidir¹¹¹. «Ədliyyə kansleri haqqında» Estoniya Respublikası Qanunu hüquq ixtisası üzrə iş stajına dair heç bir xüsusi tələb təsbit etmədən müəyyən edir ki, bu vəzifəli şəxs «təcrübəli və nüfuzlu hüquqşünas olmalıdır».

Hüquq ixtisası üzrə iş stajına dair belə yüksək tələblərin nəzərdə tutulması ombudsmanın müstəqilliyi prinsipinin daha dolğun şəkildə reallaşdırılmasının, habelə ictimai hakimiyyəti təmsil edən şəxslər arasında onun yüksək nüfuzunun təmin olunması zərurətindən irəli gəlir.

Həmçinin dünya ölkələrinin (məsələn, Almaniya, Rusiya və s.) təcrübəsində ombudsmanın minimum yaş həddinin 35 yaş müəyyən edilməsi daha geniş yayılmışdır. Çünki bu yaşda və bundan sonra insan kifayət qədər yetkin olmaqla bərabər, həm də müəyyən həyat təcrübəsinə yiyələnmiş olur ki, bu da insan hüquqları kimi ali nemətlərin (dəyərlərin) qorunmasına, pozulmuş insan hüquqlarının bərpasına istiqamətlənmiş fəaliyyəti həyata keçirən, bu sahədə tövsiyə xarakterli qərarlar qəbul edən şəxs üçün çox vacibdir. Fikrimizcə, qərarları məcburi

¹⁰⁹ Конституции государств Европы: в 3т. / Под общей ред. Л.А. Окунькова. М.: Норма, 2001, Т.3., с. 90-97

¹¹⁰ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 390

¹¹¹ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 279

hüquqi qüvvəyə malik olmadığına görə ombudsmanın fəaliyyətinin səmərəliliyi həm də onun hüququ pozulan vətəndaşlara və bu hüquqları pozan dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına, vəzifəli şəxslərə nə dərəcədə düzgün və lazımi tövsiyələr verə bilməsi ilə müəyyən olunur. Bu isə onun geniş dünyagörüşünə malik olmasını tələb edir. Ona görə də hesab edirik ki, KQ-da Müvəkkilin seçilməsi üçün minimum yaş həddinin 35 yaş müəyyən edilməsi daha məqsədmüvafiq olardı. Bu, həm də onun hüquq ictimaiyyəti arasında tanınma dərəcəsinin, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəsinin, hüquq ixtisası üzrə iş stajının çox olması zərurətindən irəli gəlir. Ombudsmanın yaşı 35-dən aşağı olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları sırasından təyin edilməsinin zəruriliyi ilə bağlı fikirlərə hüquq ədəbiyyatında da rast gəlmək olar¹¹².

KQ-na görə ikili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxs Müvəkkil ola bilməz¹¹³. Lakin hesab edirik ki, ağırlıq dərəcəsindən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə qəsdən cinayət törətmiş şəxsin Müvəkkil vəzifəsində işləməsi düzgün olmazdı. Çünki KQ-nun 3.1-ci maddəsində haqlı olaraq göstərildiyi kimi, o, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Bu baxımdan hesab edirik ki, KQ-nun 3.2-ci maddəsində «ağır və ya xüsusilə ağır

---

¹¹² Mustafayev R., Dadaşev M. Ombudsmanın seçilməsi və onun səlahiyyətləri. Beynəlxalq təcrübə, demokratik Azərbaycan ənənələri / Azərbaycanada ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 84

¹¹³ «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 3

cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxs» ifadəsinin «qəsdən cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxs» ifadəsi ilə əvəz edilməsi məqsədamüvafiq olardı.

Göründüyü kimi, KQ Müvəkkilə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağı qadağan etmir. Çünki bu, onun əsas vəzifələrinin icrası üçün zəruri olan yüksək peşəkarlıq səviyyəsinin saxlanmasına kömək edir. Ombudsman pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malik olduğu üçün o, dövlət və özəl təhsil müəssisələrində işləyə bilər.

KQ-nun 3-cü maddəsində icrası Müvəkkilin funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə bir araya sığmayan, onun statusuna uyğun olmayan fəaliyyət növlərinin tam və müfəssəl siyahısı verilir və müəyyən edilir ki, Müvəkkil vəzifəsinə seçildiyi gündən 5 gün müddətində onun statusuna uyğun olmayan fəaliyyəti dayandırılmalıdır.

Müvəkkil siyasi fəaliyyətlə məşğul ola və heç bir siyasi partiyanın üzvü ola bilməz. Həmçinin o, hər hansı qeyri-hökumət təşkilatının rəhbərliyində təmsil oluna bilməz. Qeyd etmək lazımdır ki, Müvəkkil istənilən vətəndaş kimi müəyyən siyasi əqidəyə malik ola və siyasi məqsədlər güdən istənilən ictimai hərəkəti dəstəkləyə bilər. Lakin burada əsas şərt ondan ibarətdir ki, o, öz siyasi görüşlərini rəsmi qaydada ifadə edə bilməz.

Ümumiyyətlə, ombudsmanın statusunun siyasətsizləşdirilməsi zəruri olduğu qədər də problemlə məsələdir. Çünki o, istər-istəməz siyasi məsələlərə müdaxilə etməli olur. Buna baxmayaraq, ombudsmanlar Konstitusiyaya məhkəmələri kimi digər hakimiyyət qolları ilə müqayisədə ictimai proseslərdə daha çox bitərəf və daha az təsirli (fəal) olmalıdırlar¹¹⁴. Ombudsmanın siyasi fəaliyyətlə məşğul olmasına icazə verilməsi onun fəaliyyətinin qərəzsizliyinə və obyektivliyinə mane ola bilər.

---

¹¹⁴ Барри Д. Конституционный суд России глазами американского юриста // Государство и право, 1993, №12, с. 86-87

Bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyində ombudsmana qarşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmayan bəzi tələblər müəyyən edilir. Məsələn, «Dövlət hüquq müdafiəçisi haqqında» Slovakiya Respublikası Qanunu, habelə «Ukrayna Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili haqqında» Ukraynanın Qanunu ombudsman vəzifəsinə namizədə qarşı *oturaqlıq senzi* irəli sürür. Slovakiya Respublikasının Qanununda göstərilir ki, namizəd Respublika ərazisində daimi yaşamalıdır. Ukrayna Qanununda isə namizədin son 5 il ərzində Ukraynada yaşaması tələbi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, Ukrayna Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili və Estoniya Respublikasının Ədliyyə kansleri vəzifələrinə namizədlərə qarşı *dövlət dilini sərbəst bilmə* tələbi irəli sürülür.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsində ombudsman vəzifəsinə namizədin irəli sürülməsinin müxtəlif üsulları mövcuddur. Ombudsmanın namizədliyini irəli sürən subyektlər kimi bir qayda olaraq dövlətin ali vəzifəli şəxsləri, nümayəndəli orqanı çıxış edir. Bir sıra hallarda isə müvafiq təklif məhkəmə hakimiyyətini təmsil edən subyektlər tərəfindən irəli sürülür. Həmçinin xarici ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, namizəd irəli sürmək hüququna bir (məsələn, Bosniya və Hersoqovina, Macarıstan, Sloveniya kimi dövlətlərdə dövlət başçısı, Litvada Parlamentin sədri və s.) və ya bir neçə subyekt (məsələn, Çexiyada dövlət başçısı və parlamentin yuxarı palatası, Moldovada dövlət başçısı, parlamentin deputat qrupları və hökumət və s.) malik ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsinə namizədin irəli sürülməsi qaydası Konstitusiyanın 109-cu maddəsinin 14-cü bəndində və KQ-nun 2-ci maddəsində müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasında Müvəkkil vəzifəsinə namizəd irəli sürmək hüququ yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə

məxsusdur. Belə ki, KQ-nun 2-ci maddəsinin birinci hissəsinə görə Müvəkkili Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi üç namizəd arasından Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs çoxluğu ilə seçir. Habelə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin birinci hissəsinin altıncı bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin seçilməsi həlli Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətinə aid olan məsələlərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur.

Ombudsmanın parlament tərəfindən seçilməsinin bir çox üstün cəhətləri vardır. Belə ki, ombudsmanın təyin edilməsi prosesinə inzibati təsir onun müstəqilliyini de-yure və de-fakto məhdudlaşdırma bilər.

Hüquq ədəbiyyatında Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil vəzifəsinə namizədin irəli sürülməsi hüququnun ölkə Prezidenti ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına da verilməsinin zəruriliyi ilə bağlı fikirlərə rast gəlmək olar. Bu, onunla əsaslandırılır ki, ölkədə ancaq iki hakimiyyət subyekti – Prezident və Milli Məclis bütöv xalq tərəfindən seçilir və buna görə də sözü gedən hüquq həm ölkə Prezidentinə, həm də Milli Məclisə məxsus olmalıdır¹¹⁵.

Qeyd edək ki, Müvəkkil vəzifəsinə namizəd irəli sürmək hüququna malik olan subyektlərin dairəsinin geniş olmasını məqsədemüvafiq hesab etmək olmaz. Bu qayda ilk baxışda demokratik görünsə də, əslində çoxlu sayda namizədlərin irəli sürülməsi imkanının yaranmasına gətirib çıxarır. Bu isə parlamentdə müxtəlif qruplar tərəfindən dəstəklənən namizədlərin seçilməsi prosesinin uzanmasına səbəb ola bilər. Ona görə də «Azərbaycan Respublikasının

---

¹¹⁵ Həsənlı A.Ə. Azərbaycan ombudsman təsisatının bərqərar olması prosesində onun fəaliyyətinin bəzi xüsusiyyətləri // Qanun, 2003, № 04 (108), s. 11

İnsan hüquqları müvəkkili (ombudsman) haqqında» Konstitusiya Qanununun 2.1-ci maddəsində müəyyən edilən qaydanı – Müvəkkil vəzifəsinə namizədin (namizədlərin) irəli sürülməsi hüququnun yalnız Prezidentə həvalə edilməsini daha məqsədmüvafiq hesab edirik.

Parlamentdə ombudsman vəzifəsinə namizədlərin həmin vəzifəyə təyin edilməsi ilə bağlı məsələnin müzakirə edilməsi və göstərilən məsələ üzrə qərarın qəbul edilməsi elə həyata keçirilməlidir ki, bununla, birincisi, daha layiqli namizədin seçilməsi təmin edilsin, ikincisi, müvafiq namizəd parlament üzvlərinin əksəriyyətinin dəstəyini qazansın, üçüncüsü isə bu institutun fəaliyyətinin fasiləsizliyi prinsipinə əməl olunsun.

Ümumi qaydaya görə Müvəkkil (ombudsman) vəzifəsinə namizədlər parlamentin iclaslarında müzakirə edilir. Lakin Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq, bir sıra dövlətlərdə ombudsman vəzifəsinə namizədlərin parlamentin komitə və komissiyalarında ilkin dinlənməsi prosedurası nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Macarıstan Respublikasında Dövlət Məclisinin Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsinə namizəd Konstitusiya komissiyasında, Qanunvericilik və ədliyyə komissiyasında, habelə İnsan hüquqları, milli azlıqlar və dini məsələlər üzrə komissiyada dinlənilməlidir¹¹⁶.

Artıq qeyd edildiyi kimi, Müvəkkili Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi üç namizəd arasından Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs çoxluğu ilə seçir. Bu müddəə hələ vəzifəyə təyin edilən zaman ombudsmanın parlament üzvlərinin əksəriyyətinin dəstəyini qazanması ilə bağlıdır. Lakin Müvəkkilin Milli Məclisdə 83 səs çoxluğu ilə seçilməsi qaydasını, yəni onun seçilməsi üçün 2/3 və ya ixtisaslaşmış səs çoxluğunun tələb

---

¹¹⁶ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 79

edilməsini məqsədmüvafiq hesab etmək olmaz. Belə ki, namizəd digər iki namizədin hər birinin ayrılıqda topladığı səs cəminin iki misindən artıq səs topladıqda seçilmiş sayılır (əslində, iki namizəd birlikdə heç 42 səs toplamaya da bilər). Üç namizəddən birinin digər namizədlərin birlikdə toplaya biləcəkləri maksimum səsdən iki dəfə çox səsə seçilməsi demokratik şəraitdə nadir baş tuta biləcək mexanizmdir. Buna görə hesab edirik ki, KQ-da Müvəkkilin sadə səs çoxluğu ilə və ya 63 səs çoxluğu ilə seçilməsinin nəzərdə tutulması daha məqsədmüvafiq olardı.

Azərbaycan Respublikasında olduğu kimi İsveç, Almaniya, Finlandiya, Danimarka, Portuqaliya, Hollandiya, Polşa və bir sıra digər ölkələrdə ombudsman parlament tərəfindən seçilir. Bu sahədə Hollandiyanın təcrübəsi maraqlıdır. Belə ki, burada ombudsman icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının yüksək vəzifəli şəxslərindən ibarət xüsusi komitə tərəfindən tövsiyə edilir.

Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq, bir sıra ölkələrdə ombudsman icra hakimiyyəti tərəfindən təyin edilir. Məsələn, Böyük Britaniyada ombudsman (Parlament Komissarı) Baş nazirin təklifi ilə kral (kraliça) tərəfindən təyin edilir. İsraildə ombudsman Knessetin (parlamentin) xüsusi daimi komissiyasının tövsiyəsi ilə Prezident tərəfindən təyin edilir. Fransada isə Mediator Nazirlər Şurasının qərarı (dekreti) ilə təyin edilir¹¹⁷. İrlandiyada ombudsmanın seçilməsi ilə bağlı tətbiq edilən qayda özünəməxsusluğu ilə seçilir. Belə ki, burada ombudsman parlamentin təqdimatı ilə Prezident tərəfindən vəzifəyə təyin edilir. Göründüyü kimi, İrlandiyada tətbiq edilən qayda Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən qaydanın tam əksi kimi çıxış edir. Qeyd olunanların ümumiləşdirilməsi əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, ombudsmanın

---

¹¹⁷ Мусаев М., Шерифов М., Мустафаев Р., Дадашев М. Омбудсмен // Возрождение-XXI век, 2000, № 2 (24), с. 30

seçilməsi hər bir dövlətdə öz xüsusiyyətləri ilə fərqlənir və bu təsisatın formalaşdırılmasının əsasən iki qaydasını (prinsipini) fərqləndirmək olar: parlament tərəfindən seçilmə və icra hakimiyyəti başçısı tərəfindən təyin edilmə.

KQ-nun 3.5-ci maddəsinə uyğun olaraq Müvəkkil vəzifəyə seçildiyi gün Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında and içir: «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsində səlahiyyətlərimi şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirəcəyimə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına əməl edəcəyimə, müstəqil və qərəzsiz fəaliyyət göstərəcəyimə and içirəm». Andın mətni göstərir ki, Müvəkkil öz üzərinə yalnız hüquqi deyil, həm də mənəvi məsuliyyət götürür. Andıçmə qəbul etdiyi qərarlara görə Müvəkkilin yüksək məsuliyyətini simvolizə edir. Xarici ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, ombudsmanın andıçməsi mühüm hüquqi əhəmiyyət kəsb edir, çünki onun vəzifəsinin icrasına başlamasını göstərir.

KQ-na görə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin səlahiyyət müddəti 7 ildir. Dünya ölkələrinin təcrübəsində ombudsmanın səlahiyyət müddəti müxtəlifdir və ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının quruluşu (təşkili) və fəaliyyəti şərtlərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Demək olar ki, heç bir ölkədə ombudsmanın vəzifəyə ömürlük təyin edilməsi praktikası yoxdur. Hər yerdə onlar müəyyən müddətə (bir ildən on ilə qədər müddətə) təyin edilir. Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Finlandiya və İsveçdə ombudsman 4 il, Almaniya, Moldova, Rusiya, Ukrayna, İspaniya və Gürcüstanda 5 il, Macarıstan, Hollandiya, Sloveniya, Fransa və İrlandiyada isə 6 il müddətinə seçilir (təyin edilir). Xorvatiyada ombudsmanın səlahiyyət müddəti 8 ildir. Böyük Britaniyada ombudsman ümumiyyətlə müddətsiz (qeyri-müəyyən müddətə) təyin edilir. Əsas şərt ondan ibarətdir ki, yaşı 65-i keçməsin və parlamentin ona qarşı

iradı olmasın ¹¹⁸ . Cənubi Avstraliyada, Namibiyada, Şotlandiyada və Uelsdə də Ombudsman bu vəzifəni pensiya yaşına – 65 yaşa çatanadək tuta bilər¹¹⁹. Bu, yalnız onun müstəqilliyinin təminatı deyil, həm də yüksək statusunun tanınmasıdır. İcra ombudsmanları arasında 10 il müddətinə seçilən ombudsmanlara da təsadüf edilir (Kanada, Ontario ştatı)¹²⁰. Ohayoda (ABŞ) isə ombudsman bir il müddətinə təyin edilir¹²¹. Bəzi dövlətlərdə vəzifədə qalmanın yuxarı həddi də müəyyən olunmuşdur. Belə ki, Böyük Britaniyada yaşı 65, Danimarkada 70-dən yuxarı olan şəxs ombudsman vəzifəsini icra edə bilməz. İrlandiyada həmin hədd 67 yaş təşkil edir¹²². Göründüyü kimi, səlahiyyət müddətlərinə görə ombudsman sistemləri iki qrupa bölünə bilər: müəyyən müddətə və qeyri-müəyyən müddətə (daha doğrusu konkret yaşa çatanadək) seçilən ombudsmanlar. Əksər dünya dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ombudsmanı birinci qrupa daxildir. İkinci qrup ombudsmanlar sırasına isə hüquq ədəbiyyatında İngiltərə, Danimarka və bir neçə digər dövlətlərin ombudsmanları aid edilir¹²³.

---

¹¹⁸ Mustafayev R., Dadaşev M. Ombudsmanın seçilməsi və onun səlahiyyətləri. Beynəlxalq təcrübə, demokratik Azərbaycan ənənələri / Azərbaycanada ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 81

¹¹⁹ Udo Kempt, Marco Mille. The role and the function of the ombudsman: personalized parliamentary control in forty-eight different states // The International Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif, 1999, p. 218

¹²⁰ Mustafayev R., Dadaşev M. Ombudsmanın seçilməsi və onun səlahiyyətləri. Beynəlxalq təcrübə, demokratik Azərbaycan ənənələri / Azərbaycanada ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 82

¹²¹ Udo Kempt, Marco Mille. The role and the function of the ombudsman: personalized parliamentary control in forty-eight different states // The International Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif, 1999, p. 218

¹²² Qarayev İ. Ombudsman təsisatı: dünya təcrübəsi / Ombudsman təsisatı: təcrübə və perspektivlər mövzusunda elmi-praktiki seminarın materialları. Bakı, 2004, s. 46

¹²³ Yılmaz R.A. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dünya ombudsman sistemində yeri // Dirçəliş XXI əsr, 2004, 2005, № 82-83, s. 263

A.Y.Sunqurov hesab edir ki, ombudsmanın səlahiyyət müddətinin həddi ilə onun müstəqilliyinin səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə vardır – bu müddət nə qədər çox olarsa, onun müstəqilliyinin səviyyəsi də bir o qədər yüksək olar¹²⁴.

KQ-nun 4.2-ci maddəsinin ilkin redaksiyasında göstərilirdi ki, eyni şəxs Müvəkkil vəzifəsinə yalnız bir dəfə seçilə bilər. Lakin 2009-cu ildə 60-dan artıq deputat «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununa Ombudsmanın səlahiyyət müddəti ilə bağlı dəyişikliklər edilməsi təklifini irəli sürmüşdür. Həmin il may ayının 20-də Milli Məclisin İnsan hüquqları ilə Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitələri Qanuna dəyişiklikləri bəyənmişdir. Burada artıq bir şəxsin bir dəfədən artıq ombudsman seçilmək imkanı əldə etməsi nəzərdə tutulur. KQ-nun 4.2-ci maddəsinə təklif edilən dəyişikliyə əsasən eyni şəxs Müvəkkil vəzifəsinə iki dəfədən artıq seçilə bilməz. KQ-nun 4.3-cü maddəsinə təklif edilən dəyişiklikdə isə göstərilir ki, Müvəkkilin səlahiyyət müddəti bitdiyi gün yeni Müvəkkil seçilmədikdə o, səlahiyyətlərinin icrasını davam etdirir. Bu halda onun səlahiyyət müddəti yeni müvəkkil seçildiyi gündən bitmiş hesab edilir. Sonuncu olduqca mütərəqqi bir normadır. Çünki qüvvədə olan KQ-da bu məsələ ilə bağlı boşluq mövcud idi. Göstərilən dəyişiklik isə həmin boşluğu aradan qaldırır. 2009-cu ilin dekabr ayında «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 2009-cu il tarixli

---

¹²⁴ Сунгуров А.Ю. Государственные институты защиты прав человека // Материалы 3-го Круглого стола уполномоченного по правам человека в субъектов Российской Федерации. СПб.: Норма, 2001, с. 72

Konstitusiya Qanununun qüvvəyə minməsi ilə bu dəyişikliklər KQ-da öz əksini tapdı.

Ombudsmanın səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi ya könüllü istefa halında mümkündür, ya da onu təyin edən qanunvericilik orqanı tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş müstəsna hallarda həyata keçirilir.

Dünya ölkələrinin qanunvericiliyində ombudsmanın vaxtından əvvəl vəzifədən azad edilməsinin aşağıdakı əsasları müəyyən edilmişdir:

a) uzun müddət ərzində ombudsman vəzifələrini icra edə bilməmə. Bu zaman qanunvericilik ombudsmanın uzun müddət ərzində öz vəzifə səlahiyyətlərini icra etməsinə mane olan (imkan verməyən) sağlamlıq vəziyyətinin qeyri-kafi olması faktının rəsmi sənəd vasitəsi ilə təsdiqlənməsi tələbini irəli sürür. Məsələn, Estoniya Respublikasında Ədliyyə kanslərinin öz vəzifələrini icra etməsinin qeyri-mümkün olması barədə qərarı Ali Məhkəmə qəbul edir;

b) ombudsman vəzifəsinin tutulması ilə bir araya sığmayan fəaliyyəti dayandırmaqdan imtina etmə;

c) məhkəmə hökmünün qanuni qüvvəyə minməsi. Makedoniya Respublikasının Qanununda göstərilir ki, Xalq hüquq müdafiəçisi 5 ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan cinayət törətdiyi halda vəzifədən azad edilir¹²⁵;

ç) parlament tərəfindən ombudsmana etimadsızlıq göstərilməsi. Bu əsas tipik deyildir. Çünki ombudsmanın tam şəkildə parlamentdən və deməli, dövlətin ali qanunvericilik orqanında siyasi qüvvələrin nisbətindən asılılığını nəzərdə tutur. Ona görə də həmin əsas ombudsmanın siyasi neytrallığı prinsipinin pozulması kimi qiymətləndirilə bilər. Bu baxımdan Çexiya Respublikası Parlamentinin sədrinin Dövlət hüquq müdafiəçisinin istefası

---

¹²⁵ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 209

barədə məsələni təkbaşına həll etmək səlahiyyəti düzgün hesab edilə bilməz. Moldovada ombudsmanın parlamentdəki siyasi vəziyyətdən asılılığının qarşısının alınmasının təminatı kimi belə bir qayda nəzərdə tutulmuşdur ki, ombudsmana etimadsızlıq göstərilməsi haqqında qərar seçilmiş deputatların ixtisaslaşdırılmış səs çoxluğu ilə qəbul edilməlidir;

d) müvafiq dövlətin vətəndaşlığını itirmə.

Qanunvericilikdə belə əsasın təsbit edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əks halda ombudsmanın fəaliyyətində onun yeni vətəndaşı olduğu dövlətin maraqları ilə ombudsman vəzifəsinə seçildiyi an vətəndaşı olduğu dövlətin maraqları arasında ziddiyyət və ya toqquşma yarana bilər;

e) andın pozulması. Artıq qeyd edildiyi kimi, ombudsmanın andı həm hüquqi vəzifələri, həm də mənəvi xarakterli öhdəlikləri özündə əks etdirir;

ə) pensiya yaşına çatma¹²⁶;

f) ombudsman vəzifəsinin tutulmasından irəli gələn öhdəliklərin qeyri-viddani, qeyri-peşəkar və qərəzli surətdə icra edilməsi¹²⁷.

Parlamentin icra hakimiyyəti orqanlarına nəzarət üzrə nümayəndəsi kimi çıxış edən klassik ombudsmanın səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi əsaslarından biri *parlamentin onun işindən razı qalmaması* əsasıdır. İsveç və Danimarka kimi dövlətlərdə nəzərdə tutulan belə əsasın İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə şamil edilməsi fikrimizcə, yolverilməzdir.

Müvəkkilin qanunsuz və əsassız olaraq vəzifədən azad edilməsi cəhdlərinin qarşısını almaq üçün KQ-da onun

¹²⁶ Закон Республики Молдова «О парламентских адвокатах», ст. 9 // Официальный монитор Республики Молдова. 1997, № 82-83, с. 671

¹²⁷ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 208

səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsinin əsasları müəyyən olunmuşdur. Həmin əsaslar iki qrupa bölünür. Birinci qrup əsaslara KQ-nun 7.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslar daxildir. Burada göstərilir ki, Müvəkkilin səlahiyyətlərinə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təşəbbüsü ilə və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 səs çoxluğu ilə qəbul edilmiş qərarı ilə aşağıdakı hallarda vaxtından əvvəl xitam verilir:

- Müvəkkilə aid tələblər pozulduqda;
- Müvəkkil öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə.

«Müvəkkilə aid tələblər» ifadəsi mənaca ümumi və bir qədər qeyri-müəyyən xarakter daşıyır. Onun genişləndirici təfsir olunması və nəticədə Müvəkkilin qanunsuz və əsassız olaraq vaxtından əvvəl vəzifədən azad edilməsinə imkan yaratması ehtimalı istisna olunmur. Göstərilən hal isə səlahiyyət müddəti ərzində onun dəyişilməzliyi təminatına və deməli, həm də müstəqilliyinə mənfi təsir göstərə bilər ki, bu da arzuolunmazdır. Belə ki, bilavasitə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olduğundan müstəqillik Müvəkkilin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən ən vacib şərtlərdən biridir. Digər tərəfdən, KQ-nun 3-cü maddəsində Müvəkkilə dair tələblər tam və müfəssəl surətdə öz əksini tapmışdır. Qeyd olunanlara əsasən hesab edirik ki, KQ-nun 7.1.1-ci maddəsində «Müvəkkilə aid tələblər pozulduqda» sözlərinin «bu Qanunun 3-cü maddəsinin tələbləri pozulduqda» sözləri ilə əvəz olunması daha məqsədemüvafiq olardı.

İkinci qrup əsaslara isə mübahisə doğurmayan əsaslar daxildir. Belə əsasların siyahısını müəyyən edən KQ-nun 7.2-ci maddəsində təsbit edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında aşağıdakı hallar elan edildikdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin

sədri öz sərəncamı ilə Müvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verir:

- Müvəkkil vəfat etdikdə;
- Müvəkkil barəsində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü olduqda;
- Müvəkkil vəzifəsindən könüllü yazılı istefa verdikdə.

Lakin KQ-da Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında həmin halların kim tərəfindən və hansı qaydada elan edilməsi məsələsi reqlamentləşdirilməmişdir.

Müvəkkil barəsində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmünün olması əsası onunla şərtlənir ki, cinayətkarcasına qanunu pozmuş şəxsin özü bununla insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətsizlik nümayiş etdirir və bu səbəbdən də həmin hüquq və azadlıqların müdafiəsinə və ya bərpasına yönələn fəaliyyətlə məşğul ola bilməz.

Yuxarıda göstərilən halların (əsasların) siyahısı qətidir və KQ-da Müvəkkilin andının pozulması onun səlahiyyətlərinə xitam verilməsi əsası kimi nəzərdə tutulmur. Halbuki, bəzi ölkələrin, məsələn, Böyük Britaniyanın qanunvericiliyinə görə ombudsman (Parlament Komissarı) öz vəzifələrini nöqsansız¹²⁸ yerinə yetirdiyi müddətdə öz funksiyalarını icra edir. KQ-nun 7.1.1-ci maddəsinə təklif etdiyimiz dəyişiklik bu məsələnin həllinə də kömək edə bilər. Belə ki, KQ-nun 3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması həm də Müvəkkil tərəfindən andın pozulması deməkdir. Çünki Müvəkkilin and içməsi ilə bağlı tələb məhz həmin maddədə təsbit edilmişdir.

Həmçinin KQ-da istefa prosedurası – istefa haqqında məsələnin qaldırılmasının müddətləri (İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun fəaliyyətinin

---

¹²⁸ Mustafayev R., Dadaşev M. Ombudsmanın seçilməsi və onun səlahiyyətləri. Beynəlxalq təcrübə, demokratik Azərbaycan ənənələri / Azərbaycanada ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 81

fasiləsizliyinin təmin edilməsi üçün bu çox zəruridir), mərhələləri, digər təşəbbüskarları (əslində KQ-da Müvəkkilin yalnız öz təşəbbüsü ilə (kənüllü surətdə) istefa verməsi nəzərdə tutulmuşdur) müəyyən edilməmişdir.

Sağlamlıq vəziyyətinə (səhhətinə) görə Müvəkkilin öz vəzifələrini icra etmək iqtidarında olmaması ilə bağlı onun vəzifədən kənarlaşdırılması prosedurası da KQ-da nəzərdə tutulmamışdır. Buna görə də fikrimizcə, KQ-nun 7.1.2-ci maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi daha məqsəddə müvafiq olardı: «Müvəkkil səhhətinə və digər səbəblərə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə». KQ-da həmçinin Müvəkkilin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün Milli Məclis tərəfindən müvafiq tibb komissiyasının təyin edilməsi və ona müraciət edilməsi qaydası da müəyyən edilə bilər. Qeyd edək ki, səhhəti ilə əlaqədar ombudsmanın öz səlahiyyətlərini icra edə bilməməsi kimi əsas Macarıstan, İrlandiya, İspaniya, Sloveniya, İsveç kimi dövlətlərin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur.

Hətta bəzi dövlətlərdə ombudsmanın hansı müddət ərzində vəzifələrini icra edə bilməməsinin onun vaxtından əvvəl vəzifədən azad edilməsi üçün əsas olduğu konkret şəkildə qanunvericilik səviyyəsində müəyyən edilmişdir. Məsələn, Ukraynada bu müddət 4 ay, Rumıniyada isə 90 gündür.

Eyni zamanda, KQ-da Müvəkkilin səlahiyyətlərini aşması və ya səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi onun səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi əsası kimi müəyyən edilməmişdir. Belə əsasın nəzərdə tutulması Müvəkkilin hüquqazidd əməllərinin (məsələn, vəzifə mövqeyindən tamah motivi və ya digər məqsədlərlə istifadə etməsinin) qarşısını vaxtında almaq və bu xidmətin fasiləsiz səmərəli işini təmin etmək məqsədilə Müvəkkil vəzifəsini icra edən şəxsin vaxtında başqası ilə əvəz edilməsinə imkan yaradar.

Hüquq ədəbiyyatında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin öz vəzifələrinin icrasından kənarlaşdırılması şərti kimi Konstitusiya Məhkəməsinin rəyinin olmasının məqsədamüvafiqliyi barədə fikirlərə rast gəlmək olar¹²⁹. Şübhəsiz ki, belə norma Müvəkkilin müstəqilliyinin təminatlarını möhkəmləndirə bilər. Lakin dünyanın heç bir ölkəsinin qanunvericiliyində belə qayda nəzərdə tutulmamışdır. Bu baxımdan Avropa Ombudsmanı istisnadır: onun vəzifədən kənarlaşdırılması haqqında qərar Avropa Parlamentinin tələbi ilə Ümumi Məhkəmə (Court of Justice of European Communities) tərəfindən qəbul edilir.

Müvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verildikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 30 gün müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə yeni Müvəkkilin seçilməsi üçün üç şəxsin namizədliyini təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 15 gün müddətində Müvəkkilin seçilməsi ilə bağlı müvafiq qərar qəbul edir.

2.2. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin təşkili, məqsədləri, funksiyaları və prinsipləri

Ombudsmanın müstəqilliyini xarakterizə edən xüsusiyyətlərdən biri kimi onun ayrıca aparatının və yalnız ombudsmanın rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən və onun özü tərəfindən seçilib təyin edilən əməkdaşlar korpusunun olması çıxış edir¹³⁰.

«Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan

¹²⁹ Бойцова Л.В., Бойцова В.В. Настоящее и будущее российского омбудсмана // Юридический мир, 2003, № 3, с. 23

¹³⁰ Gottehrer, Dean M. and Hostina, Mishael. The Classical Ombudsman Model. – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 403-414

Respublikası Konstitusiyaya Qanununun 17-ci maddəsinə əsasən Müvəkkilin fəaliyyətinin hüquqi, təşkilati, elmi-analitik, informasiya, maddi-texniki, maliyyə və təsərrüfat təminatının həyata keçirilməsi üçün onun aparatı yaradılır. Müvəkkilin aparatı üzərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi təsvir olunmuş möhür və blanklara malikdir. «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 8-ci maddəsinə görə dövlət orqanları səlahiyyətlərinə görə yeddi kateqoriyaya təsnif olunur və Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) aparatı 1-ci kateqoriya dövlət orqanlarına aid edilir ¹³¹. Həmçinin KQ-nun 17.1-ci maddəsinə görə yerlərdə Müvəkkilin regional mərkəzləri yaradıla bilər. Aparat və regional mərkəzlər Müvəkkil tərəfindən təsdiq olunan «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin aparatı və regional mərkəzləri haqqında» Əsasnaməyə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Müvəkkilin aparatının və regional mərkəzlərinin strukturu, ştat cədvəli və smeta xərcləri Müvəkkil tərəfindən müəyyən edilir.

Müvəkkilin aparatının və regional mərkəzlərinin işçiləri Müvəkkil tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və vəzifədən azad edilir. Müvəkkilin aparatının və regional mərkəzlərinin işçilərinin hüquqları, vəzifələri və məsuliyyəti Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir (KQ-nun 18-ci maddəsi).

Müvəkkilin aparatının vəzifəsi insan hüquqlarının müdafiəsi, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpası üzrə Müvəkkilin fəaliyyətini təmin etməkdən, ərizəçilərin qəbulunu təşkil etməkdən, şikayətlərə baxılmasından və araşdırılmasından, şikayətlərlə bağlı analitik və başqa

---

¹³¹ «Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu». Bakı: Qanun, 2010, s. 6

məlumatları və rəyləri hazırlamaqdan, şikayətlərin və xidməti sənədlərin icrası zamanı müəyyən edilmiş qaydalara və müddətlərə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirməkdən, insan hüquqlarının pozulması hallarını təhlil etməkdən və gələcəkdə belə pozuntuların səbəblərini aradan qaldırmaq üçün tövsiyələr hazırlamaqdan, Müvəkkilin yazışmalarının qeydiyyatı işinin və sənədlərinin saxlanmasının təmin edilməsindən, ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə monitorinqin təşkil edilməsindən, Müvəkkilin dövlət və yerli özünüidarə orqanları, habelə beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqələrinin və əməkdaşlığının təşkilindən, insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi məsələləri ilə bağlı təkliflər hazırlanmasından, insan hüquqları və azadlıqları sahəsində maarifləndirmənin həyata keçirilməsindən, Müvəkkilin illik məruzəsinin layihəsinin hazırlanmasından, Müvəkkilin maddi-texniki, maliyyə və təsərrüfat təminatının həyata keçirilməsindən ibarətdir.

KQ-nun 16.1-ci maddəsinə görə Müvəkkil 1320 manat məbləğində aylıq əmək haqqı alır¹³². Müvəkkilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məzuniyyət verilir. Müvəkkil məzuniyyətə çıxdığı vaxt onun müalicə olunması və istirahət etməsi üçün iki aylıq əmək haqqı məbləğində ona pul təminatı verilir və vaxtından asılı olmayaraq Müvəkkil vəzifəsində işləmiş şəxs pensiya yaşına çatdıqda, hazırkı dövrdə Müvəkkil üçün müəyyən edilmiş vəzifə maaşının 80 faizi məbləğində pensiya alır. Ümumiyyətlə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin maliyyə təminatı onun funksional müstəqilliyinin mühüm təminatlarından biri kimi çıxış edir. KQ-nun 19.1-ci maddəsində göstərilir ki,

---

¹³² «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 10

Müvəkkilin, onun aparatının və regional mərkəzlərinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşmə Müvəkkilin səmərəli fəaliyyətinin mühüm təminatlarından biridir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, heç də bütün postsovet dövlətlərində ombudsmanın fəaliyyəti dərhal büdcədən maliyyələşdirilməmişdir. Məsələn, Litvanın Seym Kontrolleri (ombudsmanı) L.Kuodiene göstərir ki, postsovet dövlətlərində bu institutun yaradılması BMT və ya bəzi demokratik dövlətlərin, onların bizə göstərdiyi maliyyə yardımının hesabına mümkün olmuşdur. Hər halda bizdə bu institut belə yaranmışdır. BMT ilk layihəni maliyyələşdirdi, hazırda isə institut dövlət vəsaitləri hesabına fəaliyyət göstərir¹³³.

2007-ci ildə Müvəkkilin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı qanunvericiliyə müsbət dəyişiklik edilmişdir. Belə ki, «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 19 oktyabr 2007-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanunu ilə «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun 19.2-ci maddəsi dəyişdirilərək aşağıdakı redaksiyada verilmişdir: «19.2. Müvəkkilin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan illik vəsaitin tərkibində cari xərclərin məbləği əvvəlki maliyyə ilində bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş məbləğdən az ola bilməz»¹³⁴. Həmin maddənin ilkin redaksiyasında isə göstərilirdi ki, Müvəkkilin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi

---

¹³³ Куодиене Л. Выступление // Третий круглый стол Уполномоченных по правам человека в субъектах РФ. Институт Уполномоченного по правам человека в субъекте Российской Федерации: Перспективы развития. СПб.: Норма, 2001, с. 12

¹³⁴ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2007, 1 noyabr, № 245, s. 1-2

üçün ayrılan illik vəsait ötən maliyyə ilinə nisbətən azaldıla bilməz.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin aparatının strukturuna daxildir: Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman), Aparatın rəhbəri, İnsan hüquqlarının müdafiəsi şöbəsi, Hüquqi maarifləndirmə, elmi-analitik, informasiya və beynəlxalq əlaqələr şöbəsi, Ümumi şöbə. Bunlardan başqa aparatın strukturunda Sənədlərin icrasına nəzarət şöbəsi, Kadrlar üzrə böyük mütəxəssis, Maliyyə-inzibati şöbəsi və Maddi-texniki təminat və təsərrüfat sektoru da fəaliyyət göstərir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi şöbəsi beş sektordan - vətəndaş və siyasi hüquqların müdafiəsi, iqtisadi və sosial hüquqların müdafiəsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi, məhbusların hüquqlarının müdafiəsi və hərbi qulluqçuların hüquqlarının müdafiəsi sektorlarından ibarətdir. Bu şöbənin əsas funksiyası ölkə vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxılması və onların pozulan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi sahəsində Müvəkkilin fəaliyyətinin təmin edilməsini həyata keçirməkdir.

Hüquqi maarifləndirmə, elmi-analitik, informasiya və beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin tərkibinə dörd sektor – hüquqi maarifləndirmə, elmi-analitik, informasiya və ictimaiyyətlə əlaqələr və beynəlxalq əlaqələr sektorları daxildir. Həmin şöbənin əsas funksiyası insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə hüquqi maarifləndirmə işini həyata keçirmək, baş verən insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarını təhlil etmək, bu sahədə informasiya işini təşkil etmək və Azərbaycan Respublikasında və xaricdə fəaliyyət göstərən hüquq müdafiə təşkilatları ilə əlaqələrin yaradılması və əməkdaşlığın təşkil edilməsi sahəsində Müvəkkilin fəaliyyətini təmin etməkdir.

Ümumi şöbənin tərkibinə qəbul sektoru, dəftərxana, protokol sektoru, kitabxanaçı – arxiv qeydiyyatçısı daxildir. Göstərilən şöbə əsasən Müvəkkilin aparatında ərizəçilərin qəbulu, şikayətlərin və digər müraciətlərin qeydiyyatı, protokol işinin təşkili sahəsində Müvəkkilin fəaliyyətinin təmin edilməsi funksiyasını daşıyır.

Sənədlərin icrasına nəzarət şöbəsinin əsas funksiyası şikayətlərin və xidməti sənədlərin icrası zamanı müəyyən edilmiş qaydalara və müddətlərə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir.

Müvəkkilin və onun aparatının fəaliyyətinin maddi-texniki təhcizat və təsərrüfat təminatını *Maddi-texniki təminat və təsərrüfat sektoru*, maliyyə təminatını isə *Maliyyə-inzibati şöbəsi* həyata keçirir.

Müvəkkil öz fəaliyyətinə dair brifinqlər keçirir, bütün görülən işlər, keçirilən rəsmi görüşlər, müxtəlif tədbirlər, müvəqqəti saxlanılma yerlərində və ya istintaq təcridxanalarındakı baxışlar, hərbi hissələrdə görüşlər, şikayətlərin yerində araşdırılması və digər tədbirlər mütəmadi olaraq kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılır.

Aparatın işinin təşkilindən və onun əməkdaşlarının bilik, təcrübə və səriştəsindən onun fəaliyyətinin səmərəliliyi və hakimiyyət strukturları arasında və cəmiyyətdə nüfuzu çox asılıdır. Müvəkkilin aparatının analitik işi sayəsində qanunvericilik sahəsində mövcud çatışmazlıqlar və boşluqlar aşkara çıxarıla bilər. Ombudsmanın vəzifəsi yalnız pozulmuş hüquqların bərpa edilməsindən deyil, həm də qanunvericilikdə və norma yaradıcılığında prosesində mövcud olan və hüquq pozuntusu hallarına şərait yaradan səbəbləri aradan qaldırmaqdan ibarət olmalıdır. Bir sıra ölkələrdə ombudsman aparatında şikayət və müraciətlərin təsnifat mütəxəssisləri (klassifikatorlar) fəaliyyət göstərir. Bu, həm işə baxılması müddətini qısaltmağa, həm də insan hüquqlarının pozulmasının daha geniş yayılmış və tipik

hallarını aşkara çıxarmağa imkan verir. Onlar ilk növbədə normativ hüquqi aktlarda mövcud olan qüsurlu məqamlara diqqət yetirirlər. Hər dəfə dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarə orqanı, güc strukturu və ya vəzifəli şəxs tərəfindən hüquqların pozulması ilə bağlı şikayətə baxarkən aparatın əməkdaşı bilməlidir ki, insan hüquqlarını pozan tərəf hansı normativ hüquqi aktı rəhbər tutmuşdur. Sonra isə həmin aktın milli qanunvericiliyə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğu diqqətlə araşdırılmalıdır.

Hüquq ədəbiyyatında göstəriləyi kimi, ombudsman institutunun vəzifələrindən birini lazımi idarəçilik standartlarının tövsiyə edilməsi təşkil etdiyindən onun ofisi belə idarəetmə üçün nümunə olmalıdır ¹³⁵. Aparatın daxilində belə münasibətlər olmadan insan hüquqlarına hörmət də təmin edilə bilməz¹³⁶.

Müvəkkilin fəaliyyətində müşahidə edilən xüsusiyyətlərdən biri onun aparatına daxil olan şikayətlərin sayının hər il artmasıdır. Müvəkkilin 2003-2008-ci illər üzrə illik məruzələrinin təhlili bunu əyani surətdə göstərir. Belə ki, Müvəkkilin fəaliyyəti dövründə onun ünvanına ümumilikdə 42.260, o cümlədən 2003-cü ildə 4.500, 2004-cü ildə 6.300, 2005-ci ildə 7.460, 2006-cı ildə 7.500, 2007-ci ildə 7.900, 2008-ci ildə isə 8.600 müraciət daxil olmuşdur. Bu müraciətlərin ümumilikdə 93%-i, o cümlədən 2008-ci ildə 86,6%-i şikayətlərdən ibarət olmuşdur¹³⁷.

---

¹³⁵ Gottehrer, Dean M. Designing an Ombudsman System. . – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 415-424

¹³⁶ Aufrecht Steven E. and Hertogh Marc Evaluating. Ombudsman System. – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 389-402

¹³⁷ www.ombudsman.gov.az

Şikayətlərin statistikasında belə fərqlər fikrimizcə, vətəndaşların ombudsman institutuna inamının səviyyəsinin artması ilə şərtlənir.

KQ-nun tələblərinə müvafiq olaraq, Müvəkkil şikayətlərin onun səlahiyyətlərinə aid olmaması, ərizəçinin hüquqlarının pozulduğu gündən bir ildən çox müddət keçməsi, anonim olması, şikayətlə bağlı məhkəmə icraatı getməsi, təkrar təqdim edilmiş şikayətdə yeni məlumatlar, faktlar və sübutlar olmaması səbəbindən ümumilikdə şikayətlərin 52,6%-nin, o cümlədən 2008-ci ildə 51,2%-nin baxılmasından imtina etmiş, 47,4 %-ini, o cümlədən 2008-ci ildə 48,8%-ni baxılmaq üçün icraata qəbul etmişdir.

2003-2008-ci illərdə baxılmaq üçün icraata qəbul edilmiş şikayətlərin 35,7%-i, o cümlədən 2008-ci ildə 43,3%-i təmin olunmuşdur.

Əhalinin müxtəlif kateqoriyalarının hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi işinin əlaqələndirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə Ombudsman yanında hərbi qulluqçuların, məhbusların, qaçqınların və məcburi köçkünlərin, ahılların, əlillərin, uşaqların, qadınların hüquqları üzrə, habelə gender bərabərliyi, işgəncələrlə, korrupsiya ilə mübarizə, dini məsələlər üzrə ixtisaslaşdırılmış müşavirlər fəaliyyət göstərir. İxtisaslaşdırılmış müşavirlər tərəfindən mütəmadi olaraq müvafiq sahələr üzrə milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquqi aktlar, bu sahədə ölkədəki vəziyyət təhlil edilir, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə təkliflər və tədbirlər planı hazırlanır.

Demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olması yolu ilə irəliləyən Azərbaycan Respublikası üçün vacib şərtlərdən biri İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin hər bir vətəndaş üçün əlçatan olmasıdır. Bu işdə regional mərkəzlərin rolu əvəzəilməzdir. Belə mərkəzlər eyni zamanda ombudsmanın fəaliyyətinin daha səmərəli həyata keçirilməsində, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpası ilə bağlı məsələlərin operativ həllində, ölkənin ayrı-

ayrı regionlarında yaşayan minlərlə insanın hüquqi maarifləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə 2003-cü ilin iyun ayında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının 3 regionunda: Qubada (Quba, Qusar, Xaçmaz, Dəvəçi, Siyəzən, Xızı rayonları), Şəkiddə (Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax, Oğuz, Qəbələ rayonları) və Cəlilabadda (Neftçala, Salyan, Biləsuvar, Cəlilabad, Masallı, Yardımlı, Lənkəran, Astara, Lerik rayonları), daha sonra isə Gəncədə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin regional mərkəzləri yaradılmış və hazırda səmərəli fəaliyyət göstərməkdədirlər.

Həmin Mərkəzlər əhalinin Müvəkkilə müraciətini asanlaşdırmış, ərizəçiləri şikayətlərin göndərilməsi üçün böyük məsafələri qət etmək, nəqliyyat və poçt xidmətlərini ödəmək zərurətindən qurtarmışdır. Regional mərkəzlərin əhəmiyyəti yalnız qeyd edilənlərlə bitmir. Belə ki, bu mərkəzlərin təsis edilməsi həm də şikayətlərin baxılması müddətlərini xeyli qısaltmaq, daha qısa müddətdə müvafiq orqanlardan zəruri sənədləri, Müvəkkilin sorğularına cavabları almaq, yerlərdə araşdırmaları daha qısa müddət ərzində aparmaq üçün böyük imkanlar yaradır.

Fikrimizcə, Müvəkkilin aparatının və onun regional mərkəzlərinin fəaliyyəti aşağıdakı əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəlməlidir:

- *pozulmuş hüquqların bərpası;*
- *Azərbaycan Respublikasının insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarına uyğunlaşdırılması;*
- *insan hüquqları sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;*
- *insan hüquq və azadlıqları, onların müdafiəsinin forma və metodları ilə bağlı məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə.*

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutu Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üzrə spesifik fəaliyyət məqsədlərinə, funksiyalarına və prinsiplərinə malik olan bir institut kimi çıxış edir.

Ombudsmanın funksiyaları dedikdə, dövlət mexanizmində və insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatları sistemində yerinə və təyinatına uyğun olaraq onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini başa düşmək lazımdır. Ümumiyyətlə, ombudsman institutunun tarixi rolunun, Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun təşəkkül tarixinin, həmin institutun fəaliyyətini tənzim edən normativ hüquqi aktların təhlili əsasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin aşağıdakı məqsədlərini və bu məqsədlərə uyğun gələn funksiyalarını fərqləndirmək olar:

a) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi. Bu, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin əsas məqsədidir. Həmin məqsədə nail olmaq üçün İnsan hüquqları üzrə müvəkkil aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- *pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpa edilməsi funksiyası.* KQ-nun 1.1-ci maddəsində bilavasitə öz əksini tapan bu funksiya şəxsə münasibətdə yol verilmiş ədalətsizlik hallarının aradan qaldırılmasını, dövlət və yerli özünüidarə orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsini nəzərdə tutur.

- *vasitəçilik (mediator) funksiyası.* Bu funksiya öz əksini fransız ombudsmanının adı (Mediator) tapmışdır. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun unikal xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, həm dövlət orqanıdır, həm də vətəndaş cəmiyyətinin maraqlarını ifadə edir. Ombudsman həm dövlət orqanlarının, həm də

vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əlamətlərini özündə əks etdirir: dövlət orqanları kimi ona qanunla səlahiyyətlər verilmişdir, vətəndaş cəmiyyəti institutları kimi isə tam müstəqildir, yəni heç bir dövlət orqanına tabe deyildir. Məlum olduğu kimi vətəndaş cəmiyyəti institutları müstəqildirlər, lakin qanunla verilmiş səlahiyyətləri yoxdur. Dövlət orqanlarına qanunla səlahiyyətlər verilsə də, onlar tam müstəqil deyildirlər, iyerarxiya üzrə hər hansı yuxarı orqana tabedirlər. Ona görə də dövlət orqanlarının qərarları mübahisələndirilə, dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilər. Ombudsman institutunun müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, o, həm qanunla verilmiş səlahiyyətlərə, həm də digər dövlət orqanlarına münasibətdə tam müstəqilliyə malikdir. Bu isə ombudsmana insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını səmərəli şəkildə təmin etmək üçün geniş imkanlar yaradır.

Müvəkkil problemin həllinin hər iki tərəfin maraqlarına cavab verən variantını təklif etməli, yalnız pozulmuş hüquqları bərpa etməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda, problemin yaranmasına səbəb olan halları aşkara çıxarmalı və onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görməlidir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil insan və vətəndaşlarla münasibətlərdə dövlətin birbaşa təmsilçisi kimi problemlə məsələləri həll edir, ictimai və fərdi maraqları uzlaşdırır, bu sahədə ziddiyyətləri aradan qaldırır. Bütün bunlar isə son nəticədə dövlətin nüfuzunun möhkəmləndirilməsinə müsbət təsir göstərir. Müvəkkilin tövsiyələri məcburi xarakter daşmadığından müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanları pozulmuş hüquq və azadlıqları könüllü surətdə bərpa etməklə öz nüfuzlarını (onlara olan etibarını) daha da artırmış olurlar.

Qeyd olunanlardan görüldüyü kimi, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu dövlət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının «sərhədində» mövqe

tutmaqla, onlar arasında «körpü», şəxslə dövlət arasında isə vasitəçi rolunda çıxış edir.

b) cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində, habelə insan hüquqlarına dair qanunvericilikdə mövcud olan qüsurların aşkara çıxarılması və onların aradan qaldırılması üzrə zəruri tövsiyələrin verilməsi. KQ-da Müvəkkilin fəaliyyətinin bu məqsədi ilə bağlı birbaşa göstəriş təsbit edilməmişdir. Lakin ona verilən səlahiyyətlər dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə təsir göstərməyə imkan verir. Xarici hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, demokratik cəmiyyətin tələbatlarının iyerarxiyasında əsas insan hüquqlarının təminatı birinci yerdə dayanır. Bu ilk addım olmadan dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılmasından danışmaq mənasızdır ¹³⁸. Beləliklə, cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsini, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində, habelə insan hüquqlarına dair qanunvericilikdə mövcud olan qüsurların aşkara çıxarılması və onların aradan qaldırılması üzrə zəruri tövsiyələrin verilməsini Müvəkkilin fəaliyyətinin dolayı və ya ikinci dərəcəli məqsədi kimi xarakterizə etmək olar.

Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün Müvəkkil aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- *hüquq yaradıcılığı və ya qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi funksiyası*. Hüquq və azadlıqlar haqqında qanunvericilikdə mövcud olan boşluqların və ziddiyyətlərin aşkar edilməsində və aradan qaldırılmasında Müvəkkil

---

¹³⁸ Stephen Owen. The Ombudsman: essential elements and common challenges // The International Ombudsman Anthology / Edited by Linda C.Reif, 1999, p. 57

mühüm rol oynaya bilər. KQ-a görə Müvəkkil qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olmasa da o, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsinə və ya yenidən baxılmasına dair təkliflər verə bilər (KQ-nun 1.5-ci maddəsi).

- *hüquqi maarifləndirmə funksiyası*. Dünya dövlətlərinin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, insan hüquq və azadlıqları, onların müdafiəsinin forma və metodları ilə bağlı məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə funksiyası ombudsmanın fəaliyyətinin mühüm, strateji istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Müvəkkil vətəndaşlara onların istifadə edə biləcəyi müdafiə formalarını, hansı inzibati, məhkəmə və digər orqanlara müraciət etmək hüququna malik olduqlarını izah etməlidir. Həmçinin o, insan hüquqları üzrə beynəlxalq orqanlara (məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə) müraciət etmək hüququnu reallaşdırmaq istəyən vətəndaşlara məsləhətlər verməklə hüquqi yardım göstərməlidir.

Fəal maarifləndirmə işi ombudsmanın fəaliyyətinin nəticələri, habelə ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin vəziyyəti ilə bağlı ictimaiyyətə mütəmadi məlumat verilməsini, tez-tez insan hüquqlarının təmin edilməsinin problem məsələləri ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar edilməsini nəzərdə tutur.

İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə, təlim və təhsil hüquqi dövlət quruculuğunun ideya vasitəsi və bu hüquqların həyata keçirilməsinin təminatı kimi çıxış edir. Cəmiyyətdə universal dəyərlərin möhkəmləndirilməsi, hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətin formalaşdırılması üzrə fəaliyyət humanist və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu funksiyanın özü, onun həyata keçirilməsinin forma və proseduraları Azərbaycan Respublikasının ombudsman haqqında qanunvericiliyində

təsbit edilməmişdir. Moldova, Ukrayna və s. kimi xarici dövlətlərin qanunvericiliyində isə bu funksiya birbaşa təsbit edilmişdir. «Parlament vəkilləri haqqında» Moldova Respublikası Qanununun 33-cü maddəsində ombudsman institutu tərəfindən maarifləndirmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin formaları təsbit edilmişdir: insan hüquqları üzrə informasiya xarakterli materialların hazırlanması və əhali arasında yayılması, ölkədə və xaricdə hüquq müdafiə fəaliyyəti ilə məşğul olan qeyri-hökumət ictimai birlikləri və təşkilatları, habelə kütləvi informasiya vasitələri ilə əməkdaşlıq.

Vətəndaşların hüquqi maarifləndirilməsinin digər mühüm formaları kimi həmçinin ombudsmanın mətbuatda dərc edilən müsahibələri, ombudsman tərəfindən baxılan mühüm məsələlərin xülasəsinin və s. dərc edilməsi çıxış edir. Ombudsman tərəfindən həyata keçirilən hüquqi maarifləndirmə fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri dövlət hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələrini insan hüquqlarına dair beynəlxalq norma və standartlarla bağlı məlumatlandırmaqdan ibarətdir.

- *nəzarət funksiyası*. Bu, ombudsman institutunun ənənəvi funksiyasıdır. Təsadüfi deyildir ki, vəzifəli şəxslər və dövlət qulluqçularının öz vəzifələrini lazımi qaydada icra etmələrinə nəzarətin həyata keçirilməsi klassik ombudsmanların fəaliyyətinin yeganə məqsədi kimi çıxış etmişdir. Müvəkkil dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən Konstitusiyada, qanunlarda və digər normativ aktlarda, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasına nəzarət etməli, inandırma, tənqid, aşkarlıq, tövsiyə kimi təsir üsullarından istifadə etməklə, vəzifəli şəxslər tərəfindən onlara həvalə olunmuş vəzifələrin (səlahiyyətlərin) lazımi qaydada icrasının təmin edilməsinə

və bu sahədə mövcud olan qüsurların aradan qaldırılmasına yönələn tədbirlər həyata keçirməlidir.

- *məsləhət funksiyası*. Müvəkkil bu funksiyamı həyata keçirərək dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına, vəzifəli şəxslərə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmin olunmasının yolları ilə bağlı öz mülahizələrini bildirməli, onlara insan hüquq və azadlıqlarına əməl edilməsi və inzibati proseduraların təkmilləşdirilməsinə dair öz iradlarını və ümumi xarakterli tövsiyələrini göndərməli, zəruri hallarda ona müraciət edən vətəndaşlara pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpasının bütün mümkün üsul və vasitələrini izah etməlidir.

- *əlaqələndirmə funksiyası*. Ombudsman insan və vətəndaş hüquqlarının səmərəli şəkildə təmin edilməsində insan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan müxtəlif institutların, dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətini əlaqələndirir, bu sahədə onlar arasında dialoq və qarşılıqlı əlaqələri təşkil edə bilər.

İstənilən dövlət orqanının lazımi qaydada işləməsi üçün onun dəqiq ifadə olunmuş məqsəd və funksiyalarından başqa qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilmiş fəaliyyət prinsiplərinin olması da zəruridir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində prinsip sözü «müəyyən işdə rəhbər ideya, əsas istiqamət, gözlənilməli şərt» kimi izah olunur¹³⁹.

Ümumiyyətlə, «prinsip» (principium) latın sözü olub, əsas ideyalar, rəhbər başlanğıclar mənasında işlədilir. Hüquq nəzəriyyəsinə görə isə, hüquqi prinsip dedikdə, hüququn bütün sistemi daxilində hüquq normalarının mahiyyətini, əsas məzmununu və ümumi inkişaf istiqamətlərini ifadə edən əsas ideyalar və ilkin başlanğıclar başa düşülür¹⁴⁰. Müəlliflərdən Z.A.Əsgərovun fikrincə,

¹³⁹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Çıraq, 1999, s. 382

¹⁴⁰ Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н.Марченко. М.: Зерцало, 2005, с. 432

istənilən hüquqi müddəa prinsiplər vasitəsilə əsaslandırılır, hər bir hüquq norması prinsiplər nəzərə alınmaqla təfsir edilir. Hüquqi prinsiplər hüququn mahiyyətini, onun təbiətini yığcam formada ifadə edən əsas, başlanğıc müddəalardır. Prinsiplər bir növ istənilən hüquq institutunun bazasını təşkil edir və sahədaxili bütün normalar bu prinsiplərə uyğun gəlməlidir. Prinsiplər hüququn əsaslandığı nəzəriyyələrin pozitiv ifadə formasıdır¹⁴¹. Prinsiplər obyektiv mənada hüququn bir hissəsidir. Hüquqi prinsiplər təkcə normayaradıcı deyil, həm də hüquqtəbqiədici fəaliyyətdə də xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Ombudsman institutunun prinsipləri dedikdə, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə öz vəzifələrinin icrası və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı ombudsmanın rəhbər tutmalı olduğu ilkin başlanğıclar və əsas ideyalar (müddəalar) başa düşülməlidir. Bu ideyalar hüquqi xarakter daşıyır, dövlət tərəfindən hüquq vasitəsi ilə mühafizə olunur, məhz onların əsasında ombudsmanın hüquqi statusunun dolğun hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilir.

KQ-da İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyət prinsiplərinin dairəsi bir qədər məhdud şəkildə təsbit edilmişdir. Belə ki, həmin Qanunun 1.7-ci maddəsinə görə Müvəkkilin fəaliyyəti aşkarlıq, şəffaflyq, qanunçulyq, ədalət, qərəzsizlik prinsipləri əsasında qurulur. Hüquq ədəbiyyatının və xarici dövlətlərin ombudsman haqqında qanunvericiliyinin təhlili isə göstərir ki, bu institutun fəaliyyət prinsiplərinin dairəsi kifayət qədər genişdir. Həmin prinsiplərin bəziləri xarici dövlətlərin Konstitusiyalarında və ombudsman institutunun hüquqi statusunu tənzi edən qanunvericilik aktlarında bilavasitə təsbit edilmişdir. Digər prinsiplər isə qanunvericiliyin təhlili və ombudsmanın

---

¹⁴¹ Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərs vəsaiti. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, s. 116-117

fəaliyyəti ilə bağlı təcrübənin ümumiləşdirilməsi əsasında tədqiqatçı alimlər tərəfindən formulə edilmişdir. Məsələn, «Seym kontrollerləri haqqında» Litva Respublikası Qanununun 8-ci maddəsində bu institutun əsas prinsipləri aşağıdakı kimi təsbit edilmişdir: «Seym kontrollerləri bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Onların hər biri müstəqil fəaliyyət göstərir. Seym kontrollerləri öz fəaliyyətində qanunçuluq, qərəzsizlik və aşkarlıq prinsiplərini rəhbər tuturlar»¹⁴².

Müəlliflərdən V.V.Boytsova və L.V.Boytsova İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun müstəqillik, konstitusionluq, qanunçuluq, ədalətlik, şəxsi ləyaqətə hörmət, ombudsmanın işinin cəmiyyət üçün akar olması, şikayətlər üzrə yoxlamaların konfidensiallığı və siyasi neytrallıq kimi fəaliyyət prinsiplərini fərqləndirirlər¹⁴³.

İnsan hüquqları üzrə komissiyalar və ombudsmanların təsis edilməsində dövlətlərə yardım göstərilməsi üçün BMT-nin İnsan Hüquqları Mərkəzi tərəfindən «İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi ilə məşğul olan milli təsisatların yaradılması və möhkəmləndirilməsi üzrə rəhbər başlanğıclar» qəbul edilmişdir. Həmin sənəddə göstərilir ki, bu orqanların işinin səmərəliliyi onların həmin cəmiyyətdə insan hüquqlarının vəziyyətinə nə dərəcədə müsbət təsir etmələri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Başlanğıclarda Komissiya və Ombudsmanların səmərəli fəaliyyətinin əsas elementləri kimi aşağıdakılar göstərilir: müstəqillik, müəyyən edilmiş

---

¹⁴² www.lrski.lt.

¹⁴³ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Комментарий к Федеральному Конституционному Закону «Об Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации». М.: Норма, 1997, с. 25-31

yurisdiksiya və zəruri səlahiyyətlər, mümkünlük, əməkdaşlıq, hesabat vermə və operativ səmərəlilik¹⁴⁴.

Göstərilən başlanğıcların müddələrinin öyrənilməsi, xarici ölkələrin və Azərbaycan Respublikasının ombudsman haqqında qanunvericiliyinin təhlil edilməsi əsasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin aşağıdakı prinsiplərini fərqləndirmək olar: *qanunçuluq, müstəqillik, mümkünlük, operativlik, ədalət, aşkarlıq, şəffaflıq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) həvalə edilmiş vəzifələrlə ona verilmiş səlahiyyətlərin uyğunluğu, ombudsman institutunun fəaliyyətinin fasiləsizliyi, siyasi neytrallıq, qərəzsizlik, şəxsin ləyaqətinə hörmət və şikayət üzrə araşdırmanın konfidensiallığı* prinsipləri.

Qanunçuluq prinsipi bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətinin ən əsas prinsipi kimi çıxış edir. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun təşkili və fəaliyyəti prinsipi kimi qanunçuluq prinsipi aşağıdakı əsas müddəaları əhatə edir: İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutu normativ hüquqi akt əsasında təsis edilir, qanunun tələblərinə əməl edir, öz fəaliyyətində dövlətin konstitusiyasını, insan hüquqları sahəsində hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarını, beynəlxalq müqavilələri və qüvvədə olan milli qanunvericiliyi rəhbər tutur.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən digər dövlət orqanları kimi ombudsman da öz vəzifələrini dövlətin konstitusiya və qanunvericiliyinə uyğun olaraq icra edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ombudsmanların statusunu müəyyən edən milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmadığı hallarda belə onlar insan hüquqlarının müdafiəsini beynəlxalq hüquq

---

¹⁴⁴ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 34

normalarına uyğun şəkildə həyata keçirirlər. Beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normaları beynəlxalq hüquq münasibətləri subyektlərinin başlıca, universal davranış standartlarını müəyyən edirlər. Beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunmuş belə prinsiplərdən biri məhz, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipidir. Ona görə də hər bir ombudsman öz fəaliyyətində xüsusən, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini (10 dekabr 1948-ci il), «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktı (16 dekabr 1966-cı il), «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktı (16 dekabr 1966-cı il), İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə 10 dekabr 1984-cü il Konvensiyasını, Məhkumlarla davranışın minimum standart qaydalarını (1955-ci ildə BMT-nin cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftar üzrə I Konqresində qəbul edilmiş və 1957-ci ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası tərəfindən təsdiq edilmişdir), «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» 4 noyabr 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasını rəhbər tutmalıdır.

Demokratik dövlətlərdə ombudsmanın fəaliyyəti ilə bağlı təcrübəni təhlil edən müəlliflərin fikrincə, ombudsman öz fəaliyyətində hüquqi dövlətin prinsiplərini, sosial ədalət prinsiplərini, əxlaq normalarını uğurla tətbiq edə bilər. İnzibati aktları və hərəkətləri qiymətləndirərkən ombudsman ədalətlik meyarlarından istifadə edə bilər. Məhkəmələrdən fərqli olaraq o, qərarlarını yalnız hüquqi xarakterli dəlillərlə əsaslandırmağa borclu deyildir və öz tövsiyələrini hazırlayarkən əxlaqi arqumentlərdən də istifadə edə bilər¹⁴⁵.

---

¹⁴⁵ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Комментарий к Федеральному Конституционному Закону «Об Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации». М.: Норма, 1997, с. 28

Müstəqillik prinsipi İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səmərəli fəaliyyət göstərməsində olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ombudsman öz vəzifələrini icra edərkən və səlahiyyətlərini həyata keçirərkən müstəqildir və konkret işi daxili inamını rəhbər tutmaqla həll edir. Ombudsman qərar qəbul edərkən müstəqil hərəkət edir və bu zaman onun iradəsini sərbəst surətdə ifadə etməsinə hər hansı formada təsir göstərilməsi (müdaxilə edilməsi) və ya ona konkret göstərişlər verilməsi yolverilməzdir. Göstərilənlər ombudsman institutunun hüquqi təbiətinə ziddir. Belə ki, o, dövlət orqanlarını, ictimai təşkilatları, ayrı-ayrı dövlət qulluqçularını təmsil etmir. Ombudsman heç bir imperativ mandatla bağlı deyildir və hər hansı hakimiyət orqanından, təşkilatdan, vəzifəli və ya digər şəxsdən göstəriş almır.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, ombudsmanın uğurlu fəaliyyəti həlledici dərəcədə məhz onun müstəqilliyindən asılıdır¹⁴⁶. Yalnız müdaxilələrdən azad olmaqla, müstəqil surətdə fəaliyyət göstərən ombudsman insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını səmərəli müdafiə edə bilər. Onun digər dövlət orqanları ilə bağlılığının, inzibati orqanların qərarlarına tabeçiliyinin olmaması, bir tərəfdən, qanunla ona həvalə edilən vəzifələri icra etməsinə imkan verir, digər tərəfdən isə vətəndaşların bu instituta inamının möhkəmlənməsinin şərti kimi çıxış edir.

Qanunvericilikdə ombudsmanın bir sıra dövlət orqanlarına məruzə göndərməsi nəzərdə tutulur. Lakin bu, o demək deyildir ki, ombudsman həmin orqanlar qarşısında hesabat verməlidir və ya əksinə, həmin orqanlar ombudsmandan hesabat tələb edə bilər. Məruzə ilə hesabatı

---

¹⁴⁶ Хаманева Н.Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан / М.: Институт государства и права РАН, серия «Новое в юридической науке и практике», 1998, с. 38

eyniləşdirmək olmaz. Belə ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin məruzələri sadəcə olaraq ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının vəziyyəti ilə bağlı ictimaiyyəti məlumatlandırmağın ən mühüm mənbələrindən (vasitələrindən) biri kimi nəzərdən keçirilməlidir. Lakin Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq, bəzi dünya ölkələrinin qanunvericiliyində ombudsmanın onu təyin edən qanunvericilik orqanı qarşısında hesabat vermək vəzifəsi təsbit edilmişdir. Məsələn, «Vətəndaş hüquqları üzrə Dövlət Məclisinin müvəkkili haqqında» Macarıstan Respublikasının 1993-cü il tarixli Qanununda göstərilir ki, Müvəkkil yalnız Dövlət Məclisi qarşısında məsuliyyət daşıyır¹⁴⁷. Rumıniyanın 1991-ci il Konstitusiyasının 57-ci maddəsinə görə xalq müdafiəçisi parlamentin hər iki palatasına illik məruzə və ya bu orqanların tələbi üzrə məruzə təqdim etmək vəzifəsi daşıyır¹⁴⁸.

Ombudsman institutunun ölkənin konstitusiyasında təsbit edilməsi onun statusunun mühüm xüsusiyyəti kimi çıxış etməklə, həm bu institutun digər dövlət institutları sistemində yüksək mövqeyini, həm də müstəqillik səviyyəsini ifadə edir. Bu yanaşma bəzi müəlliflər tərəfindən də dəstəklənir. Məsələn, D.M.Qottreer və M.Xostina ombudsman institutunun müstəqilliyini klassik ombudsman modelinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi xarakterizə etməklə yazırlar: «Konstitusiyaya uyğun olaraq təsis edilmiş ombudsman institutu ilk növbədə daimi xarakter daşıyacaq və onun ləğv edilməsi ehtimalı olmayacaq, çünki Konstitusiyaya dəyişiklik edilməsi prosesi kifayət qədər çətin olduğundan ona tez-tez düzəlişlər edilməsi mümkün olmur. Bir sıra Konstitusiyalar qanunvericini

---

¹⁴⁷ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 77

¹⁴⁸ Конституции государств Европы: в 3т. / Под общей ред. Л.А. Окунькова. М.: Норма, 2001, Т.3., с. 73

ombudsmanın hakimiyyətinin və məsuliyyətinin gücləndirilməsinə yönəlmiş qanunlar qəbul etmək üçün müvəkkil edirlər. Ombudsmanın ofisi nə qədər stabil xarakter daşıyarsa, onun hakimiyyət orqanları qarşısında müstəqilliyinin səviyyəsi bir o qədər yüksək olar»¹⁴⁹.

Əgər ombudsman institutu parlament aktı əsasında təsis edilərsə, bu halda həmin qanunvericilik aktına dəyişiklik edilməsi üçün tələb olunan səs çoxluğu məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ombudsman institutunun yüksək stabilliyi və müstəqilliyi üçün bunun ixtisaslaşdırılmış (üçdə iki) səs çoxluğu olması daha münasibdir.

Ombudsmanın toxunulmazlığı, dövlət və ya bələdiyyə qulluğu vəzifəsi tutmasının, nümayəndəli dövlət hakimiyyəti orqanlarında təmsil olunmasının, sahibkarlıq fəaliyyəti və ya elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, digər ödənişli fəaliyyət növləri ilə məşğul olmasının qadağan edilməsi, maddi və maliyyə təminatları, hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsinin xüsusi qaydasının mövcud olması onun müstəqilliyinin mühüm təminatları kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq, bəzi xarici dövlətlərdə, məsələn, Litva, Makedoniya, Slovakiya, Xorvatiyada və s. ombudsmanın toxunulmazlığı ilə bağlı müddəalar nəzərdə tutulmur. Bu, onunla izah olunur ki, ombudsman vəzifəsini yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan şəxs tutur, ona görə də həmin şəxsin məhkəmə və ya inzibati qaydada həyata keçirilən təqibdən müdafiə edilməsinə ehtiyac yoxdur. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilikdə ombudsmanın

---

¹⁴⁹ Gottehrer, Dean M. and Hostina, Mishael. The Classical Ombudsman Model. – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 403-414

toxunulmazlığının təsbit edilməməsi onun öz vəzifələrini səmərəli icra etməsinə mane olmur.

«Beynəlxalq Ombudsman İnstitutu» təşkilatının prezidenti M.Ostinq müstəqilliyin üç aspektini fərqləndirir: «... birincisi, *institutional* müstəqillik. Bu, o deməkdir ki, ombudsman digər dövlət orqanının tərkib hissəsi və ya struktur elementi olmamalıdır. Onun vəzifəsi daha çox ali dövlət vəzifələrinə aid olmalıdır. İkincisi, ombudsmanın öz vəzifələrini hər hansı xarici müdaxilə və təzyiqlər olmadan sərbəst şəkildə həyata keçirməli olmasını nəzərdə tutan *funksional* müstəqillik. Onun səlahiyyətləri qanunda təsbit edilməlidir. Funksional müstəqilliyin daha bir mühüm məqamı isə maliyyə təminatıdır. Nəhayət, üçüncü aspekt qanunda təsbit edilmiş təyinat və istefa proseduraları vasitəsi ilə təzahür edən *personal* müstəqillikdir»¹⁵⁰.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin müstəqilliyinin üç əsas tərkib elementinin - *institutional*, *funksional* və *personal* elementlərin eyni zamanda mövcud olması zəruridir. *Institutional* müstəqillik qanunvericilikdə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) müstəqilliyinin və hesabat verməli olmamasının, habelə birinci kateqoriya dövlət orqanlarına aid olmasının təsbit edilməsi yolu ilə təmin edilir. Müvəkkilin funksional müstəqilliyi onun fəaliyyətinə müdaxilənin yolverilməzliyi, kifayət qədər maliyyə və maddi-texniki təminat, toxunulmazlıq təminatlarının qanunvericilikdə təsbit edilməsi yolu ilə təmin edilməlidir. Müvəkkilin müstəqilliyinin üçüncü aspekti (elementi), yəni *personal* müstəqillik ombudsmanın namizədliyinin irəli sürülməsi, onun vəzifəyə təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi proseduraları vasitəsi ilə müəyyən edilməlidir.

---

¹⁵⁰ Marten Osting. Protecting the integrity and independence of the Ombudsman Institution: the global perspective // The International Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif, 2001, vol. 5, pp. 13-32

Mümkünlük prinsipi Müvəkkil tərəfindən göstərilən hüquqi xidmətin hər kəs üçün əlçatan, onun aparatının iş əhalinin bütün təbəqələrinin müraciəti üçün açıq olmasını ifadə edir. Müvəkkilin fəaliyyəti barədə əhalinin yüksək səviyyədə məlumatlandırılması, hüququ pozulan hər kəsin dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) Müvəkkilə şikayət verməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, habelə Ombudsmana müraciət edilməsi prosedurasının daha da sadələşdirilməsi, mövcud müraciət imkanlarının genişləndirilməsi (məsələn, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin regional mərkəzlərinin sayının artırılması və s.) bu prinsipin dolğun şəkildə reallaşmasında mühüm rol oynaya bilər. Həmçinin hesab edirik ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun mümkünlüyünü (əlçatanlığını) daha da artırmaq üçün telefon vasitəsi ilə şikayətlərin qəbul edilməsi və müvafiq məsləhətlərin verilməsi imkanının, habelə şikayətlərin elektron poçt və ya İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin internet saytından istifadə edilməklə verilməsi proseduralarının qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilməsi əhəmiyyətli və perspektivli ola bilər. İnternet şəbəkəsi Müvəkkilə ərizəçilər arasında operativ və səmərəli dialoq təşkil etməyə imkan verir.

Operativlik prinsipi. Operativlik dedikdə, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulan hüquq və azadlıqların şikayət üzrə və ya Müvəkkilin öz təşəbbüsü ilə araşdırma başlandıqdan sonra ən qısa müddət ərzində bərpa edilməsi başa düşülür. Müvəkkilin operativliyi aşağıdakılarla təmin edilir:

- Müvəkkilə müraciət edilməsi prosedurasının sadəliyi;
- təxirəsalınmadan hüquqi yardımın göstərilməsi;
- şikayət üzrə araşdırmanın qeyri-formal qaydası;
- barışdırıcı proseduralardan istifadə;

- səlahiyyətlərinin tövsiyə xarakterli olması.

Şikayətlərlə işə sərəf olunan vaxta qənaət edilməsi və pozulmuş hüquq və azadlıqların daha operativ surətdə bərpa olunmasına nail olmaq üçün Avstraliya təcrübəsindən istifadə edilməsi əhəmiyyətli ola bilər. Avstraliyanın Federal Ombudsmanı şikayətlərin əksəriyyətini şifahi şəkildə, telefon vasitəsi ilə araşdırır. Yazılı icraat yalnız ən ciddi şikayətlərlə bağlı həyata keçirilir. Bu isə bir o qədər də böyük olmayan aparat əməkdaşlarına hər il təxminən 30 000 şikayətlə işləməyə imkan verir¹⁵¹. Əlbəttə ki, belə nəticələrə yalnız nəzarət sferasına daxil olan orqan və vəzifəli şəxslərlə konstruktiv qarşılıqlı əlaqələrin təşkil edildiyi təqdirdə nail olmaq olar.

Ədalət prinsipi. Məlumdur ki, cəmiyyətin inkişafı və rifahı ədalətli bir sistemin qurulması ilə mümkündür. Ədalət cəmiyyətdə idarə edənlərlə idarə olunanlar arasında qarşılıqlı uyğunlaşmanı təmin edir. Müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərimdə buyrulur ki, Tanrı Peyğəmbərlərini belə insanlar arasında ədaləti bərpa etmək üçün göndərmişdir: «... Biz Peyğəmbərlərimizi açıq-aşkar dəlillərlə (mücüzələrlə) göndərdik. Biz Onlarla birlikdə ədalət tərəzisi nazil etdik ki, insanlar ədalətlə rəftar etsinlər (Əl-Hədid, 25)»¹⁵². Azərbaycan xalqının hüquqi fikir tarixində də ədalət prinsipi ilə bağlı qiymətli mülahizələrə rast gəlmək olar. Məsələn, zərdüştilik dövrünün təsəvvürlərində qanun və ədalət bir-birilə sıx əlaqədə ifadə edilir və bir növ eyniləşdirilir. Zərdüşət etikasına görə ədalət adətlərdən, davranış normalarından doğan qanunun əsas prinsipidir. Qanun isə maddiləşmiş və həyat normasına çevrilmiş

---

¹⁵¹ Dennis Pears. The Ombudsman: review and preview the importance of being different // The International Ombudsman Anthology / Edited by Linda C.Reif, 1999, p. 86

¹⁵² Qurani-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədliyev. Bakı: Çıraq, 2006, s. 598

ədalətdir¹⁵³. Göründüyü kimi, cəmiyyətdə ədalətli qanunlar yaradılmasına və həmin qanunlara əməl edilməsinə nail olmaq zərduştiliyin ali məqsədlərindən biri olmuşdur.

Ümumtürk dövlətçilik tarixində ədalət prinsipinə çox böyük önəm verilmişdir. Məşhur Türk abidəsi «Qudatqu Bilik»də xaqanın dilindən göstərilir: «Əgər doğru əylərsə qiyamət qopar. Mən işləri doğruluq ilə həll edirəm, insanları bəy və ya qul olaraq ayırmıram. Haqq arayan kimsənin işini uzatmaram...Bəyliyəmin təməli doğruluqdur... . «...Bəylik və ululuq çox yaxşı bir şeydir, fəqət daha yaxşı olan Qanundur, amma əsil mühüm olan da Qanunu düz tətbiq etməkdir»¹⁵⁴.

Nəzərdən keçirilən prinsip xarici ölkələrdə ombudsmanların fəaliyyətinin başlıca prinsipidir. Əksər hallarda ombudsman dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərini yalnız onların qanunauyğun olması baxımından deyil, həm də ədalətliyi, məqsədemüvafiqliyi və insaniliyi baxımından kompleks surətdə nəzərdən keçirir və müvafiq qərar qəbul edir.

Aşkarlıq prinsipi. Aşkarlıq dedikdə, dövlət və ictimai təşkilatların fəaliyyətində maksimum açıqlıq və şəffaflıq, ölkənin mühüm problemlərinin demokratik yolla həll edilməsində ictimai rəyin həqiqi və fəal rol oynaması başa düşülür ¹⁵⁵ . İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səmərəli fəaliyyət prinsipi kimi aşkarlıq prinsipi dövlət hakimiyyəti orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin şəffaflığını təmin edir.

Hər bir ombudsman daxil olan şikayətlər və onların baxılmaq üçün qəbul edilməsi barədə həm ərizəçilərə, həm

¹⁵³ Şəfizadə B.C. Zərdüşt, Avesta, Azərbaycan. Bakı: Elm, 1996, s. 40

¹⁵⁴ Əhmədov R. Azərbaycan milli demokratik dövlətçiliyinin təməl prinsipləri // Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 15-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2006, s. 33

¹⁵⁵ www.glossary.ru

də qərar və ya hərəkətlərindən şikayət verilən dövlət orqanlarına və ya vəzifəli şəxslərə məlumat verməlidir. Habelə ombudsman ərizəçini onun şikayətinə baxılmasının nəticələri və qəbul edilən qərarla bağlı məlumatlandırmalıdır.

Ombudsmanın fəaliyyətinin nəticələrinin, onun tövsiyələrinin, habelə dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən onlara nə dərəcədə əməl olunması ilə bağlı məlumatların dərc edilərək geniş ictimaiyyətə elan edilməsi ombudsman tərəfindən ictimai rəyə təsir göstərilməsinin mühüm üsullarından biri kimi çıxış etməklə, həm ombudsmanın özü, həm də dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər barəsində müəyyən ictimai fikrin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Ombudsman öz fəaliyyəti ilə bağlı illik məruzə dərc etməlidir. Belə ki, KQ-na görə Müvəkkil cari il bitdikdən sonra iki aydan gec olmayaraq ölkədə insan hüquqlarının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə illik məruzə təqdim edir və həmin məruzə ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi qarşısında çıxış edir. İllik məruzədə insan hüquqlarını pozan və Müvəkkilin tələbləri ilə hesablaşmayan dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin adları çəkilir və bununla əlaqədar görülmüş tədbirlər barədə məlumat verilir. Müvəkkilin illik məruzəsində insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar ümumi fikir, rəy və tövsiyələr öz əksini tapmalıdır. Məruzədə daxil olmuş şikayətlərin kəmiyyəti, növləri, təmin və rədd edilən şikayətlərlə bağlı məlumatlar, şikayətin rədd edilməsinin səbəbləri, statistik məlumatlar, cədvəllər və s. də göstərilə bilər.

İllik məruzə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroruna göndərilir. Məruzə «Azərbaycan» qəzetində və

«Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu»nda dərc olunur.

Ombudsmanın məruzəsi dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına hörmətin təmin edilməsi məqsədi ilə ombudsman tərəfindən tətbiq edilən əsas təsir vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Bu məruzə parlamentdə geniş müzakirə olunur və bunun nəticələrinə əsasən deputatlar zəruri tədbirlər görməlidirlər. Artıq qeyd edildiyi kimi, ombudsmanın illik məruzəsini onun parlament qarşısında hesabat verməsi forması kimi nəzərdən keçirmək olmaz. Ombudsmanın göstərilən aktı ölkədə dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına əməl edilməsi vəziyyəti ilə bağlı məlumatları və insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində qanunvericilikdə aşkar edilmiş çatışmazlıqları özündə əks etdirir. İllik məruzədə, bir qayda olaraq, barəsində ombudsmanın zəruri tədbirlər gördüyü insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarına, bir il ərzində həyata keçirilmiş yoxlamaların nəticələrinə istinadlar, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş rəy və tövsiyələr öz əksini tapır.

Lakin ombudsmanın inzibati praktikaya və qanunvericiliyə təsirinin bu formasının əsas mənfi cəhəti (çatışmazlığı) orada əks olunmuş tövsiyənin konkret adresatının olmaması, yəni onun konkret orqan və ya vəzifəli şəxsə ünvanlanmamasıdır. Bundan başqa, məcburi xarakter daşmadığı üçün insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan orqanlar bu tövsiyələrə əməl etməyə borclu deyildirlər. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının ombudsmanın məruzəsinə münasibət bildirməsinin əsas forması onun parlamentdə müzakirəsidir.

Bununla belə, ombudsmanın məruzələrinin aşkarlığı geniş ictimaiyyətin diqqətini insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının ciddi pozulması hallarına cəlb etməyə imkan verir.

Ombudsman öz mövqeyini ifadə etmək üçün KİV-dən fəal surətdə istifadə edir. Məsələn, Polşa Respublikasının ilk Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkili E. Lentovska bu vəzifədə fəaliyyətə başladığı ilk dövrlərdə «Hüquq və hüquqsuzluq» adlı televiziya verilişi aparırdı¹⁵⁶. Ombudsmana məcburi dövlət hakimiyyəti səlahiyyətləri həvalə edilmədiyindən ictimai rəyə müraciət insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısının alınması və pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi üzrə ən təsirli üsullardan biri kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, ombudsman kütləvi informasiya vasitəsi rolunda çıxış etmir. Onlar bir-birindən iki əsas meyarə görə fərqlənir: 1) *sosial hadisələrin tənqid edilməsinin səbəblərinə görə* – KİV üçün belə səbəb kimi jurnalistin bir sıra tezis və ya ideologiyalara subyektiv inamı, ombudsman üçün vətəndaşların hüquqlarının pozulması çıxış edir; 2) *hərəkət metodlarına görə* – KİV üçün kütləvi informasiya vasitələrində geniş tənqid etmə, ombudsman üçün isə müvafiq qanunla müəyyən olunan vasitələrdən istifadə etmə və (son nəticədə) görülmüş tədbirlər barədə cəmiyyətə məlumat vermə.

Ombudsman öz fəaliyyətində insan hüquqlarının təşviq edilməsinə böyük önəm verdiyindən bu institutun aşkarlığı vətəndaşların hüquqi mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə prinsipi. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil pozulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərpasında, insan hüquqlarına dair

---

¹⁵⁶ Бойцова В.В. Польский омбудсман: успешный эксперимент // Конституционные и муниципальное право, 2001, № 2, с. 45

qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində, habelə insan hüquqları ilə bağlı məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə işlərinin aparılmasında digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi həm də KQ-nun 12-ci, 13-cü, 14-cü və bir sıra digər maddələrinin tələblərindən irəli gəlir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) həvalə edilmiş vəzifələrlə ona verilmiş səlahiyyətlərin uyğunluğu prinsipi. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətini tənzim edən qanunvericilikdə onun fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi və hər bir vəzifənin Müvəkkil tərəfindən səmərəli surətdə yerinə yetirilməsi üçün həmin qanunvericilikdə buna müvafiq olan səlahiyyətlərin təsbit edilməsi pozulmuş hüquqların daha dolğun və real şəkildə bərpası baxımından olduqca zəruridir.

Ombudsman institutunun fəaliyyətinin fasiləsizliyi prinsipi. Xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliyində ombudsman institutunun fəaliyyətinin fasiləsizliyinin bütün ölkə ərazisində və onun bir hissəsində fəvqəladə və ya hərbi vəziyyətin elan edilməsinin ombudsmanın fəaliyyətini xitam etməməsi və dayandırmaması, ombudsmanı təyin edən qanunvericilik orqanının səlahiyyət müddətinin başa çatmasının, habelə onun buraxılmasının ombudsmanın səlahiyyətlərinin xitam edilməsinə səbəb olmaması (Bosniya və Hersoqovina, Rusiya Federasiyası, Ukrayna və s.), ombudsmanın müavini institutunun olması və s. kimi təminatları öz əksini tapmışdır¹⁵⁷.

KQ-nun 5.3-cü maddəsində fəvqəladə vəziyyət şəraitində ombudsmanın öz fəaliyyətini davam etdirməsi haqqında göstəriş təsbit edilmişdir. «İnsan hüquqlarının və

---

¹⁵⁷ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999

əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasına əsasən belə hallarda fundamental vətəndaş (mülki) hüquqların (yaşamaq, işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq, köləlikdə və ya asılılıqda saxlanılmamaq, qanunsuz cəzalandırılmamaq kimi hüquqların), habelə onların dövlət (məhkəmə) təminatlarının qüvvəsi saxlanılır. Buna görə də fəvqəladə vəziyyət şəraitində həmin hüquqların təmin edilməsində ombudsman mühüm rol oynaya bilər.

Siyasi neytrallıq prinsipi. Artıq qeyd edildiyi kimi Müvəkkil siyasi fəaliyyətlə məşğul ola, siyasi partiyaların və ya siyasi məqsədlər güdən digər ictimai birliklərin üzvü ola bilməz. Ombudsman institutunun müstəqilliyi kimi siyasi neytrallığı da onun ideyasının mahiyyətindən irəli gəlir. O, yalnız qanuna tabedir.

Şəxsin ləyaqətinə hörmət prinsipi. Bu prinsip qanunvericilikdə birbaşa təsbit edilməsə də, müvafiq qanunvericiliyin təhlili əsasında belə bir prinsipin fəaliyyət göstərməsi qənaətinə gəlmək olar. Şəxsin ləyaqətinə hörmət prinsipinin təzahür formalarından biri ombudsmanın ona ünvanlanan şikayətlərə diqqətlə yanaşmasıdır. Məsələn, Polşa Respublikasının Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkili hər bir müraciətə, hətta həmin müraciət şikayətə dair qanunla müəyyən edilmiş meyarlara uyğun gəlmədiyi və ya Müvəkkilin səlahiyyət sferasına aid olmadığı hallarda belə cavab verməyi üstün tutur¹⁵⁸.

Müvəkkil ona ünvanlanan bütün məsələlərə mahiyyəti üzrə baxıb həll etməyə borclu deyildir. Lakin kifayət qədər əsaslandırılmış olmaması səbəbindən şikayətinə baxılmasından imtina edildikdə belə vətəndaş hiss edir ki, ona hüquq subyekti kimi diqqət və qayğı ilə yanaşılır.

---

¹⁵⁸ Lentowska E. Principles of Action of the Commissioner // Commissioner for Civil Right Protection. Annual Report. Warsaw, 1992, pp. 10-13

Şikayət üzrə araşdırmanın konfidensiallığı prinsipi.

Ombudsman şikayətə baxılması nəticəsində ona məlum olmuş ərizəçinin şəxsiyyəti ilə bağlı məlumatları yaymamalıdır. Bütün halları araşdırmazdan əvvəl ombudsmanın iş üzrə hər hansı məlumat verməsi, xüsusən də, dövlət orqanlarının mübahisələndirilən aktlarına münasibət bildirməsi onun qərəzsizliyinə və müstəqilliyinə şübhə yarada bilər. Xarici dövlətlərin ombudsman haqqında qanunvericiliyində konfidensiallıq prinsipi ilə bağlı konkret normalar təsbit edilmişdir. Məsələn, «Makedoniya Respublikasının Milli hüquq müdafiəçisi haqqında» Makedoniya Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə görə ombudsman şikayət üzrə araşdırma apararkən şəxsi həyatın toxunulmazlığı və ərizəçi ilə bağlı məlumatların məxfiliyi prinsipinə əməl etməlidir¹⁵⁹. «İnsan hüquqları üzrə ombudsman haqqında» Sloveniya Respublikası Qanununun 8-ci maddəsinin tələbinə görə «şikayət üzrə araşdırma məxfidir»¹⁶⁰. «Ədliyyə kansleri haqqında» Estoniya Respublikasının Qanunu ərizəçilərin ailə və ya şəxsi həyatı ilə bağlı Kanslərə məlum olmuş məlumatların onun tərəfindən yayılmasını qadağan edir¹⁶¹.

Konfidensiallıq prinsipi KQ-nun 1.7-ci maddəsində birbaşa təsbit edilməsə də, həmin Qanunun 8.5-ci və 15-ci maddələrinin məzmunundan irəli gəlir. Azadlığın məhdudlaşdırılması yerlərində saxlanılan şəxslər tərəfindən verilən şikayətlər üzrə aparılan araşdırmaya münasibətdə xüsusi məxfilik rejiminin müəyyən edilməsi onunla şərtlənir

¹⁵⁹ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 210

¹⁶⁰ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 333

¹⁶¹ Уполномоченные по правам человека (Омбудсмены) стран Европы и СНГ: Сборник нормативных правовых актов. М.: ИД «Юриспруденция», 2003, с. 183

ki, belə müəssisələrin müdiriyyəti geniş səlahiyyətlərə malikdir. Bu isə həm vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının pozulması, habelə müdiriyyətin hərəkət və qərarlarından şikayət verən şəxslərin təqib edilməsi ehtimalını artırır.

Beləliklə, ombudsmanın əsas fəaliyyət prinsipləri ilə bağlı qeyd olunanların ümumiləşdirilməsi belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, KQ-nun 1-ci maddəsinin mətnindən onun 7-ci hissəsinin çıxarılması və həmin Qanuna aşağıdakı redaksiyada yeni maddənin daxil edilməsi daha məqsədəmüvafiq olardı: **«Maddə ... İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) fəaliyyətinin əsas prinsipləri**

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyəti qanunçuluq, müstəqillik, mümkünlük, operativlik, ədalət, aşkarlıq, şəffaflıq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) həvalə edilmiş vəzifələrlə ona verilmiş səlahiyyətlərin uyğunluğu, ombudsman institutunun fəaliyyətinin fasiləsizliyi, siyasi neytrallıq, qərəzsizlik, şəxsin ləyaqətinə hörmət və şikayət üzrə araşdırmanın konfidensiallığı prinsipləri əsasında qurulur».

2.3. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səlahiyyətləri ilə bağlı problemlər və bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi

Dövlət öz çoxcəhətli fəaliyyətini dövlət orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Onlardan hər biri dövlət orqanları sistemində daxil olmaqla, dövlət aparatının tərkib hissəsidir və dövlətin konkret sferadakı funksiyalarını həyata keçirir. Dövlət orqanları öz hüquqları çərçivəsində səlahiyyətlərinə aid məsələlərlə bağlı qərarlar qəbul edir, hüquqi aktlar verir. Dövlət orqanının hakimiyyət səlahiyyəti onun idarəetmə predmetini təşkil edən hüquq və vəzifələrinin məcmusundan

ibarət olan səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilir¹⁶². Dövlət orqanı kimi İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səlahiyyətləri onun hüquq və vəzifələrinin, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını pozan şəxslərə qarşı tətbiq edə biləcəyi təsir tədbirlərinin (vasitələrinin) məcmusunu ifadə edir. Ümumiyyətlə, digər dövlət orqanları kimi ombudsmanın səlahiyyətləri də qanunvericilikdə təsbit edilmiş hüquqları (eyni zamanda vəzifələri), habelə qanunla müəyyən edilmiş formada hərəkət etmək imkanlarını ifadə edir¹⁶³.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq təşkil edir. Müvəkkil tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxılması ilə bağlı bütün məsələlər «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun ikinci fəslə ilə tənzimlənir. Həmin Qanunun 8.1-ci maddəsinə görə Müvəkkil Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, hüquqi şəxslərin (göstərilən subyektlər KQ-da ümumilikdə «ərizəçi» termini ilə ifadə olunur) insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxır. Birbaşa nəzərdə tutulmasa da, KQ-nun mənasına görə ərizəçinin milli mənsubiyyəti, yaşayış yeri, cinsi, yetkinlik yaşına çatmaması, fəaliyyət qabiliyyətinin olmaması və s. bu kimi amillər, hətta hüquqları pozulmuş şəxsin vəfat etməsi faktı da şikayətin verilməsinə mane olmur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra xarici ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasında Müvəkkilə müraciət etmək

---

¹⁶² Əsgərov Z.A., Nəsirov E.H., İsmayılov M.İ. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları. Bakı: QAPP-POLİQRAF, 2005, s. 125

¹⁶³ Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1997, с. 654

üçün ərizəçinin şikayətin verilməsində bilavasitə marağının olması məcburi şərt kimi müəyyən edilməmiş və şikayətin nümayəndə vasitəsi ilə verilməsi imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, şikayəti insan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə üçüncü şəxslər, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları da verə bilərlər. Hətta KQ-da göstərilir ki, insan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığını almaq mümkün olmadıqda (həmin şəxs vəfat etdikdə, fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə və s.) şikayəti üçüncü şəxslər və ya qeyri-hökumət təşkilatları razılıq almadan da verə bilərlər (KQ-nun 8.2-ci maddəsi).

Cəzaçəkmə müəssisələrində, istintaq təcridxanalarında, müvəqqəti saxlanılma yerlərində saxlanılan şəxslər tərəfindən ünvanlanmış şikayətlər senzuradan keçirilmədən 24 saat müddətində Müvəkkilə göndərilməlidir. KQ-nun bu tələbi əgər bir tərəfdən orada saxlanılan şəxslərin hüquqlarının daha səmərəli təmin edilməsinə xidmət edirsə, digər tərəfdən də həmin müəssisələrin rəhbərlərinin məsuliyyət hissəsinin artırılmasına xidmət edir¹⁶⁴.

İngiltərə və Fransa kimi ölkələrdən fərqli olaraq şikayət parlament üzvləri vasitəsi ilə deyil, onlardan yan keçməklə bilavasitə Müvəkkilin özünə göndərilir. Bu isə KQ-nun demokratik cəhətlərindən biridir.

KQ-nun 1-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, Müvəkkil Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının

---

¹⁶⁴ Məhərrəmov V.R. İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxılması sahəsində Müvəkkilin vəzifələri və səlahiyyətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 244

pozulması ilə bağlı onlara qarşı (onların hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) və qərarlarından) verilmiş şikayətlərə baxır.

KQ-da birmənalı olaraq göstərilmişdir ki, dövlət orqanları Müvəkkilə şikayət verə bilməzlər. Bu isə təbiidir. Çünki Müvəkkil məhz dövlət orqanları tərəfindən hüquqları pozulan şəxslərin şikayətlərinə baxır. Bununla belə, bələdiyyələr şikayətlə Müvəkkilə müraciət etmək hüququndan məhrum edilməmişlər¹⁶⁵.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səlahiyyətləri ilə bağlı məsələləri nəzərdən keçirərkən qeyd etmək lazımdır ki, ombudsmanın «səlahiyyətləri» və «səlahiyyət sferası» anlayışlarını eyniləşdirmək olmaz. Belə ki, səlahiyyət sferası onun yurisdiksiyasına hansı qurumların və sahələrin aid olmasını ifadə edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsinin təhlili əsasında səlahiyyət sferası geniş və dar olan ombudsmanları fərqləndirmək olar. Klassik mənada ombudsman səlahiyyət sferası geniş olan, ordu, icra və məhkəmə orqanları üzərində nəzarət həyata keçirən bir instituttur. Buna ən bariz nümunə kimi İsveçin Ədliyyə ombudsmanını göstərmək olar. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilini isə səlahiyyət sferası məhdud olan ombudsmanlar sırasına aid etmək olar. Çünki KQ-nun 1.3-cü maddəsinə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının və Azərbaycan Respublikası hakimlərinin fəaliyyətinin yoxlanılması Müvəkkilin səlahiyyətlərinə aid deyildir.

Hüquq ədəbiyyatında dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin təsbit edilməsinin iki üsulu fərqləndirilir: pozitiv – dövlət orqanının səlahiyyətinə aid olan məsələlərin

---

¹⁶⁵ Məhərrəmov V.R. İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxılması sahəsində Müvəkkilin vəzifələri və səlahiyyətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 240

dairəsinin müəyyən edilməsi; neqativ – normativ hüquqi aktlarda onun səlahiyyət sferasından istisna olunan məsələlərin sadalanması¹⁶⁶. Qanunvericilikdə ombudsmanın səlahiyyətləri müəyyən edilərkən bu iki üsulun uzlaşdırılması həmin dövlət orqanının səlahiyyət sferasının dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilməsinə səbə ola bilər.

Ombudsmanın səlahiyyətlərinin ətraflı şəkildə təsbit edilməsi onun vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyətini artıq müvafiq qanunun qəbul edilməsi mərhələsində maksimum dərəcədə asanlaşdırmaq baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bilavasitə qanunda göstərilən dövlət orqanları onların fəaliyyətinin ombudsman tərəfindən yoxlanılmasına heç bir halda etiraz edə bilməzlər. Digər tərəfdən isə, bu halda ombudsman yeni təsis edilmiş dövlət institutlarının fəaliyyətinin yoxlanılması sahəsində müəyyən çətinliklərlə üzləşə bilər. Həmçinin təcrübə göstərir ki, qanunda dövlət təsisatlarının ombudsmanın nəzarət sferasına aid olması ilə bağlı birbaşa göstərişlərin olmaması vətəndaşların şikayətinə baxılmasından və ya konstitusion hüquq və azadlıqların pozulması faktı üzrə araşdırma aparmaqdan imtina edilməsi üçün əsas ola bilməz. Buna görə də KQ-da Müvəkkilin səlahiyyət sferasına aid olan orqanların konkret siyahısının təsbit edilməməsini mütərəqqi hal kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Ombudsmanın səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı problem məsələlərdən biri hakimlərin fəaliyyətinə ombudsman tərəfindən nəzarət edilməsinin mümkün olub-olmaması ilə əlaqədardır. Hüquq ədəbiyyatında bununla bağlı vahid mövqə formalaşmamışdır. Bəzi müəlliflər vətəndaşların məhkəmə qərarlarından verdiyi şikayətlərə ombudsman tərəfindən baxılmalı olmasını əsaslandırmağa çalışır, digərləri isə bunun əleyhinə çıxış edirlər. Məsələn,

---

¹⁶⁶ Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н.Марченко. М.: Зерцало, 2005, с. 266-267

T.J.Kristian hesab edir ki, ombudsmanın yurisdiksiyasının məhkəmə sisteminə şamil edilməsi mümkün deyildir, çünki bu, hakimlərin müstəqilliyi prinsipinə ziddir. Əgər ombudsmanın qanunvericilik hakimiyyətinin nəzarət formalarından biri olduğunu nəzərə alsaq, onda məhkəmə sisteminin onun yurisdiksiyasına aid edilməsi parlament nəzarətinin məhkəmə hakimiyyətinə şamil edilməsi deməkdir və buna görə də yolverilməzdir¹⁶⁷.

D.C.Rowat isə əks mövqedən çıxış edir¹⁶⁸. O, öz fikrini əsaslandırmaq üçün məhkəmə korpusunu ideallaşdırmamağı təklif edir. Məhkəmə sistemi də icra hakimiyyəti sistemi kimi iyerarxik, çoxsəviyyəli sistemdir. Buna görə də onun müxtəlif səviyyələrində müəyyən problem və ya qüsurların yaranması obyektiv haldır. Nəhayət, bir çox hallarda insanların taleyi məhkəmə aparatının qulluqçuları tərəfindən qəbul edilən mahiyyət üzrə deyil, prosedür xarakterli qərarlardan asılı olur. Bütün bunlar onu göstərir ki, məhkəmə sisteminə «pis idarəetmə» halları icra hakimiyyəti sistemi ilə müqayisədə heç də az yaranmır, buna görə də belə olan təqdirdə həmin halların ombudsmanın araşdırma predmetinə aid edilməsi daha məntiqlidir¹⁶⁹. P.K.Koskinen hesab edir ki, apellyasiya prosedurası nəzərdə tutulmayan prosedür qərarlarla vətəndaşların hüquq və qanuni maraqlarına əməl edilməsinə ombudsman tərəfindən nəzarət edilməsi məqsədəuyğun

---

¹⁶⁷ Cristian T.J. Why no ombudsman to supervise the courts in Canada // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 539-551

¹⁶⁸ Rowat D.C. The Ombudsman: Citizens Defender: Preface to Second Edition. London: Allen & Unwin, 1968, p. 279; Rowat D.C. The ombudsman Plan. Essays on the Worldwide spread of an Idea. Toronto, 1973, p. 98

¹⁶⁹ Rowat D.C. Why Ombudsman to Supervise the Courts? // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 527-538

olardı. Çünki, ədalət mühakiməsi anlayışına zərbə vuran səhvlər və qüsurlar məhz burada yaranır¹⁷⁰.

Şəxs dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin ona qarşı yanlış, səhlənkar münasibətindən, diqqətsizliyindən, səriştəsizliyindən, özbaşınalığından, sui-istifadə hallarından və s. şikayət verə bilər. Göründüyü kimi, Müvəkkil dövlət və yerli özünüidarə orqanları ilə yanaşı, vəzifəli şəxslərin də qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) verilən şikayətlərə baxır. «Vəzifəli şəxs» anlayışından müxtəlif hüquq sahələrinə aid olan normativ aktlarda istifadə olunur və bəzi hallarda bu anlayış göstərilən sənədlər kontekstində fərqli şəkildə şərh edilir¹⁷¹. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin qeydində vəzifəli şəxsə aşağıdakı kimi anlayış verilir: «Bu fəslin maddələrində vəzifəli şəxslər dedikdə daimi, müvəqqəti olaraq və ya xüsusi səlahiyyət üzrə hakimiyət nümayəndəsi funksiyalarını həyata keçirən, yaxud dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında, dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarında, habelə digər kommertiya və qeyri-kommertiya təşkilatlarında təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri, habelə «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun məqsədi üçün vəzifəli şəxs hesab edilən digər şəxslər başa düşülür»¹⁷².

Hüquq ədəbiyyatında isə vəzifəli şəxslərin daha lakonik anlayışına rast gəlmək olar: Vəzifəli şəxslər qanuna əsasən hüquqi-hakimiyət fəaliyyətini həyata keçirmək

---

¹⁷⁰ Koskinen P.K. Investigating the Judiciary // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 519-525

¹⁷¹ Юридический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Е. Куртских. 3-е. изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2003, с. 177

¹⁷² Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2010, s. 251

hüququna malik olan qulluqçulardır ¹⁷³. Bütün dövlət qulluqçuları vəzifəli şəxs hesab edilmir, eləcə də bütün vəzifəli şəxslər dövlət qulluqçuları deyildirlər. Həmçinin vətəndaşların hüquq və azadlıqları vəzifəli şəxs olmayan dövlət qulluqçuları tərəfindən də pozula bilər. Buna görə də hesab edirik ki, KQ-nun 1-ci maddəsində «vəzifəli şəxsləri» sözlərindən sonra «, dövlət qulluqçuları» sözlərinin əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

KQ-da şikayətin verilməsi və baxılması prosedurası dəqiq şəkildə müəyyən edilmişdir. Şikayət ərizəçinin hüquqlarının pozulduğu və ya ona bu barədə məlum olduğu gündən bir il müddətində verilə bilər. Bu müddət keçdikdən sonra verilən şikayətləri Müvəkkil qəbul etmir. Şikayət axınının məhdudlaşdırılması və ərizəçinin öz hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarına operativ reaksiya verməyə təhrik edilməsi baxımından bu müddəanın əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Lakin KQ-da üzrlü səbəblərdən göstərilən müddəti keçirmiş şəxslər üçün həmin müddətin uzadılması imkanının da nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq olardı. Buna xarici ölkələrin qanunvericiliyində də rast gəlmək olar. Məsələn, Ukraynada şikayətin verilməsi müddətinin iki ildən artıq olmamaq şərtilə uzadılmasına icazə verilir¹⁷⁴.

KQ-nun 9.1-ci maddəsində insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətin zəruri rekvizitlərinin siyahısı göstərilmişdir. Belə ki, şikayətdə ərizəçinin adı, atasının adı, soyadı, ünvanı göstərməli, eləcə də ərizəçinin hüquqlarını pozmuş qərar və ya hərəkətin (hərəkətsizliyin) mahiyyəti, şikayətin tərtib edilmə yeri, vaxtı və ərizəçinin imzası olmalıdır. Şikayətlə bağlı başqa materiallar və ya məhkəmə

---

¹⁷³ Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1997, с. 256

¹⁷⁴ Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, с. 370

tərəfindən çıxarılmış qərar olduqda, şikayətə əlavə edilə bilər. Şikayətdə ərizəçinin adı, atasının adı, soyadı, ünvanı göstərilmədikdə müraciət anonim hesab edilir və bir qayda olaraq belə şikayətlərə baxılmır. Lakin anonim şikayətdə göstərilən hallar kifayət qədər sübutlu və əsaslı faktlarla təsdiq edilərsə, həmin şikayətlər Müvəkkil tərəfindən baxılmaq üçün qəbul edilə bilər.

KQ-na əsasən şikayət şifahi verildikdə Müvəkkil aparatının işçisi şikayətin məzmununu xüsusi blankda qeyd etməli və ərizəçi həmin vərəqi imzalamalıdır.

KQ-nun 10-cu maddəsinə görə ərizəçi tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayət daxil olduqda, Müvəkkil aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edə bilər:

1. Şikayət baxılmaq üçün qəbul edilsin;
2. Şikayətə baxılmasından imtina edilsin.

Müvəkkil şikayətə baxılmasından imtina etdikdə ərizəçiyə 10 gün müddətində yazılı şəkildə əsaslandırılmış cavab verir. Şikayətin müəyyən edilmiş bir il müddət keçdikdən sonra verilməsi, şikayətin Müvəkkilin səlahiyyətlərinə aid olmaması, onun anonim olması (şikayətdə göstərilən halların kifayət qədər sübutlu və əsaslı faktlarla təsdiq edilməsi halları istisna olmaqla), şikayətlə bağlı məhkəmə icraatının getməsi, habelə təkrar təqdim edilmiş şikayətdə yeni məlumatların, faktların və sübutların olmaması həmin şikayətə baxılmasından imtina edilməsi üçün əsas kimi çıxış edir.

Müvəkkil pozulmuş insan hüquqlarını bilavasitə özü bərpa etmir, buna kömək edir, bu işdə vasitəçi kimi çıxış edir ¹⁷⁵. Həmin funksiyanın həyata keçirilməsində

---

¹⁷⁵ Abbasov İ.Q. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin fəaliyyətinin hüquqi əsasları və Müvəkkilin dövlət qurumları və vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlığı / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 59

Müvəkkilin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlə müraciət edən vətəndaşa onun öz hüquqlarını necə müdafiə edə bilməsi ilə bağlı verdiyi tövsiyələr mühüm rol oynayır. Ombudsman göstərilən imkandan geniş və səmərəli şəkildə istifadə etməlidir. Fikrimizcə, ombudsmanın belə hüququ insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılmasının təmin edilməsinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edə bilər. Bu, ombudsmanın insan hüquq və azadlıqları, onların müdafiəsinin forma və metodları ilə bağlı hüquqi maarifləndirmə funksiyasını yerinə yetirməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Müvəkkilin fəaliyyəti insan hüquqlarının müdafiəsini, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpasını təmin edən digər dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmır və əvəz etmir (KQ-nun 1.2-ci maddəsi). Buna görə də fikrimizcə, Müvəkkil şikayəti araşdırma aparmaq üçün qəbul etmədikdə, ərizəçiyə onun öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün hansı vasitələrdən istifadə edə biləcəyini izah etməlidir. Bu baxımdan KQ-nun 10.1-ci maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi daha məqsədamüvafiq olardı:

«10.1. Ərizəçi tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayət daxil olduqda, Müvəkkilin aşağıdakı qərarlardan birini qəbul etmək hüququ vardır:

10.1.1. Şikayəti baxılmaq üçün qəbul etmək;

10.1.2. Ərizəçiyə onun öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün hansı vasitələrdən istifadə edə bilməsini izah etmək;

10.1.3. Şikayətə baxılmasından imtina etmək».

Həmçinin o, şikayətə baxılmasından həmin şikayətin onun səlahiyyətlərinə aid olmaması əsasına görə imtina etdikdə, şikayəti aidiyyəti üzrə həmin şikayəti mahiyyəti üzrə baxıb həll etməli olan müvafiq dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına və ya vəzifəli şəxslərinə göndərməlidir. Şikayətin bilavasitə vətəndaş tərəfindən

deyil, Müvəkkil vasitəsi ilə göndərilməsi çox vaxt daha təsirli olur və müsbət nəticələr verir. Ombudsman tərəfindən şikayətin aidiyyəti üzrə göndərilməsi vətəndaşların problemlərinin daha səmərəli şəkildə həll edilməsini, onların hüquqlarının həqiqi müdafiəsini təmin etməyə imkan verir.

Şikayət Müvəkkilin araşdırmaya başlaması üçün yeganə əsas deyildir. Belə ki, KQ-nun 12.3-cü maddəsinə görə insan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda və ya öz hüquqlarını müstəqil şəkildə müdafiə etmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin maraqlarına toxunulduğu hallarda Müvəkkil öz təşəbbüsü ilə araşdırma apara bilər. KQ-da hansı halların xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallar olması və öz hüquqlarını müstəqil şəkildə müdafiə etmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə kimlərin aid edilməsi məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir. Fikrimizcə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının kütləvi və ya kobud şəkildə pozulması ilə bağlı məlumatlar olduqda da Müvəkkil öz təşəbbüsü ilə araşdırma aparmaq hüququna malik olmalıdır. Vətəndaşların ombudsmana verdiyi şikayətləri belə məlumatların mənbəyi kimi nəzərdən keçirmək olmaz. Digər dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin müraciətləri də belə məlumatlar kimi çıxış etmir. Ombudsman kütləvi informasiya vasitələrindən, ictimai təşkilatlardan və digər mənbələrdən məlumat almaq hüququna malikdir. Fikrimizcə, vətəndaşların ombudsmana ünvanladığı müraciətlərin onun özü tərəfindən ümumiləşdirilməsi və təhlilinin nəticələri də ombudsman araşdırmasının başlanması üçün səbəb kimi çıxış edə bilər.

Ombudsmanın öz təşəbbüsü ilə (şikayət ərizəsi olmadan) pozulmuş hüquqların bərpası üzrə araşdırma aparmaq və müvafiq tədbirlər görmək hüququ sahəsində Çexiya və Ukrayna təcrübəsi daha mütərəqqi xarakter daşıyır. Belə ki, göstərilən ölkələrdə ombudsman zəruri hesab etdiyi istənilən halda araşdırmaya başlaya bilər.

Tədqiqat işinin birinci fəslində qeyd edildiyi kimi, ombudsman institutunun fəaliyyəti ilə bağlı xarici ölkələrin təcrübəsinin təhlili əsasında araşdırmaya başlama meyarına görə bu institutun iki modelini – reaktiv (yəni şikayətə reaksiya verən, şikayət əsasında araşdırmaya başlayan) və aktiv (aqrəssiv, yəni öz təşəbbüsü ilə araşdırma aparan) modellərini fərqləndirmək olar. Azərbaycan Respublikasında yoxlama aparmaq funksiyalarına malik olan kifayət qədər geniş orqanlar sistemi mövcuddur. Ona görə də ölkəmizdə Müvəkkil əsasən reaktiv model çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, artıq qeyd edildiyi kimi, KQ-nun 12.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda Müvəkkil vətəndaşların hüquqlarının pozulması ilə bağlı məsələlərə müstəqil surətdə (öz təşəbbüsü ilə) reaksiya verə və araşdırma apara bilər.

Müvəkkil iş üzrə aydınlaşdırılmalı olan halları yoxlamaq və ya araşdırmaq üçün digər dövlət orqanlarının (məhkəmə, prokurorluq, vergi xidməti və s.) malik olduğu imkan və vasitələrə malik olmadığından o, belə halların araşdırılmasına köməklik göstərilməsi üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarına və ya vəzifəli şəxslərinə müraciət edə bilər. Belə ki, KQ-nun 12.2.5-ci maddəsinə görə insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı Müvəkkilin həmin halların yoxlanılması üçün müvafiq orqanlara tapşırıq vermək hüququ vardır. Əlbəttə ki, yoxlama qərarından və ya hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqana və ya vəzifəli şəxsə tapşırıla bilməz. KQ-da belə bir mütərəqqi normanın təsbit edilməsini müsbət hal kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Bundan başqa, KQ-nun 12-ci maddəsinə görə insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı Müvəkkil həmçinin aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, cəzaçəkmə müəsisələrinə, istintaq təcridxanalarına, müvəqqəti saxlanılma yerlərinə daxil olmaq; cəzaçəkmə müəsisələrində, istintaq təcridxanalarında, müvəqqəti saxlanılma yerlərində saxlanılan şəxslərlə görüşmək və təkbətək söhbət etmək; onların həmin yerlərdə saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən sənədlərlə tanış olmaq;

- dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən zəruri məlumat, sənəd və materialları 10 gün müddətində almaq;

- cinayət, mülki və inzibati işlərə dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarla, həmçinin cinayət işlərinin başlanılmasının rədd edilməsi barədə materiallarla tanış olmaq;

- şikayətin araşdırılması zamanı vəzifəli şəxslərdən yazılı arayışlar almaq;

- müvafiq dövlət orqanları və təşkilatlarına ekspert rəyinin hazırlanmasını tapşırmaq;

- dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri, hərbi hissələrin komandirləri, cəzaçəkmə müəsisələrinin, istintaq təcridxanalarının və müvəqqəti saxlanılma yerlərinin rəhbərliyi tərəfindən təxirəsalınmadan qəbul edilmək.

Hüquq ədəbiyyatında göstərilədiyi kimi, vəzifəli şəxslər ekstremal hallarda belə ombudsmanı qəbul etməkdən imtina etməməlidirlər¹⁷⁶.

Hesab edirik ki, şikayətin araşdırılması prosesində Müvəkkil yalnız dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, cəzaçəkmə müəsisələrinə, istintaq təcridxanalarına, müvəqqəti saxlanılma yerlərinə

---

¹⁷⁶ Mustafayev R., Dadaşev M. Ombudsmanın seçilməsi və onun səlahiyyətləri. Beynəlxalq təcrübə, demokratik Azərbaycan ənənələri / Azərbaycanca ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 86

deyil, həm də təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün müəssisə, idarə və təşkilatlara, habelə ictimai birliklərə maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən daxil olmaq hüququna malik olmalıdır. Fikrimizcə, Müvəkkilin həm dövlət, həm də qeyri-hökumət təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin leqallaşdırılması və şikayətin araşdırılması üçün daha geniş imkanların təmin edilməsi baxımından KQ-nun 12.1-ci maddəsinə müvafiq əlavənin edilməsi zəruridir.

Müvəkkil müvafiq orqanlara və vəzifəli şəxslərə şikayətin araşdırılması üçün zəruri olan məlumat, sənəd və materialların təqdim edilməsi ilə bağlı sorğu (məktub) göndərə bilər. Sorğunun konkret forması müəyyən edilmədiyindən onun şifahi formada verilməsi də mümkündür.

Bəzi xarici dövlətlərin qanunvericiliyində ombudsman tərəfindən tələb olunan informasiya və ya sənədlərin təqdim edilməsindən imtinaya görə töhmət, cərimə və s. formasında sanksiya tətbiq edilməsi imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, İsveçdə Ədliyyə ombudsmanı buna görə 1000 kronadək cərimə təyin edə bilər¹⁷⁷.

İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərin araşdırılması prosesində ekspertlərin xidmətindən istifadə edilməsi olduqca vacibdir. Onların köməkliyi sayəsində hüquqi problemlərin təhlili imkanları genişlənməklə, xüsusi xarakterli məsələlər həll edilir. Ekspertlərin köməkliyi məsləhətlərin verilməsi, yoxlamaların (təftişlərin) aparılması, sosial-iqtisadi məsələlər üzrə rəylərin verilməsi və s. formasında ifadə oluna bilər.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, ombudsmanın əsas funksiyalarından biri kimi müvafiq orqan və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin yoxlanılması çıxış

---

¹⁷⁷ Aslanova G.İ. İsveçdə ombudsman institutu // Gənc hüquqşünas, 2006, № 11-12 (24-25), s. 32

edir. Fikrimizcə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil təkbaşına və ya səlahiyyətli dövlət orqanları və vəzifəli şəxsləri ilə birlikdə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətini yoxlamaq imkanına, eləcə də müvafiq dövlət orqanları və təşkilatlarına nəinki yalnız ekspert rəyinin hazırlanmasını, həm də ekspert yoxlamalarının (təftişlərin) aparılmasını tapşırmaq hüququna malik olmalıdır.

Ümumiyyətlə, Müvəkkilin yuxarıda göstərilən bütün hüquqlarının kompleks təhlili əsasında belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu hüquqlar müvafiq orqanların (təşkilatların), vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının həmin hüquqlarla bağlı müddəaların mahiyyətindən irəli gələn aşağıdakı vəzifələrinə uyğundur:

- Müvəkkilin heç bir maneə olmadan müvafiq orqana (təşkilata) daxil olmasını təmin etmək;

- tələb edilən (sorgu edilən) materialları, sənədləri və onun öz səlahiyyətlərini həyata keçirməsi və şikayətin araşdırılması üçün zəruri olan digər məlumatları 10 gün müddətində Müvəkkilə təqdim etmək;

- Müvəkkilin cinayət, mülki və inzibati işlərə dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarla, həmçinin cinayət işlərinin başlanmasının rədd edilməsi barədə materiallarla tanış olmasını təmin etmək;

- Müvəkkilin tələbi ilə ona yazılı arayışlar vermək;

- Müvəkkilin müvafiq tapşırıqlarını icra etmək;

- Müvəkkili təxirəsalınmadan qəbul etmək.

«Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2002-ci il tarixli Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 22.1-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda ikinci

cümlə əlavə edilmişdir: «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən cəzaçəkmə müəssisələrinə daxil ola, orada saxlanılan şəxslərlə görüşüb, təkbətək söhbət edə və onların həmin yerlərdə saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən sənədlərlə tanış ola bilər»¹⁷⁸. Həmçinin göstərilən Qanunla CİM-nin 83.5-ci maddəsinə də əlavə edilmiş və cəzaçəkmə müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara və Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana) ünvanlanmış təklif, ərizə və şikayətlərin senzuradan keçirilməməklə və bir gündən gec olmayaraq (istirahət və bayram günləri istisna olmaqla) aidiyyəti üzrə göndərməli olması müəyyən edilmişdir.

Şikayətə obyektiv baxılması üçün hər iki tərəf dinlənilməlidir. Buna görə də KQ-nun 12.1-ci maddəsində insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı barəsində şikayət verilən orqanın və ya vəzifəli şəxsin həmin şikayətlə bağlı mülahizələrinin öyrənilməsi Müvəkkilin vəzifəsi kimi təsbit edilmişdir (mülahizə 10 gün müddətində Müvəkkilə təqdim edilməlidir). Bu isə qərar və ya hərəkətdən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqan və vəzifəli şəxslərə araşdırma zamanı aydınlaşdırılmalı olan istənilən məsələ ilə bağlı öz izahatlarını vermək və öz mövqelərini tam əsaslandırmaq imkanı yaradır. Müvəkkil qərəzliliyə və ya yanılmalara yol verməmək üçün dövlət orqanı və ya vəzifəli şəxsin mülahizəsini də nəzərə almalıdır.

Araşdırma zamanı şikayətdə qeyd olunmayan digər hallar aşkar edilərsə, araşdırma Müvəkkilin səlahiyyətlərinə aid olduqda onun tərəfindən aparılır, onun səlahiyyətlərinə

---

¹⁷⁸ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2002, 27 avqust, № 196, s. 2; «Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu». Bakı, 2002, 31 avqust, № 8, maddə 463

aid olmadıqda isə materiallar digər səlahiyyətli dövlət orqanlarına göndərilir¹⁷⁹.

KQ-nun 12.5-ci maddəsinə əsasən şikayətə 30 gün müddətində baxılır. Şikayətə baxmaq üçün əlavə yoxlama aparmaq və ya material tələb etmək zərurəti yarandıqda isə müraciətə baxılma müddəti 30 gün də uzadıla bilər. Ərizəçinin yazılı razılığı ilə əlavə yoxlama aparmaq lazım gəlmiş hallarda müraciətin baxılma müddəti yenidən uzadıla bilər.

Müvəkkil öz qərarı ilə vətəndaşların hüquqlarını pozan şəxsi məsuliyyətə cəlb edə bilməz. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə görə o, qərar və ya hərəkətlərində hüquq pozuntusu aşkar edilən şəxslərə qarşı intizam, inzibati və ya cinayət işinin qaldırılması ilə bağlı müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanlarına müraciət edə bilər. Müvəkkil tərəfindən görülən tədbirlərin əsas xüsusiyyəti onların imperativ (məcburi) xarakter daşmamasıdır. Hüquq ədəbiyyatında göstəriləndi kimi, ombudsmanın öz funksiyalarını həyata keçirməsi metodlarının qeyri-formal xarakterə malik olması onu digər hüquq müdafiə vasitələrindən, o cümlədən məhkəmədən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biridir. Ombudsman qeyri-formal hərəkət etməli, humanist idarəetmə qaydalarını inkişaf etdirməli, administrasiya ilə razılığa nail olmalıdır. O, inzibati qərarlara qiymət verir, onların hüquqi qüvvəsini dayandırmır. Ombudsman «küt silahla» mübarizə aparır, buna görə də onun birbaşa təsir imkanları istənilən digər hüquq müdafiə orqanına nisbətən daha məhduddur. Ombudsman «inandırma idarəsi»dir. O, administrasiyaya cəmiyyət üzvləri qarşısında daşdığı vəzifələri xatırladır. Ombudsman hüquqi idealları kompromis metodu ilə, hakimiyyətlərin bölünməsi sistemində administrasiyanı müəyyən mənada «çəkindirən»

---

¹⁷⁹ «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 8

təsisat rolunda çıxış etməklə həyata keçirir. O, inzibati səlahiyyətlərdən məhrumdur. Ombudsman institutunun «mülayim» fəaliyyət metodlarını nəzərə almaqla belə nəticəyə gəlmək olar ki, o, hüquqi mədəniyyətin yeni konstitusion elementləri sırasına aiddir¹⁸⁰.

V.V.Boytsova haqlı olaraq qeyd edir ki, ombudsmanın fəaliyyətinin məqsədi vəzifəli şəxsə, dövlət və ya bələdiyyə qulluqçusuna qarşı hüquqi məsuliyyət tədbiri tətbiq etmək deyil, vətəndaşların pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək olduğundan ombudsman elə araşdırma prosesində, hətta araşdırma başlanana qədər (şikayətdə əks edilmiş halların mahiyyəti üzrə izahatlar tələb edilməsi zamanı) məsələ həll edildiyi hallarda işə baxılmasına xitam verə bilər¹⁸¹.

Ümumiyyətlə, ombudsmanın hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmasının məqsədmüvafiqliyi məsələsi hazırda onun fəaliyyəti ilə bağlı aktuallıq kəsb edən və hüquq ədəbiyyatında geniş müzakirə olunan məsələlərdən biri kimi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu baxımdan dünya ölkələrinin təcrübəsində iki əsas model məlumdur: hakimiyyət strukturlarına mühüm təsir imkanlarına (məhkəmə qərarından protest vermək, inzibati cərimə tətbiq etmək, cinayət işi qaldırmaq hüquqlarına) malik olan «*güclü*» ombudsman və hərəkətləri tövsiyə xarakteri daşıyan «*zəif*» ombudsman.

Müasir dövrdə dünya dövlətlərinin təcrübəsində ombudsmanın səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması tendensiyası müşahidə olunur. İsveçdə Ombudsman məmuru məhkəmə qaydasında ittiham və təqib etmək hüququna malik olsa da (hazırda bu təsir tədbirindən demək olar ki, istifadə olunmur), son zamanlar

---

¹⁸⁰ Бойцова В.В. Формирование института омбудсмана в России // Правоведение, 1995, № 5-6, с. 75

¹⁸¹ Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, с. 180-190

ombudsmanlar vəzifəli şəxslərə və dövlət qulluqçularına birbaşa sanksiyalar tətbiq etmək hüququndan nadir hallarda istifadə edirlər. Xil-Robles Alvaronun qeyd etdiyi kimi, ombudsmanın hüquq və vəzifələrinin mahiyyətində repressivlikdən preventivliyə, xeyirxahlığa, inandırmaya, sanksiyaların tətbiq edilməsi hallarının istisna edilməsinə doğru əhəmiyyətli inkişaf və dəyişikliklər baş vermişdir. Mümkün mübahisələrin dinc yolla həllində dövlət administrasiyasına və xüsusən vəzifəli şəxslərə köməklik göstərilməsi, onlar tərəfindən ombudsmana qarşı etimadsızlıq hallarının tamamilə aradan qaldırılması tendensiyası genişlənir¹⁸².

Ombudsmana hakimiyyət səlahiyyətlərinin verilməsinin əleyhinə çıxış edən O.A.Viktor öz fikrini aşağıdakı kimi əsaslandırır: «İnsan varlığı öz mahiyyətinə görə onunla bağlı olan istənilən hakimiyyət qərarına şübhə ilə yanaşır. Buna görə də mümkün sui-istifadə hallarının qarşısının alınması üçün hakimiyyət qərarını qəbul edəndə digər orqan tərəfindən nəzarət edilməsi onun üçün zəruridir. Orqanların bir-birinə belə nəzarəti «zənciri»nin həlqələri sonsuz ola bilər. Yalnız qərarları tövsiyə xarakteri daşıyan ombudsman ondan kənar qalır. Əgər ombudsmanın qərarlarına məcburi hüquqi qüvvə verilərsə, onda onun qərarlarından apellyasiya verilməsi hüququnun da tanınması və təsbit edilməsi zərurəti yaranır. Bu isə ombudsmanın mahiyyətinə zidd olmaqla, onun əsas üstünlüyünün – ucuz olma, operativlik və aşkarlıq kimi xüsusiyyətlərinin, son nəticədə isə ombudsmana etimadın itirilməsinə səbəb ola bilər»¹⁸³.

---

¹⁸² Хиль-Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмена). М.: Ad Marginem, 1997, с. 286

¹⁸³ Roy Gregory. Building an Ombudsman scheme: statutory provisions and operating practices // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, p. 155

Bu yanaşma ilə razılaşaraq hesab edirik ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə insan hüquq və azadlıqlarının bərpası ilə bağlı icrası dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər üçün məcburi olan qərarlar qəbul etmək hüququnun verilməsi məqsədemüvafiq olmazdı. Çünki bu halda Müvəkkilin qərarlarına yenidən baxılması (onun qərarlarından apellyasiya verilməsi) imkanının nəzərdə tutulması zərurəti yaranır, pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpasının operativliyinə, Müvəkkilin rəy və tövsiyələrinin şəxsiyyətinə xələl gəlmiş olur. İcrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək hüququna malik olmaması Müvəkkilin müraciətlərinə baxılmasının labüdlüyünü istisna etmir.

Müvəkkil şikayətin araşdırılması zamanı insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkar etdikdə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilər:

- qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş dövlət və ya yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən həmin hüquqların bərpasını tələb etmək. KQ-da bununla bağlı müvafiq orqan və vəzifəli şəxslərin 10 gün müddətində Müvəkkilə yazılı surətdə məlumat vermək vəzifəsi nəzərdə tutulmuşdur. Əks təqdirdə Müvəkkil həmin təşkilatın yuxarı orqanına və ya digər dövlət orqanlarına müraciət edə bilər;

- cinayət əlamətləri aşkar edildikdə müvafiq orqanlara cinayət işinin başlanması barədə müraciət etmək;

- əlavə kassasiya qaydasında şikayət etmək hüququna malik olan subyektlərə müraciət etmək;

- qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş vəzifəli şəxslərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi barədə müvafiq orqanlara təkliflər vermək;

- insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kütləvi informasiya vasitələrini tanış etmək;

- insan hüquqlarının pozulması xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda onların bərpası üçün Müvəkkilin səlahiyyətlərində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət etmək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında məruzə ilə çıxış etmək;

- dövlət və ya yerli özünüidarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün məhkəməyə müraciət etmək;

- şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsinə sorğu ilə müraciət etmək.

KQ-na görə Müvəkkil şikayətə baxılması ilə bağlı görülmüş tədbirlər və nəticələr barədə 5 gün müddətində ərizəçiyə yazılı surətdə məlumat verir.

Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq göstərilir ki, Müvəkkil qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan müvafiq orqan və ya vəzifəli şəxslərə göstərilən hüquq və azadlıqların bərpası üzrə mümkün və zəruri tədbirlərə dair öz tövsiyələrini göndərməlidir ¹⁸⁴. Ümumiyyətlə, ombudsmanın tövsiyələri onun əsas təsir vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Hüquq ədəbiyyatında ombudsmanın tövsiyəsinə «hüquqi qərarların minimum hakimyyəti xüsusiyyətinə malik olması və imperativ xarakter daşımaması ilə fərqlənən xüsusi forması» kimi anlayış verilir¹⁸⁵. Digər hüquqtəminədiçi orqanlar tərəfindən hüquq

---

¹⁸⁴ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Комментарий к Федеральному Конституционному Закону «Об Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации». М.: Норма, 1997, с. 91

¹⁸⁵ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Комментарий к Федеральному Конституционному Закону «Об Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации». М.: Норма, 1997, с. 25; Morrison H.G. Decisions by the ombudsman and Review by the legislature: rules,

pozuntusu hallarına qarşı istifadə edilən reaksiya üsulları (formaları) arasında ombudsmanın tövsiyələrinin analoqu yoxdur. Tövsiyədə baxılan məsələ və işin halları ilə bağlı ombudsmanın şəxsi mövqeyi öz əksini tapmalıdır. O, əsaslandırılmış olmalıdır. Tövsiyədə aşağıdakılar göstərilməlidir: qərarın qəbul edildiyi tarix və yer; şikayətin xülasəsi (qısa məzmunu); ombudsmanın şikayətə baxmaq hüququnu müəyyən edən qanunun norması; ombudsman tərəfindən müəyyən edilən faktiki hallar; dövlət orqanının və ya vəzifəli şəxsin mübahisələndirilən qərarı və ya hərəkəti; ombudsmanın qərarının xeyrinə dəlillər, qərarın əsasını təşkil edən hüquq norması; qərarın xülasəsi (qısa məzmunu). Ombudsmanın tövsiyəsinin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: o, dövlət orqanına məsələyə gələcəkdə baxmağı, qanunsuz qərarı dəyişdirməyi və ya ləğv etməyi, qanunazidd hərəkətlərə son qoymağı, fəaliyyət praktikasını dəyişdirməyi, nöqsanları aradan qaldırmağı, zəruri hərəkətləri etməyi, hüquq pozuntusu nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi, şəxsə öz hüquqlarını həyata keçirmək üçün imkan yaratmağı, şəxsi onun üzərinə qeyri-qanuni olaraq qoyulmuş vəzifələrin icrasından azad etməyi və s. tövsiyə edə bilər.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsində ombudsmanın tövsiyəsi dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulmasına qarşı onun ilkin və ən geniş yayılmış təsir tədbiri kimi çıxış edir. Ombudsmanın hüquq müdafiə fəaliyyətinin mühüm göstəricisi onun dövlət orqanları tərəfindən təmin edilən tövsiyələrinin sayıdır. Dövlətdə demokratik ənənələrin və vətəndaş cəmiyyətinin zəif inkişaf etməsi ombudsmanın tövsiyələrinin təmin edilməsi səviyyəsini aşağı salan faktorlar kimi çıxış edir. Lakin ombudsman konstitusiyanın aliliyi və qanunçuluq

prinsipinə ciddi surətdə əməl etməklə, habelə dövlət orqanları ilə konstruktiv münasibətlərə üstünlük verməklə öz tövsiyələrinin təmin edilməsi səviyyəsini artırma bilər. Ombudsman vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpasına dövlət orqanlarına şikayətin mahiyyəti üzrə izahat təqdim etmək, könüllü surətdə pozulmuş hüquqların bərpası üzrə tədbirlər görmək imkanı verməklə başlamalı, dövlət orqanı (yerli özünüidare orqanı, vəzifəli şəxs) müvafiq tədbirlər görməzsə, ombudsmanın müraciətlərinə əhəmiyyət verməzsə o, öz təsir vasitələrini intensivləşdirməlidir.

R.A.Benitez göstərir ki, ombudsmanın tövsiyələri yalnız konkret fərdi işlərə təsir etməməklə, həm də ictimai idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini tənzim edən prinsip və normaların təkmilləşdirilməsinin əsas faktoru kimi çıxış edir¹⁸⁶. Hətta Müvəkkil araşdırma nəticəsində hüquq pozuntusu aşkar etmədikdə belə, dövlət orqanlarına və vəzifəli şəxslərinə fəaliyyət metodlarının yaxşılaşdırılması barədə təkliflər verə bilər. İrlandiya ombudsmanı K.Merfinin fikrincə, eyni və ya oxşar səhvlərin təkrarlanmaması üçün inzibati sistemdə müsbət xarakterli dəyişikliklərin həyata keçirilməsini təklif və ya tövsiyə etmək ombudsmanın fəaliyyətinin məqsədlərindən biri kimi çıxış edir¹⁸⁷.

Qeyd edilənlərin ümumiləşdirilməsi nəticəsində ombudsmanın fəaliyyətinin nəticə (yekun) hissəsini şərti olaraq iki yerə bölmək olar: a) konkret hüquq pozuntularına cavab tədbirləri; b) dövlət və yerli özünüidare orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən insan və vətəndaşların

---

¹⁸⁶ Benitez R.A. Administrative Justice in a World in Transition: Pan-European Values in Administrative Justice // Common Law World Review, 2001, p. 452

¹⁸⁷ Local Authority Housing Loans. An Investigation into the Level of Unrefunded Overpayments on Borrowers Loan Accounts. Dublin: Stationery Office, 2000, p. 2

hüquq və azadlıqlarına əməl edilməsi sahəsində müəyyən qanuna uyğunluqların və tendensiyaların aşkara çıxarılmasının nəticələrinə uyğun olaraq görülən tədbirlər. Ombudsman ona şikayətlə müraciət edən konkret vətəndaşın hüquq və qanuni maraqlarını müdafiə etməklə yanaşı, tətbiqi insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə nəticələnən qanunların və digər normativ aktların təkmilləşdirilməsi və onlarda olan qüsurların aradan qaldırılması üzrə tövsiyələr də verə bilər. Ombudsmanın dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına, vəzifəli şəxslərə göndərdiyi ümumi xarakterli tövsiyələrinin onun öz hüquq bərpəetmə funksiyasını həyata keçirərkən verdiyi tövsiyələrdən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, onlar ümumi xarakterli – inzibati prosedura və praktikanın təkmilləşdirilməsinə dair təklifləri özündə əks etdirir (bu, qanunazidd hərəkətlərə yol verilməsi, eləcə də qanunsuz qərarların qəbul edilməsi risklərini azaldır). Ombudsmanın tövsiyələri bir çox inzibati müddəaların dəqiqləşdirilməsinə və qanunvericilik aktlarının vətəndaşların xeyrinə genişləndirici təfsirinə imkan verir.

Dünyanın bütün dövlətlərində ombudsmanın mülahizə və tövsiyələrinə yüksək qiymət verilir. Çünki onlar idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin hərtərəfli sosial-hüquqi təhlilinin nəticələri kimi çıxış edir. Ombudsmanın səmərəli fəaliyyətinin göstəricisi kimi onun tərəfindən göndərilən ümumi xarakterli tövsiyələrin sayı deyil, məhz təmin edilən tövsiyələrin sayı çıxış edir.

Ombudsman müvafiq dövlət orqanına və vəzifəli şəxsə tövsiyənin göndərilməsi ilə kifayətlənməyə bilər. Hətta əgər sonuncular qanuna uyğun olaraq hərəkət etmişlərsə, lakin həmin qanun konstitusion və beynəlxalq meyarlara cavab vermirsə, hüququn ümumi prinsiplərini pozursa, bu halda ombudsman qanunvericilik aktının insan hüquqları haqqında konstitusion normalara və beynəlxalq

standartlara uyğunlaşdırılması üzrə tədbirlər görə (bu barədə təkliflər verə) bilər.

Bundan başqa, ombudsmanın ölkədə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına əməl olunması ilə bağlı vəziyyətə təsirinin daha bir forması kimi onun araşdırmalarının nəticələrinin dərc edilməsi çıxış edir. Zərurət olduqda Müvəkkil insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kütləvi informasiya vasitələrini tanış edə bilər. Lakin Müvəkkilin fəaliyyətində aşkarlıqla bağlı bəzi hüquqa uyğun məhdudiyətlər də mövcuddur. Belə ki, Müvəkkilin fəaliyyəti ilə əlaqədar ona məlum olmuş dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsi «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq surətdə həyata keçirilir (KQ-nun 15.1-ci maddəsi). Digər məhdudiyət isə ərizəçilərin və digər şəxslərin maraqlarına xidmət edir: şikayətdə əks etdirilmiş halların Müvəkkil tərəfindən araşdırılması zamanı ərizəçilərin şəxsi və ailə həyatı barədə bəlli olmuş məlumatların yayılmasına onların razılığı olmadan yol verilmir (KQ-nun 15.2-ci maddəsi). Həmçinin KQ-nun 9.5-ci maddəsinə görə ərizəçinin xahişi ilə Müvəkkil onun barəsində məlumatları gizli saxlamalıdır. Eyni zamanda, hesab edirik ki, araşdırma aparılması zamanı Müvəkkilin müstəqilliyinin təmin edilməsi, şikayətin yoxlanması prosesində onun qanunsuz müdaxilələrdən mühafizə edilməsi zərurəti ilə əlaqədar qəti qərar qəbul ediləndək şikayətə baxılması prosesində əldə edilmiş materialların elan edilməməsi daha məqsədemüvafiqdir. Lakin KQ-da («Müvəkkilin bəzi məlumatları gizli saxlaması» adlanan 15-ci maddədə) bu məhdudiyət birbaşa və leqal surətdə təsbit edilməmişdir. Fikrimizcə, KQ-nun 15.2-ci maddəsi 15.3-cü maddə hesab edilməli və 15.2-ci maddə aşağıdakı redaksiyada verilməlidir: «yekun qərar qəbul ediləndək şikayətə baxılması prosesində əldə edilmiş materiallar açıqlana bilməz».

Müvəkkilin səlahiyyətlərinə həmçinin əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinə, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsinə və ya yenidən baxılmasına dair və amnistiya elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təkliflər vermək daxildir.

III FƏSİL

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ MÜVƏKKİLİN İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DÖVLƏT ORQANLARI İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələri ilk növbədə onun təyinatından irəli gəlir. Belə ki, Müvəkkil dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına əməl və hörmət edilməsi üzərində nəzarət həyata keçirir, həmin orqan və vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulmuş hüquqların səmərəli surətdə barpa olunmasını təmin edir. Bunun üçün o, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin insan hüquqlarını pozan qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) verilmiş şikayətlərə baxmaq və müvafiq tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir. Qeyd olunanlar Müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin zəruriliyini göstərir. Tədqiqat işinin ikinci fəslinin üçüncü paragrafında

Müvəkkilin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən aspektləri onun səlahiyyətləri kontekstində artıq nəzərdən keçirildiyindən bu fəsildə belə qarşılıqlı əlaqələrin digər aspektlərinin təhlil edilməsinə üstünlük veriləcəkdir. Ümumiyyətlə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının mühafizəsində, müdafiəsində, təbliğində və insan hüquqları pozulmuş şəxslərə hüquqi yardımın göstərilməsində iştirak edən dövlət orqanı kimi öz fəaliyyətini həyata keçirərkən labüd şəkildə digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələr yaradır. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təmin edən dövlət orqanlarının daxili və xarici qarşılıqlı əlaqəsi fərqləndirilir. Birinci halda həmin orqanlar insan hüquqlarının təminatı üzrə qarşılıqlı surətdə fəaliyyət göstərirlər və bu zaman onların hər biri daxilən inkişaf edir və təkmilləşir. Xarici qarşılıqlı əlaqə isə dövlət orqanlarının insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üzrə əməkdaşlıq əsasında birgə fəaliyyət göstərmələrini nəzərdə tutur.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, belə qarşılıqlı əlaqə Müvəkkil tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsində, cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsində, o cümlədən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində, habelə insan hüquqlarına dair qanunvericilikdə mövcud olan qüsurların aşkara çıxarılması və onların aradan qaldırılması üzrə zəruri tövsiyələrin verilməsində olduqca mühüm rol oynayır.

Müvəkkilin fəaliyyətinin və onun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin mühüm istiqamətlərindən birini insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarına

uyğunlaşdırılması təşkil edir. O, bu yolla hüquq və azadlıqların mühafizəsində iştirak edir. Bu istiqamətdə Müvəkkil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə sıx surətdə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Belə ki, KQ-nun 1.5-ci maddəsinə görə Müvəkkil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsinə və ya yenidən baxılmasına dair təkliflər verə bilər¹⁸⁸. Həmçinin Müvəkkil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə amnistiya elan edilməsi barədə də təklif verə bilər. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin özü qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik deyildir. Bu isə mənfi hal kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, fəaliyyət istiqamətlərindən biri qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsindən ibarət olan dövlət orqanı təbii ki, qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olmalıdır.

Bu institutun funksiyası həm pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi, həm də insan hüquqlarının mümkün pozulması hallarının qarşısının alınması, onların ilkin səbəblərinin aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsindən ibarətdir. Belə hüquq pozuntusu faktları isə dövlət-hüquq sistemində müəyyən qüsurların olmasını göstərir. Həmin qüsurların iki əsas səbəbi vardır: birincisi, dövlət orqanları və onların ayrı-ayrı nümayəndələri tərəfindən Konstitusiya və qanunvericilik aktlarında təsbit edilmiş hüquq normalarına əməl edilməməsi; ikincisi, qanunvericiliyin özünün təkmil olmaması, Konstitusiya və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun gəlməməsidir. Müxtəlif qanunvericilik aktları arasında ziddiyyətlərin olması onların birmənalı şəkildə təfsir və tətbiq edilməsinə mənfi təsir göstərməklə, Konstitusiya və beynəlxalq hüquq normalarına birbaşa zidd olan və fundamental insan

---

¹⁸⁸ «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 2

hüquqlarını pozan və ya məhdudlaşdıran müxtəlif normativ hüquqi aktların qəbul edilməsinə gətirib çıxara bilər. Məlumdur ki, həmin aktların müstəqil və qərəzsiz qiymətləndirməyə ehtiyacı vardır. Belə qiyməti isə bilavasitə pozulmuş insan hüquqlarının bərpası ilə məşğul olan və insan hüquqları ilə bağlı vəziyyəti və bu sahədə müşahidə edilən inkişaf dinamikasını öyrənən bir institut verə bilər. Beləliklə, göstərilən funksiyanın İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqsədamüvafiqdir. Qeyd olunanlardan aydın olur ki, Müvəkkilin funksiyaları yalnız şikayətlərə və müraciətlərə baxılması ilə məhdudlaşmamalıdır. Belə ki, bu, insan hüquqlarının pozulması hallarının ilkin (başlanğıc) səbəblərinin müəyyən edilib aradan qaldırılmasına imkan vermir. Şikayətlərə baxılmasının nəticələri əsasında ümumi təhlillər aparmaqla insan hüquqlarının pozulması üzrə daha tipik halları aşkara çıxarmaq və onların səbəblərini (məmur özbaşınalığı və ya qüvvədə olan normativ hüquqi bazanın qeyri-təkmil olması) müəyyən etmək olar. Göründüyü kimi, şikayətlərlə iş qanunvericilik təşəbbüsü üçün Müvəkkilə zəruri materiallar verir. Bu halda əsas funksional gərginlik Müvəkkilin aparatının analitik fəaliyyətlə məşğul olan əməkdaşlarının üzərinə düşür.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun digər dövlət hüquq müdafiə strukturlarından prinsipial fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, onlardan fərqli olaraq, Müvəkkil yalnız mövcud olan hüquq sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərmir, o, həm də insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə həmin hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsinə və modernləşdirilməsinə cəhd etməlidir.

Şikayət və müraciətlərin təhlilindən başqa, qüvvədə olan qanunvericiliyin və baxılmaqda olan (hələ qəbul edilməyən) qanun layihələrinin monitorinqinin aparılması da zəruridir. Belə monitorinqin aparılması normativ hüquqi

aktların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğu baxımından onların ekspert qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsinə, habelə qanunvericiliyin insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətə təsirini öyrənməyə və qiymətləndirməyə imkan verir. Bu təhlil əsasında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında yeni qanun layihələri irəli sürülə bilər. Monitoring və təhlillərin aparılması zamanı Müvəkkil yanında ictimai və ekspert şuraları, habelə hüquqşünas alimlər və hüquq müdafiə təşkilatları mühüm rol oynaya və köməklik göstərə bilərlər.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsində ombudsman institutunun fəaliyyətində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir. Məsələn, Estoniyada Ombudsman insan hüquqlarının pozulmasından asılı olmayaraq, qanunun Konstitusiyaya uyğunlaşdırılmasına dair parlamentə təkliflər göndərmək, Moldova, Sloveniya, Xorvatiyada o, insan hüquqlarının təminatı sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərlə parlamentə müraciət etmək, Rusiya Federasiyası, Macarıstan kimi ölkələrdə isə Azərbaycan Respublikasında olduğu kimi, qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklər edilməsi təklifi ilə qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olan subyektlərə müraciət etmək hüququna malikdir. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ombudsmanların diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Bu zaman milli qanunvericiliyin qiymətləndirilməsinin əsas meyarı kimi onun «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının tələblərinə uyğun gəlməsi çıxış edir. Göründüyü kimi, həmin ölkələrdə ombudsman institutu milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu institutun qanun yaradıcılığı sahəsində fəaliyyətinin digər mühüm aspektini isə beynəlxalq fəaliyyət, müxtəlif dövlətlərin ombudsmanları ilə sıx qarşılıqlı əlaqə və

əməkdaşlıq təşkil edir. Belə ki, bu yolla o, Avropa hüquq sisteminin və beynəlxalq hüququn inkişafına birbaşa təsir göstərə bilər. Həqiqətən də, təcrübə göstərir ki, yalnız milli qanunvericiliyin deyil, həm də beynəlxalq hüquq normalarının müntəzəm şəkildə təkmilləşdirilməyə ehtiyacı vardır.

Ümumiyyətlə, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi müasir dövrdə hüquq elminin və hüquqtətbiqi praktikasının aktual problemlərindən biri kimi çıxış edir. Qlobal integrasiya prosesləri insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiə sistemlərinin rolunun artmasını göstərməklə, insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli sistemlərin beynəlxalq insan hüquqları standartları nəzərə alınmaqla yaradılması və inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Bu standartlar hüquq yaradıcılığı prosesində - cəmiyyətin maraqlarını ifadə edən normativ hüquqi aktların hazırlanması, qəbul edilməsi, təkmilləşdirilməsi və ləğv edilməsi üzrə səlahiyyətli dövlət orqanlarının fəaliyyətində¹⁸⁹ də nəzərə alınmalıdır.

Qanunvericilik təşəbbüsü ombudsmannın fəaliyyətində ona görə zəruridir ki, o, eyni zamanda vətəndaş cəmiyyətini təmsil etməklə və bilavasitə hüquq müdafiə təşkilatları ilə işləməklə qanunvericilik təşəbbüsü hüququ əsasında geniş əhali kütləsinin maraqlarını ifadə edə bilər.

Ombudsmanın qanun yaradıcılığı fəaliyyətinin mühüm aspekti ondan ibarətdir ki, o, dövlətlə cəmiyyət arasında vasitəçi kimi çıxış etdiyindən vətəndaşların dövlət tərəfindən qəbul edilən qərarlara, xüsusən qanun yaradıcılığına təsirinin gücləndirilməsinə imkan verir.

Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə ombudsmanın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini qısa şəkildə aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

---

¹⁸⁹ Черданцев А.Ф. Теория государства и права. М.: Юрайт, 2001, с. 228-229

- şikayət və müraciətlərin təsnifləşdirilməsi;
- insan hüquqlarının pozulmasının daha geniş yayılmış və tipik hallarının aşkara çıxarılması;
- belə hüquq pozuntusu hallarının səbəblərinin müəyyən edilməsi (məmur özbaşınalığı və ya qanunvericiliyin qeyri-təkmil olması);
- həmin hüquq pozuntularına səbəb olan normativ hüquqi aktların təhlili, onların milli qanunvericiliyə, konstitusiyaya və beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunun yoxlanılması;
- illik məruzədə qanunvericilikdəki qüsurlu məqamlar barədə məlumat verilməsi və s.

Yuxarıda qeyd edilənlərin ümumiləşdirilməsi əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, qanun yaradıcılığı prosesində iştirak etmək Müvəkkilin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Lakin artıq qeyd olunduğu kimi, Konstitusiyada İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olması təsbit edilməmişdir. Müəlliflərdən N.Y.Xamaneva, V.V.Boytsova və başqalarının haqlı olaraq göstərdiyi kimi, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) bu cür səlahiyyətin verilməsi zəruridir¹⁹⁰ və yalnız qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olan subyektlərə müraciət imkanının olması kifayət deyildir¹⁹¹.

---

¹⁹⁰ Хаманева Н.Ю. Специфика правового статуса Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации и проблемы законодательного регулирования его деятельности // Государство и право, 1997, № 9, с. 21-30; Бойцова В.В. Конституционно-правовая реформа в современной России: Материалы научно-практической конференции // Государство и право, 2000, № 5, с. 95-99

¹⁹¹ Кузминых Н.В. Институт Уполномоченного по правам человека (омбудсмена) в странах Содружества Независимых Государств (СНГ). М.: Норма, 2004, с. 19; Хаманева Н.Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительной власти / М.: Институт государства и права РАН, 1997, с. 34

Bu baxımdan hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun Konstitusiyada nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq olardı.

Müvəkkilin 2003-2008-ci illər üzrə illik məruzələrini təhlil etsək, orada insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin, hüquqtətbiqi praktikasının, inzibati proseduraların təkmilləşdirilməsinə dair çoxlu sayda təklif və tövsiyələrə rast gəlmək olar.

Fikrimizcə, «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununda Müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair qanun layihələrinin işlənilib hazırlanması üçün yaradılmış işçi qruplarında iştirak etmək hüququnun təsbit edilməsi məqsədmüvafiq olardı. Dünya ölkələrinin təcrübəsi də göstərir ki, ombudsman institutu parlamentlə sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərə bilər. Məsələn, Böyük Britaniyada Müvəkkil institutu təsis edildiyi andan onun fəaliyyətinə nümayəndələr palatasının 8-10 üzvündən ibarət xüsusi seçkili Komitə nəzarət edir. Komitə Müvəkkilin tövsiyələrinin necə yerinə yetirildiyini, onların hansı effekti verdiyini, Müvəkkilin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsinə zərurətin olub-olmamasını öyrənir. Komitə vasitəsi ilə Müvəkkil Parlamenta və ya Hökumətə yeni hüquq normalarının yaradılması haqqında təkliflər verə və ya qanunvericiliyin dəyişdirilməsinə nail ola bilər ¹⁹² . Fikrimizcə, Milli Məclisdə Müvəkkilin qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində bütün təklifləri diqqətlə nəzərdən keçirilməli, habelə onun məruzələrinin təhlili əsasında insan hüquqları sahəsində işin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmalı, vətəndaşların hüquq və

---

¹⁹² Хаманева Н.Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан / М.: Институт государства и права РАН, серия «Новое в юридической науке и практике», 1998, с. 43-44

azadlıqlarının pozulması faktları araşdırılmalı, belə faktlar xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda parlament dinləmələri aparılmalıdır. Müvəkkilə bilavasitə və ya öz nümayəndəsi vasitəsi ilə həmin dinləmələrdə iştirak etmək hüququ verilməlidir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə deputatların qarşılıqlı əlaqəsinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri kimi çıxış edir. Deputatın öz seçicilərinin hüquqlarının bərpası ilə bağlı tədbirlər görülməsi təklifi ilə Müvəkkilə müraciət etməsi qanunvericiliklə qadağan edilmir. Əksinə, bu, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində söylərin birləşdirilməsinə və daha müsbət nəticələrin əldə olunmasına səbəb ola bilər. Müvəkkilin deputatlarla birlikdə onların seçki dairələrinə səfərlər etməsi də bu baxımdan olduqca əhəmiyyətli ola bilər.

Müvəkkil qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə də qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. KQ-nun 13.2.8-ci maddəsinə görə şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda, Müvəkkil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu ilə müraciət etmək hüququna malikdir. 24 avqust 2002-ci il tarixdə keçirilən ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə edilmiş dəyişikliklər nəticəsində ölkə Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VII hissəsində Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin insan hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu vermək

hüququnun təsbit edilməsini Müvəkkillə Konstitusiya Məhkəməsinin qarşılıqlı əlaqəsi baxımından mütərəqqi hal kimi qiymətləndirmək lazımdır.

«Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2003-cü il tarixli Qanununun 32.2-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş məsələyə (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarlarının qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğuna) dair Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) sorğularına Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən baxılmasına aşağıdakı hallarda yol verilir:

- tətbiq edilməli olan normativ hüquqi akt məhkəmə tərəfindən tətbiq edilmədikdə;
- tətbiq edilməli olmayan normativ hüquqi akt məhkəmə tərəfindən tətbiq edildikdə;
- normativ hüquqi akt məhkəmə tərəfindən düzgün şərh edilmədikdə.

Göstərilən maddədə nəzərdə tutulmuş sorğu müvafiq məhkəmə aktının qüvvəyə mindiyi andan altı ay müddətində verilə bilər¹⁹³.

Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət hüququ Müvəkkilin öz təcrübəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının normativ hüquqi aktlar, məhkəmə və bələdiyyə aktları ilə pozulması zamanı rastlaşdığı problemlərin həllində mühüm vasitə kimi çıxış edir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində məhkəmə, prokurorluq, daxili işlər və digər dövlət orqanları ilə fəal qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və həmin orqanlarla

---

¹⁹³ «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010, s. 14

əməkdaşlıq prosesində özünün əsas fəaliyyət istiqamətini – pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpasını həyata keçirir. Onlar dövlət orqanları olduğundan KQ-nun 1.1-ci maddəsinə əsasən Müvəkkilin nəzarət sferasına aiddirlər. Belə ki, KQ-nun göstərilən maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsi ... Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi üçün təsis edilir. Burada məhkəmələr istisnadır. Çünki KQ-nun 1.3-cü maddəsinə uyğun olaraq hakimlərin fəaliyyətinin yoxlanılması Müvəkkilin səlahiyyətlərinə aid deyil. Lakin bu, məhkəmələrin tamamilə Müvəkkilin nəzarət sferasından kənar qalması demək deyildir. Ona görə ki, KQ-nun 1.6-cı maddəsinə görə Müvəkkilin məhkəmələrdə süründürməçilik, sənədlərin itirilməsi və vaxtında verilməməsi, habelə məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq hüququ vardır¹⁹⁴.

V.M.Lebedev qeyd edir ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tanınması, onlara əməl edilməsi və müdafiəsi vəzifəsini dövlət bütün hakimiyyət qollarının köməyi ilə yerinə yetirir. Lakin hüquq və azadlıqların müdafiəsində məhkəmə hakimiyyəti xüsusi, üstün rola malikdir¹⁹⁵. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə məhkəmələrin işi olduqca çoxdur. Bu iş mübahisələrə baxılmasında ləngimələrə səbəb olur. Habuki, onların çoxu digər vasitələrlə həll oluna bilər. Bundan başqa, məhkəmə baxışı çoxlu xərc və vaxt tələb edir. Məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi də müəyyən

---

¹⁹⁴ «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, s. 3

¹⁹⁵ Лебедев В.М. Становление и развитие судебной власти в Российской Федерации. М.: Юридическая литература, 1990, с. 149

problemlər yaradır. Buna görə də hazırda insan hüquqlarının təmin edən qeyri-məhkəmə institutlarının inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Lakin çatışmazlıqlarına baxmayaraq, hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsi indi də ən etibarlı və səmərəli müdafiə vasitəsi hesab edilir.

Ombudsmanın məhkəmələrlə qarşılıqlı əlaqəsi ilk növbədə onların hər ikisinin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyəti ilə əlaqədardır və KQ-nun 1.6-cı, 12.2.3-cü, 13.2.7-ci, 14.4-cü və digər maddələrində təsbit edilmiş müddəaların mahiyyətindən irəli gəlir. Həm məhkəmələr, həm də ombudsman qanunda nəzərdə tutulmuş vasitələrlə pozulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərpasını təmin edirlər. Lakin məhkəmələr pozulmuş hüquqları bilavasitə bərpa edirlərsə¹⁹⁶, ombudsman, bir qayda olaraq, pozulmuş hüquqların bərpa olunmasında dolayı yolla iştirak edir. Ombudsman və məhkəmələr arasında digər fərqlər də mövcuddur:

- məhkəmələr qərarın qanuniliyini, ombudsman isə daha çox vəzifəli şəxsin qərarının ədalətliliyini, onun davranışının lazımi idarəçilik standartlarına uyğunluğunu yoxlayır;

- məhkəmələrin qərarları məcburi, ombudsmanın aktları isə tövsiyə xarakteri daşıyır;

- məhkəmələr məcburetməyə, ombudsman isə əməkdaşlıq prinsipinə əsaslanan nəzarət həyata keçirir. Sanksiya tətbiqinə əsaslanan məcburi xarakterli nəzarət heç də bütün hallarda müsbət nəticələr vermir. Cəza təhdidi vəzifəli şəxsi müxtəlif müdafiə mexanizmləri işləyib hazırlamağa sövq edir (məsələn, texniki səbəbləri əsas gətirməklə özünə bəraət qazandırma və s.). Ombudsman dövlət orqanları ilə daha sıx qarşılıqlı əlaqədə olduğundan

---

¹⁹⁶ Hacızadə A. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi ilə Ombudsman arasında qarşılıqlı əlaqələr / «Ombudsman təsisatı: təcrübə və perspektivlər» mövzusunda elmi-praktiki seminarın materialları. Bakı, 2004, s. 53-58

onların fəaliyyət proseduraları ilə yaxından tanış olur. Buna görə də o, öz tövsiyələrinin praktiki təsirinin necə olacağını əvvəlcədən proqnozlaşdırır və həmin proseduralara daha çox uyğun gələn, real şəkildə həyata keçirilməsi mümkün olan tövsiyələr verməklə öz fəaliyyətinin səmərəliliyini xeyli artırır. Sanksiya təhdidi olmadığından vəzifəli şəxs ombudsmanın tövsiyələrini yerinə yetirməkdə daha sərbəstdir və onun müxtəlif özünümüdafiə mexanizmləri fikirləşməsinə zərurət yoxdur. Bundan başqa, ictimai rəyin mühüm rol oynadığı və informasiya cəmiyyətinin formalaşdığı müasir şəraitdə vəzifəli şəxsin adının Müvəkkilin məruzəsinə düşməsi və beləliklə də geniş ictimaiyyətə elan edilməsi onun üçün gələcək karyerası və cəmiyyətdəki nüfuzu baxımından hər hansı məhkəmə sanksiyası ilə müqayisədə daha neqativ nəticələrə səbəb ola bilər.

Məlumdur ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində prokurorluq orqanları mühüm rol oynayır. Lakin hüquq ədəbiyyatında insan hüquqlarının qorunmasında prokurorluğun rolu məsələsinə tənqidi yanaşma da mövcuddur. Bu yanaşmanın tərəfdarları hesab edir ki, prokurorluq həmişə dövlətin mövqeyindən çıxış edir və yalnız onun maraqlarını müdafiə edir¹⁹⁷. Lakin qanunvericilikdə təsbit edilən müddəalar xarici hüquq ədəbiyyatında irəli sürülən bu yanaşmanın düzgün olmadığını göstərir. «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununun 5-ci maddəsinə görə fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqlarına əməl və hörmət edilməsi prokurorluğun fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri kimi çıxış edir. Göstərilən Qanunun 9-cu maddəsinə görə isə Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu həmin Qanunun 4-cü

---

¹⁹⁷ Савицкий В.М. Защита от обвинения как неотъемлемое право человека // Права человека: время трудных решений. М., 1991, с. 109-124

maddəsində nəzərdə tutulmuş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq qanunların icra və tətbiq olunmasına prokuror nəzarəti təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, prokuror nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün tədbirlər hazırlayıb həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran prosessual hərəkətlərin prokurorluq tərəfindən həyata keçirilməsinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hallarda məhkəmənin qərarına əsasən yol verilir¹⁹⁸.

Müvəkkilin prokurorluq orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi bilavasitə KQ-nun özündə əks olunmuşdur. Belə ki, KQ-nun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq Müvəkkil illik məruzəsinin bir nüsxəsini Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna göndərir. Həmin məruzədəki icmal prokurorluq tərəfindən öyrənilir, qeyd edilən nöqsanların aradan qaldırılması məqsədi ilə zəruri tədbirlər görülür. Bu isə Müvəkkillə prokurorluq arasında məlumat mübadiləsi və qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan başqa, prokurorluq orqanları ilə Müvəkkilin qarşılıqlı əlaqəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda birgə yoxlamaların aparılması və s. formasında da təzahür edə bilər.

Müvəkkilin pozulmuş insan hüquqlarının bərpa edilməsi üzrə dövlət orqanları ilə xarici qarşılıqlı əlaqəsinin həyata keçirilməsinin hüquqi əsasını «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun 13-cü maddəsi təşkil edir. Bu maddəyə uyğun olaraq İnsan hüquqları üzrə müvəkkil hüquq müdafiə vasitələrini tətbiq etmək səlahiyyətinə malik olan orqan və vəzifəli şəxslərin pozulmuş hüquqların

---

¹⁹⁸ «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010, s. 25

bərpasında bilavasitə iştirakını təmin edir. Müvəkkilin fəaliyyətinin bu aspekti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan orqanların fəaliyyətinin səmərəliliyinin daha da artırılması baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ombudsman imperativ səlahiyyətlərə malik olmadığından insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkar etdikdə belə halların aradan qaldırılması, pozulmuş hüquqların bərpası üzrə icrası məcburi olan qərarlar qəbul edə bilən orqanlara müraciət edir və öz fəaliyyət məqsədlərini reallaşdırmaq üçün onların imperativ səlahiyyətlərindən istifadə edir. Göründüyü kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizmində Müvəkkilin əsas təyinatı müvafiq səlahiyyətlərə malik olan orqan və vəzifəli şəxslər tərəfindən hüquq müdafiə vasitələrinin tətbiq edilməsinə, onların bu işdə bilavasitə iştirakına və nəticədə dolayı yolla olsa da, pozulmuş hüquqların bərpasına nail olmaqdan ibarətdir.

KQ-da dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin şikayətlə bağlı mülahizələrini 10 gün müddətində Müvəkkilə təqdim etmək, pozulan hüquqların bərpası ilə bağlı görülən tədbirlər barədə Müvəkkilə 10 gün müddətində yazılı surətdə məlumat vermək və s. kimi məhdud vəzifələri təsbit edilmişdir. Həm də bu vəzifələr qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına və vəzifəli şəxslərə aiddir. Müvəkkilin KQ-nun 13-cü maddəsində təsbit edilmiş hüquqları onun tələb, sorğu və müraciətlərinə baxmalı olan orqanların müvafiq vəzifələri ilə möhkəmləndirilməmişdir. Belə ki, «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununda, «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda və Azərbaycan Respublikasının prosesual qanunvericiliyində prokurorların və hakimlərin İnsan hüquqları üzrə

müvəkkilin müraciətlərinə baxmaq vəzifəsi və belə müraciətlərə baxılması qaydası (proseduraları) ilə bağlı göstərişlər təsbit edilməmişdir. Buna görə də İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin KQ-nun 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının real surətdə həyata keçirilməsi baxımından həmin maddəyə aşağıdakı məzmununda normanın əlavə edilməsi məqsədemüvafiq olardı: «13.3. Müvəkkil tərəfindən bu maddəyə uyğun olaraq göndərilən müraciətlərə baxılmasının nəticələri barədə ona həmin müraciətlərin daxil olduğu gündən bir aydan gec olmayaraq yazılı surətdə məlumat verilməlidir».

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsi üzrə tədbirlərin planlaşdırılması sahəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirməsi onun fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Bununla əlaqədar olaraq Müvəkkilin koordinasiya müşavirləri keçirmək, işçi qrupları yaratmaq, analitik məlumatlar almaq və s. bu kimi hüquqları olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi baxımından onun fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edən insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı məsələlər üzrə maarifləndirmə işi olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin peşəkarlıq səviyyəsinin və iş keyfiyyətinin, habelə əhalinin hüquqi mədəniyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir.

KQ-nun 14.3-cü maddəsinə görə Müvəkkilin illik məruzəsində insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar ümumi fikir, rəy və tövsiyələr öz əksini tapmalıdır. Həmin fikir, rəy və tövsiyələr hüquqi maarifləndirmə baxımından mühüm rol oynaya bilər. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu yarandığı andan onun real

fəaliyyətində hüquqi maarifləndirmə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmiş və bu sahədə xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, insan hüquqları sahəsində maarifləndirmə məqsədilə Ombudsman aparatı tərəfindən insan hüquqlarına dair nəşrlər, o cümlədən «Sizin əsas hüquq və azadlıqlarınız», «Təqsirləndirilən şəxsin hüquqi vəziyyəti», «Hüquqların pozulubsa – İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (Ombudsmana) müraciət et!»), «Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət edilməsi qaydası», «Həbs edən zaman nələri unutmamalısan?», «Tutulduğun zaman nələri bilməlisən?», «İşgəncəyə - yox», «Məhkumların hüquqi vəziyyəti» adlı broşürlər, bukletlər və lifletlər çap olunaraq əhali arasında yayılmışdır.

Respublikamızın regionlarında əhalinin hüquqi maarifləndirilməsinə daha çox ehtiyac vardır. Müvəkkilin Cəlilabad, Şəki və Qubada yerləşən regional mərkəzləri tərəfindən «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsində Ombudsmanın rolu», «Ombudsmanın səlahiyyətləri və vətəndaşların şikayətlərinə baxılması», «Ombudsmana müraciət edilməsi qaydası», «Ombudsman haqqında Konstitusiyaya Qanunu və Müvəkkilin əsas fəaliyyəti» mövzularında ətraf rayonları da əhatə etməklə icra nümayəndəliyi, bələdiyyələr və sakinlərin iştirakı ilə seminarlar keçirilir¹⁹⁹.

Hüquqi maarifləndirmə yalnız hüquq və azadlıqların daşıyıcıları üçün deyil, həm də bu hüquq və azadlıqları təmin etməli olan dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər üçün aparılmalıdır. Belə ki, insan hüquqları bir çox hallarda məmurların dövlətin insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq müqavilələrlə qəbul etdiyi öhdəliklər barəsində məlumatsızlığı və ya bu öhdəliklərə əhəmiyyət

---

¹⁹⁹ Xəlilova T.S. İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə və Müvəkkilin bu istiqamətdə fəaliyyəti / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 389

verməməsi nəticəsində pozulur. Buna görə də Müvəkkil tərəfindən aparılan hüquqi maarifləndirmə dövlət qulluqçularını, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını, polisləri, hakimləri də əhatə edir. Daxili İşlər Nazirliyi ilə insan hüquqlarının qorunması məsələləri ilə əlaqədar əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi üzrə birgə fəaliyyət proqramına əsasən Müvəkkil polis əməkdaşları üçün Bakıda, Gəncədə, Cəlilabadda, Şəkiddə və Qubada silsilə seminar-müşavirələr keçirmişdir. Bu seminarlarda polislər insan hüquqlarına dair milli qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələrlə, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə Konvensiya ilə tanış olmuş, saxlanılan şəxslərlə pis rəftar, onlara qarşı işgəncə və başqa zorakılıq hallarının yolverilməzliyi barədə maarifləndirilmişlər. Müvəkkil həmçinin Ədliyyə Nazirliyinin hüquq-tədris mərkəzində hakimliyə namizədlər üçün «İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində Müvəkkilin statusu, rolu və fəaliyyəti» mövzusunda mühazirələr oxumuş, Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, ədalət mühakiməsinin səmərəli həyata keçirilməsi istiqamətində hüquqi islahatlar barədə ətraflı məlumat vermişdir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil tərəfindən illik məruzələrin, insan hüquqları ilə bağlı ədəbiyyatların, soraq-məlumat kitabçalarının və digər bu kimi vəsaitlərin dövlət hakimiyyəti orqanlarına, kitabxanalara, hərbi hissələrə, pentensiar xidmət orqanlarına, hüquq müdafiə təşkilatlarına, kütləvi informasiya vasitələrinə göndərilməsi və İnternetdə belə məlumatların yerləşdirilməsi, əhalinin Müvəkkilin fəaliyyəti, pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpasının forma və metodları ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrində məlumatlandırılması - Müvəkkilin mətbuatda

və televiziya da çıxışları, dərc edilmiş məqalə və müsahibələri, onun iştirakı ilə mətbuat konfranslarının keçirilməsi həm hüquqi maarifləndirmə, həm də Müvəkkilin insan hüquqlarının mühafizəsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kütləvi informasiya vasitələri Müvəkkilin fəaliyyətini ictimaiyyətə çatdırır. Hər hansı vətəndaşın hüquqlarının pozulmasının kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması Müvəkkilə həmin məsələni daha dəqiq araşdırmağa imkan yaradır. 2005-ci il dekabr ayının 31-dək mətbuatda təsisatın fəaliyyəti barədə 3023 məqalə və informasiya çap olunmuşdur²⁰⁰.

Hazırda İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin rəsmi internet saytı olan www.ombudsman.gov.az fəaliyyət göstərir. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyəti ilə bağlı ictimaiyyəti operativ surətdə məlumatlandırmağa imkan verən bu saytda insan hüquqları, onların müdafiəsi məsələləri ilə bağlı kifayət qədər geniş məlumatlar yerləşdirilmişdir.

Müvəkkil dövrü surətdə hüquqi müdafiənin aktual problemləri ilə bağlı maarifləndirmə xarakterli tədbirlər (konfranslar, seminarlar, dəyirmi masalar və s.) təşkil edir və keçirir. BMT Baş Assambleyasının 1 dekabr 2004-cü il tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilən «İnsan hüquqları sahəsində təhsil» Ümumdünya Proqramına (Qətnamənin 29-cu maddəsinə görə onun həyata keçirilməsi üçün ombudsman kimi milli hüquq müdafiə institutlarının fəal iştirakı tələb olunur)²⁰¹ və onun ilkin mərhələsi kimi 2005-2007-ci illərdə orta məktəblərdə tətbiqi nəzərdə tutulan

---

²⁰⁰ Nəsirov E.H. Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin kütləvi informasiya vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsas istiqamətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 184

²⁰¹ www.edu.ru

layihənin icrası ilə əlaqədar Müvəkkilin və Təhsil nazirinin birgə əmrinə əsasən müvafiq işçi qrupu yaradılmış, adı çəkilən proqrama uyğun olaraq Təhsil Nazirliyi ilə birgə orta məktəblərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan fəaliyyət planı hazırlanmış və həyata keçirilməkdədir. Bu plana uyğun olaraq Ombudsman aparatının mütəxəssisləri orta məktəblərdə şagirdlər üçün insan hüquqları, uşaq hüquqlarına dair təlimlər, təhsil işçiləri və müəllimlər üçün insan hüquqları üzrə mühazirələr keçmişlər²⁰². Bundan başqa, Müvəkkil məktəblərdə insan hüquqlarının pilləli tədrisi ideyasını irəli sürmüşdür. Əvvəl pilot layihə kimi tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan pilləli təhsil sistemi insan hüquqlarının IX-XI sinif şagirdləri tərəfindən öyrənilərək daha sonra aşağı sinif şagirdlərinə tədris edilməsini nəzərdə tutur. Müvəkkilin Təhsil Nazirliyi ilə birgə tədbirlər planına uyğun olaraq Ombudsman aparatı əməkdaşları tərəfindən müxtəlif siniflər üçün insan hüquqlarına dair tədris modulları hazırlanmışdır. Fikrimizcə, hazırda ali təhsil müəssisələrində Müvəkkilin iştirakı ilə insan hüquq və azadlıqlarının təbliği və tədrisi sahəsində məqsədyönlü iş aparılmalıdır.

Müvəkkilin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsindən danışıarkən onun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində hüquqi maarifləndirmə üzrə məqsədli dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirakını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin illik məruzəsində «İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı»nın qəbul edilməsi təklif olunmuş və həmin Planın layihəsi tərtib olunaraq

---

²⁰² Xəlilova T.S. İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə və Müvəkkilin bu istiqamətdə fəaliyyəti / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 386

müvafiq təkliflər təqdim olunmuşdur. Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə həmin Milli Fəaliyyət Planı təsdiq edilmişdir. Milli Fəaliyyət Planında normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təmini baxımından təkmilləşdirilməsi, tədris, maarifləndirmə sahəsində tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur²⁰³. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planında bir çox, xüsusən də maarifləndirmə ilə bağlı müddəaların həyata keçirilməsi digər dövlət orqanları ilə yanaşı Müvəkkilin aparatına da həvalə edilmişdir.

Müvəkkil insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı digər dövlət proqramlarının, məsələn, «Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramının (2004-2006)», 2008-2015-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramının layihəsinin hazırlanması işində də iştirak etmişdir²⁰⁴.

Tədqiqat işinin bu fəslə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinə həsr olunsa da, onun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının səmərəli şəkildə təmin edilməsi üzrə fəaliyyətində beynəlxalq institutlar və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq

---

²⁰³ Musayev T. Azərbaycanada ombudsman təsisatının inkişafı və ədliyyə orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti / Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2007, s. 37

²⁰⁴ Səfixanlı A.M. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) korrupsiyaya qarşı mübarizə istiqamətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 253

əlaqələri mühüm rol oynadığından burada həmin məsələlərə də qısa münasibət bildirməyi zəruri hesab edirik.

Hazırda beynəlxalq əməkdaşlıq İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin mühüm istiqaməti və ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Yeni yaranmasına baxmayaraq, Ombudsman beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində mühüm irəliləyişlərə nail ola bilmişdir. Müvəkkil ölkə daxilində və xaricində müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən BMT-nin İnkişaf Proqramı, BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF), ATƏT, Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Ombudsman təsisatı Avropa Ombudsmanlar İnstitutuna, Beynəlxalq Ombudsmanlar İnstitutuna və Asiya Ombudsmanlar Assosiasiyasına üzv seçilmiş və həmin qurumlar daxilində uğurla fəaliyyət göstərməkdədir. 27 oktyabr 2006-cı il tarixdə Milli İnsan Hüquqları təsisatlarının Beynəlxalq əlaqələndirmə Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Ombudsman təsisatına ən yüksək «A» statusu verilmişdir. Bu status milli insan hüquqları təsisatlarının Paris prinsiplərinə cavab verib-verməsinə əsasən müəyyən edilir və Azərbaycan Ombudsman təsisatının beynəlxalq əlaqələrinin daha da genişləndirilməsinə imkan verməklə yanaşı, ona BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının fəaliyyətində müstəqil olaraq iştirak etmək və tövsiyələr vermək, BMT-nin saziş qurumlarına hökumət tərəfindən hazırlanan hesabatla bağlı öz rəyini bildirmək, paralel hesabatlar hazırlamaq və sazişlərin yerinə yetirilməsinin monitorinqini həyata keçirmək səlahiyyətləri verir.

Ombudsman təsisatı yarandığı ilk gündən Avropa Şurasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri yaratmış və onun iştirakı ilə bir sıra görüşlər və tədbirlər keçirilmişdir²⁰⁵.

---

²⁰⁵ Məmmədov M.N. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin beynəlxalq əlaqələri / Azərbaycan Respublikasında

Müvəkkil tərəfindən insan hüquqlarının səmərəli və mütərəqqi xarakterli beynəlxalq təcrübəyə uyğun şəkildə təmin edilməsi baxımından xarici dövlətlərin milli ombudsmanları ilə əlaqələrin yaradılması, münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və təcrübə mübadiləsinin aparılması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili dünyanın bir çox ölkəsinin analoji institutları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmışdır. Ombudsmanın xarici həmkarları ilə əməkdaşlığı həm onun üzv olduğu beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, yəni Beynəlxalq Ombudsmanlar İnstitutu, Avropa Ombudsmanlar İnstitutu və Asiya Ombudsmanlar Assosiasiyası ilə, həm də ikitərəfli əsaslarla qurulmuşdur. 2002-2007-ci illər ərzində İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin təşəbbüsü ilə xarici ölkələrin (Rusiya Federasiyası, onun subyektləri olan Moskva, Sverdlovsk, Saratov vilayətləri və Tatarıstan Respublikası, Ukrayna, Gürcüstan və Özbəkistan) Ombudsmanları ilə əməkdaşlıq haqqında yeddi saziş imzalanmışdır. Həmin sazişlərin əsas məqsədi təsisatların Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrin ərazilərində və müqavilənin tərəfi olan ölkənin və ərazi vahidinin vətəndaşlarının ölkəmizdə hüquq və azadlıqlarının pozulması halları barəsində bir-birini vaxtında məlumatlandırması və onların bərpa edilməsinə öz səlahiyyətləri daxilində yardım göstərmələridir.

Ombudsman və təsisatın əməkdaşları ABŞ, Kanada, İspaniya, Böyük Britaniya, İrlandiya, Belçika, Norveç, Danimarka, Türkiyə, Yunanıstan, Polşa, Rumıniya, Makedoniya, Rusiya, İsveç, İsveçrə, Fransa, İtaliya, Almaniya, Slovakiya, Avstriya, Litva, Çexiya, Qırğızıstan, Gürcüstan, Çin, Cənubi Koreya və digər ölkələrdə beynəlxalq konfranslarda, seminarlarda iştirak etmiş, bir

sıra ölkələrin ombudsmanları və onların işçiləri ilə təcrübə mübadiləsi aparmışlar²⁰⁶.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin öz funksiyalarını dolğun şəkildə reallaşdırması baxımından onun dövlət orqanları, kütləvi informasiya vasitələri, beynəlxalq institutlar ilə yanaşı insan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq etməsi də olduqca zəruridir. İnsan hüquqları üzrə müvəkkillə qeyri-hökumət hüquq müdafiə təşkilatları arasında sıx qarşılıqlı əlaqələrin qurulması zərurəti bir sıra səbəblərlə şərtlənir. Birincisi, dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bir çox hallarda məhz belə təşkilatlar İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edirlər. İkincisi, onlar ölkədə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı daha tam məlumatlara malik olurlar. Yarandığı vaxtdan Ombudsman QHT-lərlə faydalı əməkdaşlıq əlaqələri qurmuşdur. Elə 2003-cü ilin aprel ayında Ombudsmanın yanında müstəqil Ekspertlər Şurasının yaradılması bu əməkdaşlığın ardıcıl və rəşional surətdə qurulması zərurətindən irəli gəlmişdir. Müstəqil ekspertlərdən, dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrindən ibarət olan Ekspertlər Şurası ictimaiyyətlə əlaqələrin qurulmasında, Müvəkkilin fəaliyyətində ictimai rəyin nəzərə alınmasında, cəmiyyət üzvlərinin mövqələrinin yaxınlaşdırılmasında və uzlaşdırılmasında, Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları sahəsində mövcud vəziyyətin öyrənilməsində, habelə bu sahədə müxtəlif məsələlərin və onların həlli yollarının araşdırılmasına ictimaiyyətin cəlb edilməsində, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində təkliflərin hazırlanmasında mühüm rol

---

²⁰⁶ Məmmədov M.N. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin beynəlxalq əlaqələri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 419

oynamaqla, Müvəkkilə onun fəaliyyətində yaxından köməklik göstərir.

Beləliklə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını və onların təminatlarını təsbit edən qanunvericiliyə labüd şəkildə əməl olunmasına, insan hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınmasına, məhkəmə, prokurorluq və digər dövlət orqanlarının insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində potensial imkanlarından daha fəal və səmərəli istifadə edilməsinə, pozulmuş hüquqların bərpa edilməsində, bütövlükdə isə insan hüquqlarına əməl və hörmət edilməsində bütün səylərin birləşdirilməsinə yönəlmişdir. Bu qarşılıqlı əlaqə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə istiqamətlərində həyata keçirilir.

Xarici dövlətlərin təcrübəsinin, ombudsman haqqında qanunvericiliyinin və hüquq ədəbiyyatının təhlili və ümumiləşdirilməsi belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları və beynəlxalq institutlar ilə qarşılıqlı əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi baxımından KQ-da onun aşağıdakı hüquqlarının təsbit edilməsi əhəmiyyətli ola bilər:

a) insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə kompleks tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təmin etmək;

b) «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 31.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, habelə onların təminatlarını təsbit edən qanun layihələrinin ekspertizasını aparmaq və bununla

bağlı özünün tövsiyə xarakterli rəyini Milli Məclisə göndərmək;

c) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı qanun layihələrinin işlənib hazırlanması üçün yaradılmış işçi qruplarında bilavasitə və ya öz nümayəndəsi vasitəsi ilə iştirak etmək;

ç) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair Milli Məclisdə baxılacaq qanun layihələrinin planını almaq;

d) «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 51.1-ci maddəsinə uyğun olaraq dövlət uçotu və dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair qanun layihələrinin ekspertizasında iştirak etmək;

e) normativ hüquqi aktların şərh edilməsi üçün Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu vermək;

ə) Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Ali Məhkəmənin və insan hüquqlarının təminatını həyata keçirən digər kollegial orqanların iclaslarında bilavasitə və ya öz nümayəndəsi vasitəsi ilə iştirak etmək;

f) təhsil prosesinin demokratik hüquqi dövlətdə mütərəqqi və humanist xarakterli hüquqi, sosial, etik davranış qaydalarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müvafiq dövlət orqanlarına təklif və tövsiyələr göndərmək;

g) hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı biliklərinin artırılmasına yönələn tədbirlər həyata keçirmək;

ğ) öz təşəbbüsü ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətində insan hüquqlarına əməl olunması vəziyyətini yoxlamaq;

h) dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına, vəzifəli şəxslərə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmin edilməsi, habelə inzibati proseduraların təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr, ümumi xarakterli irad və təkliflər göndərmək;

x) insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı dövlət hakimiyyəti orqanları ilə məsləhətləşmələr aparmaq;

1) xarici dövlətlərin insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan milli təsisatları ilə birbaşa əlaqələr yaratmaq;

i) öz fəaliyyətini insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələndirmək və onlarla nəzarət mexanizmlərinin və proseduralarının fəaliyyəti sahəsində təcrübə mübadiləsi aparmaq;

j) insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasına nəzarət üzrə beynəlxalq missiyalarda iştirak etmək.

Bütövlükdə tədqiqat işində İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun «səmərəli fəaliyyəti» terminindən geniş istifadə olunduğundan yekunda Müvəkkilin (ombudsmanın) səmərəli fəaliyyətinin əsas göstəricilərinin (meyarlarının) fərqləndirilməsini zəruri hesab edirik:

- ombudsmanın tövsiyələrinə dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən əməl olunması səviyyəsi;

- vətəndaşların ombudsmana təkrar müraciət etməsi hallarının az olması;

- KQ-nun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq Müvəkkilin illik məruzəsində adı çəkilən – onun tələbləri ilə hesablaşmayan vəzifəli şəxslərlə bağlı görülən tədbirlər;

- ombudsmanın nüfuzunun və vətəndaşların ona olan inamının artmasının nəticəsi kimi daxil olan müraciətlərin sayının hər il artması;

- ombudsmanın fəaliyyətinin kütləvi informasiya vasitələrində sistemli və obyektiv işıqlandırılması;

- insan hüquqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları, habelə ictimai və beynəlxalq təşkilatlarla konstruktiv qarşılıqlı əlaqələrin qurulması;

- Müvəkkilin insan hüquqları ilə bağlı məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə fəaliyyətinin nəticəsi kimi vətəndaşların hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətinin inkişaf etməsi;

- Müvəkkilin təkliflərinə əsasən insan hüquqlarına dair qanunvericiliyin və inzibati proseduraların təkmilləşməsi;

- dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının azalması.

NƏTİCƏ

Müasir dövrdə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi mexanizmləri içərisində İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutu mühüm yer tutur. İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə məhkəmədənənar mexanizmlərin, o cümlədən ombudsman institutunun təsis edilməsi demokratik institutların formalaşmasının və hüquqi dövlət quruculuğunun zəruri şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Ombudsman respublikamız üçün yeni konstitusion institutdur. Fikrimizcə, onun dövlət orqanı kimi təsis edilməsi insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini özünün ali məqsədi kimi elan edən Azərbaycan Respublikasında dövlət-şəxsiyyət münasibətlərinin inkişafının mühüm mərhələsini təşkil edir.

Tədqiqatın əsas nəticələri qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması və məsələlərin həll edilməsi ilə xarakterizə edilir. Ümumiyyətlə, aparılmış tədqiqatlar nəticəsində mühüm nəzəri əhəmiyyətə malik olan və aktualıq kəsb edən konseptual xarakterli bir sıra yeni nəzəri müddəalar, habelə qanunvericiliyin

təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyə və təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun xarakterik əlamətlərinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində ona aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaşların hüquqlarına, azadlıqlarına və qanuni maraqlarına əməl olunmasına nəzarət edən və həmin orqan və vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş insan hüquqlarının bərpasını təmin edən, öz fəaliyyətində əsasən inandırma, tənqid, aşkarlıq və tövsiyə kimi təsir üsullarından istifadə edən, habelə şəxslə dövlət arasında vasitəçi rolunda çıxış edən müstəqil xüsusi vəzifəli şəxsdir.

2. Dünya ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi əsasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində rolu və yerindən asılı olaraq ombudsman institutunun aşağıdakı modellərini fərqləndirmək olar:

- **Nəzarətəddici ombudsman.** İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi onun bilavasitə məqsədini təşkil etmir. Bu ombudsmanın əsas funksiyası dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət etmək və onların öz vəzifələrini (səlahiyyətlərini) lazımi qaydada yerinə yetirməməsi hallarını aşkara çıxarmaq, habelə həmin halların aradan qaldırılması üzrə tövsiyələr vermək və digər zəruri tədbirləri görməkdən ibarətdir. Göründüyü kimi, nəzarətəddici ombudsman insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində birbaşa deyil, dolayı yolla iştirak edir. Belə ki, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətindəki nöqsanların aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması son nəticədə insan hüquqlarının təminatına müsbət təsir göstərir.

- **Müdafiəedici ombudsman.** Onun fəaliyyətinin əsas məqsədi insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini və ya pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu ombudsmanın fəaliyyəti dolaylı şəkildə olsa da, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin işinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır.

- **Qarışıq ombudsman.** Onun səlahiyyətləri və fəaliyyəti eyni zamanda həm dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə, səmərəliliyinin artırılmasına, həm də əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsinə yönəlmişdir.

3. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılmasını zəruri edən amillər aşağıdakılardır:

- ölkədə davamlı inkişaf prosesinin daha da sürətləndirilməsi;

- insan hüquqlarının qorunmasının müasir dünyaya inteqrasiyanın əsas yollarından biri kimi çıxış etməsi;

- aparılmış hüquqi islahatların məntiqi davamının təmin edilməsi, Konstitusiya və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminat səviyyəsinin artırılması və onların müdafiə imkanlarının (mexanizmlərinin) genişləndirilməsi;

- Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv qəbul edilərkən üzərinə götürdüyü müvafiq öhdəliyin yerinə yetirilməsi;

- hüquq müdafiə mexanizmlərinin sisteminin tamamlanması, bu sahədəki boşluqların doldurulması və qüsurların aradan qaldırılması;

- cəmiyyətin birliyinin (həmrəyliyinin) təmin edilməsi;

- «vətəndaş-dövlət» münasibətlərində qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi;

- vətəndaşların bilavasitə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) özünə müraciət etmək imkanına malik olmaları;

- məhkəmə və digər hüquq müdafiə təsisatlarına nisbətən İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) daha operativ şəkildə fəaliyyət göstərməsi;

- digər hüquq müdafiə təsisatları ilə müqayisədə hüquq pozuntusunun aradan qaldırılmasına (pozulmuş hüququn bərpa edilməsinə) daha az vəsaitin sərf edilməsi;

- demokratik hüquqi dövlət quruculuğunun və vətəndaş cəmiyyətinə keçidin sürətləndirilməsi;

- hüquqi maarifləndirmə, xüsusən insan hüquqlarının təbliği işinin yüksək səviyyədə təşkil edilməsi, habelə hüquqi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi.

4. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yaradılmasının şərti olaraq üç mərhələsini fərqləndirmək olar:

- bu institutun yaradılması üçün zəruri olan ilkin hüquqi zəminin formalaşması mərhələsi (1991-1998)

- bilavasitə İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun təsis edilməsi məqsədi ilə təşkilati-hüquqi xarakterli hazırlıq işlərinin aparılması mərhələsi (1998-2001)

- İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun yeni dövlət orqanı kimi qəti şəkildə təsis edilməsi və fəaliyyətə başlaması mərhələsi (2001-2002).

5. Konkret dövlətdə fəaliyyət göstərən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminat mexanizmi dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vətəndaş cəmiyyəti institutları, ictimai və digər təşkilatlar və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə tətbiq edilən üsul və vasitələrin sistemini özündə əks etdirir.

Hüquq və azadlıqların «mühafizəsi» və «müdafiəsi» anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, hüquq və azadlıqların mühafizəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısının alınmasına və onları yaradan səbəblərin aradan qaldırılmasına yönələn fəaliyyətdir. Hüquq və azadlıqların müdafiəsi isə artıq pozulan (mübahisələndirilən) hüquq və azadlıqların bərpası (tanınması) məqsədi ilə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş bütün hüquqi üsul və vasitələrlə həyata keçirilən fəaliyyəti ifadə edir. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həm mühafizəsində, həm də müdafiəsində iştirak edir. Bundan başqa, o, hüquq və azadlıqların təbliğində iştirak etməklə əhalinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət və əməl edilməsi ruhunda tərbiyələndirilməsi, habelə hüquqi mədəniyyətin və hüquq düşüncəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə insan hüquq və azadlıqlarının yayılması və dəstəklənməsi üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirir.

6. Ombudsmanın konstitusion hüquqi statusu dedikdə, konstitusiya hüququnun digər subyektləri sistemində bu institutun vəziyyətini müəyyən edən və konstitusiya qanunvericiliyinin normaları ilə nəzərdə tutulan hüquqi müddəaların məcmusu başa düşülür. Ombudsmanın konstitusion hüquqi statusu aşağıdakı əsas elementləri özündə əks etdirir:

- ombudsmanın vəzifəyə təyin edilməsi və onun vəzifədən azad edilməsi qaydası;
- ombudsmanın fəaliyyətinin təşkili, təminatları, onun aparatının fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər;
- onun fəaliyyətinin əsas məqsədləri, funksiyaları və prinsipləri;
- onun səlahiyyətləri;
- onun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları və beynəlxalq institutlarla qarşılıqlı münasibətləri və əməkdaşlığı.

7. Ombudsman dövlətin mühüm funksiyalarından birinin həyata keçirilməsində iştirak edən müstəqil dövlət institutu olduğundan bu vəzifəyə namizədə qarşı kifayət qədər ciddi (yüksək) tələblər irəli sürülür. Qanunvericilikdə məhz belə tələblərin təsbit edilməsi birincisi, ombudsman tərəfindən ona məxsus olan funksiya və səlahiyyətlərin lazımı şəkildə icra edilməsinin təmin olunmasına, habelə öz vəzifə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi zamanı onun müstəqilliyinin reallaşdırılmasına yönəlmişdir. Bundan başqa, ombudsman məcburi hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmadığından dövlət və yerli orqanlarını, vəzifəli şəxsləri tövsiyə olunan hüquqi yanaşmanın düzgünlüyünə yalnız yüksək peşəkar və fərdi keyfiyyətlərə malik olan və cəmiyyətin böyük hissəsinin hörmət və rəğbətini qazanan nüfuzlu bir şəxs inandıra bilər.

Parlamentdə ombudsman vəzifəsinə namizədlərin həmin vəzifəyə təyin edilməsi ilə bağlı məsələnin müzakirə edilməsi və göstərilən məsələ üzrə qərarın qəbul edilməsi elə həyata keçirilməlidir ki, bununla, birincisi, daha layıqlı namizədin seçilməsi təmin edilsin, ikincisi, müvafiq namizəd parlament üzvlərinin əksəriyyətinin dəstəyini qazansın, üçüncüsü isə bu institutun fəaliyyətinin fasiləsizliyi prinsipinə əməl olunsun.

8. Fikrimizcə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin vəzifəyə təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi qaydasının hüquqi tənziminin daha da təkmilləşdirilməsi baxımından KQ-na aşağıdakı əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqsədemüvafiq olardı:

- KQ-nun 2.1-ci maddəsində İnsan hüquqları üzrə müvəkkil vəzifəsinə namizədin Milli Məclisdə 63 səs çoxluğu ilə seçilməsinin nəzərdə tutulması məqsədemüvafiq olardı;

- KQ-nun 3.1-ci maddəsində Müvəkkilin (ombudsmanın) ali hüquq təhsilinə malik olması tələbinin

təsbit edilməsini, onun seçilməsi üçün minimum yaş həddinin 35 yaş müəyyən olunmasını zəruri hesab edirik;

- hesab edirik ki, KQ-nun 3.2-ci maddəsində «ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxs» ifadəsinin «qəsdən cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxs» ifadəsi ilə əvəz edilməsi məqsədmüvafiq olardı;

- KQ-nun 7.1.1-ci maddəsində «Müvəkkilə aid tələblər pozulduqda» sözlərinin «Bu Qanunun 3-cü maddəsinin tələbləri pozulduqda» sözləri ilə əvəz olunması, həmin Qanunun 7.1.2-ci maddəsinin isə aşağıdakı redaksiyada verilməsi daha məqsədmüvafiq olardı: «Müvəkkil səhhətinə və digər səbəblərə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə».

9. Ombudsmanın səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi ya könüllü istefa halında mümkündür, ya da onu təyin edən qanunvericilik orqanı tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş müstəsna hallarda həyata keçirilir. Müvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi qaydası KQ ilə lazımi şəkildə tənzimlənmişdir. Birincisi, istefa prosedurası - istefanın təşəbbüskarı qismində kimin çıxış edə bilməsi, onun mərhələləri, müddətləri, habelə sağlamlıq vəziyyətinə və ya digər səbəblərə görə Müvəkkilin uzun müddət ərzində öz vəzifələrini icra etmək iqtidarında olmamasının təyin edilməsi mexanizmi müəyyən edilməmişdir. İkincisi, KQ-da Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının itirilməsi, Müvəkkil olan şəxsin məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə xəbərsiz itkin düşmüş və ya ölmüş elan edilməsi, Müvəkkilin məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsiz və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli elan edilməsi kimi hallar Müvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi əsası kimi nəzərdə tutulmamışdır. Göstərilən halların baş verdiyi təqdirdə Milli Məclisin yeni

Müvəkkil seçməsi vəzifəsi yaranmır, çünki bunun üçün qanuni əsas mövcud olmur.

10. Fikimizcə, Müvəkkilin aparatının və onun regional mərkəzlərinin fəaliyyəti pozulmuş hüquqların bərpası, Azərbaycan Respublikasının insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarına uyğunlaşdırılması, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, insan hüquq və azadlıqları, onların müdafiəsinin forma və metodları ilə bağlı məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə kimi əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəlməlidir.

11. Ombudsmanın funksiyaları dedikdə, dövlət mexanizmində və insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatları sistemində yerinə və təyinatına uyğun olaraq onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini başa düşmək lazımdır. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyəti iki başlıca məqsədə nail olunmasına yönəlməlidir: a) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi; b) cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində, habelə insan hüquqlarına dair qanunvericilikdə mövcud olan qüsurların aşkara çıxarılması və onların aradan qaldırılması üzrə zəruri tövsiyələrin verilməsi. Göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün isə Müvəkkil pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpa edilməsi, vasitəçilik (mediator), hüquq yaradıcılığı və ya qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, hüquqi maarifləndirmə, nəzarət, məsləhət və əlaqələndirmə kimi funksiyaları yerinə yetirməlidir.

12. Ombudsman institutunun prinsipləri dedikdə, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə öz vəzifələrinin icrası və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı ombudsmanın rəhbər tutmalı olduğu

ilkin başlanğıclar və əsas ideyalar (müddəalar) başa düşülməlidir.

KQ-da İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyət prinsiplərinin dairəsi bir qədər məhdud şəkildə təsbit edilmişdir. Hüquq ədəbiyyatının və xarici dövlətlərin ombudsman haqqında qanunvericiliyinin təhlili isə göstərir ki, ombudsman institutunun fəaliyyət prinsiplərinin dairəsi kifayət qədər genişdir. Bu baxımdan hesab edirik ki, KQ-nun 1-ci maddəsinin mətnindən onun 7-ci hissəsinin çıxarılması və həmin Qanuna aşağıdakı redaksiyada yeni maddənin daxil edilməsi daha məqsədemüvafiq olardı: **«Maddə ... İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) fəaliyyətinin əsas prinsipləri**

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyəti qanunçuluq, müstəqillik, mümkünlük, operativlik, ədalət, aşkarlıq, şəffaflyq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) həvalə edilmiş vəzifələrlə ona verilmiş səlahiyyətlərin uyğunluğu, ombudsman institutunun fəaliyyətinin fasiləsizliyi, siyasi neytrallıq, qərəzsizlik, şəxsin ləyaqətinə hörmət və şikayət üzrə araşdırmanın konfidensiallığı prinsipləri əsasında qurulur».

13. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqları vəzifəli şəxs olmayan dövlət qulluqçuları tərəfindən də pozula bilər. Buna görə də hesab edirik ki, KQ-nun 1.1-ci maddəsində «vəzifəli şəxsləri» sözlərindən sonra «, dövlət qulluqçuları» sözlərinin əlavə edilməsi məqsədemüvafiq olardı.

14. Fikrimizcə, KQ-nun 10.1-ci maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi daha məqsədemüvafiq olardı:

«10.1. Ərizəçi tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayət daxil olduqda, Müvəkkilin aşağıdakı qərarlardan birini qəbul etmək hüququ vardır:

10.1.1. Şikayəti baxılmaq üçün qəbul etmək;

10.1.2. Ərizəçiyə onun öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün hansı vasitələrdən istifadə edə bilməsini izah etmək;

10.1.3. Şikayətə baxılmasından imtina etmək».

15. Hesab edirik ki, şikayətin araşdırılması prosesində Müvəkkil yalnız dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, cəzaçəkmə müəssisələrinə, istintaq təcridxanalarına, müvəqqəti saxlanılma yerlərinə deyil, həm də təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün müəssisə, idarə və təşkilatlara, habelə ictimai birliklərə maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən daxil olmaq hüququna malik olmalıdır. Fikrimizcə, Müvəkkilin həm dövlət, həm də qeyri-hökumət təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin leqallaşdırılması və şikayətin araşdırılması üçün daha geniş imkanların təmin edilməsi baxımından KQ-nun 12.1-ci maddəsinə müvafiq əlavənin edilməsi zəruridir.

16. Müvəkkilin bütün hüquqlarının kompleks təhlili əsasında belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu hüquqlar müvafiq orqanların (təşkilatların), vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının həmin hüquqlarla bağlı müddəaların mahiyyətindən irəli gələn aşağıdakı vəzifələrinə uyğundur:

- Müvəkkilin heç bir maneə olmadan müvafiq orqana (təşkilata) daxil olmasını təmin etmək;

- tələb edilən (sorğu edilən) materialları, sənədləri və onun öz səlahiyyətlərini həyata keçirməsi və şikayətin araşdırılması üçün zəruri olan digər məlumatları 10 gün müddətində Müvəkkilə təqdim etmək;

- Müvəkkilin cinayət, mülki və inzibati işlərə dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarla, həmçinin cinayət işlərinin başlanmasının rədd edilməsi barədə materiallarla tanış olmasını təmin etmək;

- Müvəkkilin tələbi ilə ona yazılı arayışlar vermək;

- Müvəkkilin müvafiq tapşırıqlarını icra etmək;

- Müvəkkili təxirəsalınmadan qəbul etmək.

17. Hesab edirik ki, araşdırma aparılması zamanı Müvəkkilin müstəqilliyinin təmin edilməsi, şikayətin yoxlanması prosesində onun qanunsuz müdaxilələrdən mühafizə edilməsi zərurəti ilə əlaqədar qəti qərar qəbul ediləndək şikayətə baxılması prosesində əldə edilmiş materialların elan edilməməsi daha məqsədemüvafiqdir. Lakin KQ-da («Müvəkkilin bəzi məlumatları gizli saxlanması» adlanan 15-ci maddədə) bu məhdudiyət birbaşa və leqal surətdə təsbit edilməmişdir. Fikrimizcə, KQ-nun 15.2-ci maddəsi 15.3-cü maddə hesab edilməli və 15.2-ci maddə aşağıdakı redaksiyada verilməlidir: «yekun qərar qəbul ediləndək şikayətə baxılması prosesində əldə edilmiş materiallar açıqlana bilməz».

18. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını və onların təminatlarını təsbit edən qanunvericiliyə labüd şəkildə əməl olunmasına, insan hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınmasına, məhkəmə, prokurorluq və digər dövlət orqanlarının insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində potensial imkanlarından daha fəal və səmərəli istifadə edilməsinə, pozulmuş hüquqların bərpa edilməsində, bütövlükdə isə insan hüquqlarına əməl və hörmət edilməsində bütün səylərin birləşdirilməsinə yönəlmişdir. Bu qarşılıqlı əlaqə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə istiqamətlərində həyata keçirilir.

19. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik deyildir. Lakin fəaliyyət istiqamətlərindən biri qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsindən ibarət olan dövlət orqanı kimi ombudsman təbii ki, qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olmalıdır. Qanunvericilik təşəbbüsü ombudsmanın fəaliyyətində ona görə zəruridir ki, o, eyni

zamanda vətəndaş cəmiyyətini təmsil etməklə və bilavasitə hüquq müdafiə təşkilatları ilə işləməklə qanunvericilik təşəbbüsü hüququ əsasında geniş əhali kütləsinin maraqlarını ifadə edə bilər. Bu baxımdan hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun Konstitusiyada nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq olardı.

20. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin KQ-nun 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının real surətdə həyata keçirilməsi baxımından həmin maddəyə aşağıdakı məzmununda normanın əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı: «13.3. Müvəkkil tərəfindən bu maddəyə uyğun olaraq göndərilən müraciətlərə baxılmasının nəticələri barədə ona həmin müraciətlərin daxil olduğu gündən bir aydan gec olmayaraq yazılı surətdə məlumat verilməlidir».

21. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları və beynəlxalq institutlar ilə qarşılıqlı əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi baxımından KQ-da onun aşağıdakı hüquqlarının təsbit edilməsi əhəmiyyətli ola bilər: insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə kompleks tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təmin etmək; «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 31.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, habelə onların təminatlarını təsbit edən qanun layihələrinin ekspertizasını aparmaq və bununla bağlı özünün tövsiyə xarakterli rəyini Milli Məclisə göndərmək; insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı qanun layihələrinin işlənilib hazırlanması üçün yaradılmış işçi qruplarında bilavasitə və ya öz nümayəndəsi vasitəsi ilə iştirak etmək; insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair Milli Məclisdə baxılacaq qanun layihələrinin planını almaq; «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan

Respublikası Qanununun 51.1-ci maddəsinə uyğun olaraq dövlət uçotu və dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair qanun layihələrinin ekspertizasında iştirak etmək; normativ hüquqi aktların şərh edilməsi üçün Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu vermək; Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Ali Məhkəmənin və insan hüquqlarının təminatını həyata keçirən digər kollegial orqanların iclaslarında bilavasitə və ya öz nümayəndəsi vasitəsi ilə iştirak etmək; təhsil prosesinin demokratik hüquqi dövlətdə mütərəqqi və humanist xarakterli hüquqi, sosial, etik davranış qaydalarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müvafiq dövlət orqanlarına təklif və tövsiyələr göndərmək; hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı biliklərinin artırılmasına yönələn tədbirlər həyata keçirmək; öz təşəbbüsü ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətində insan hüquqlarına əməl olunması vəziyyətini yoxlamaq; dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına, vəzifəli şəxslərə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmin edilməsi, habelə inzibati proseduraların təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr, ümumi xarakterli irad və təkliflər göndərmək; insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı dövlət hakimiyyəti orqanları ilə məsləhətləşmələr aparmaq; xarici dövlətlərin insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan milli təsisatları ilə birbaşa əlaqələr yaratmaq; öz fəaliyyətini insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələndirmək və onlarla nəzarət mexanizmlərinin və proseduralarının fəaliyyəti sahəsində təcrübə mübadiləsi aparmaq; insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasına nəzarət üzrə beynəlxalq missiyalarda iştirak etmək.

22. Fikrimizcə, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun səmərəli fəaliyyətinin əsas göstəriciləri (meyarları) kimi aşağıdakılar çıxış edir: ombudsmanın tövsiyələrinə dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən əməl olunması səviyyəsi; vətəndaşların ombudsmana təkrar müraciət etməsi hallarının az olması; KQ-nun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq Müvəkkilin illik məruzəsində adı çəkilən – onun tələbləri ilə hesablaşmayan vəzifəli şəxslərlə bağlı görülən tədbirlər; ombudsmanın nüfuzunun və vətəndaşların ona olan inamının artmasının nəticəsi kimi daxil olan müraciətlərin sayının hər il artması; ombudsmanın fəaliyyətinin kütləvi informasiya vasitələrində sistemli və obyektiv işıqlandırılması; insan hüquqlarının təmin edilməsində dövlət orqanları, habelə ictimai və beynəlxalq təşkilatlarla konstruktiv qarşılıqlı əlaqələrin qurulması; Müvəkkilin insan hüquqları ilə bağlı məsələlər üzrə hüquqi maarifləndirmə fəaliyyətinin nəticəsi kimi vətəndaşların hüquq düşüncəsinin və hüquqi mədəniyyətinin inkişaf etməsi; Müvəkkilin təkliflərinə əsasən insan hüquqlarına dair qanunvericiliyin və inzibati proseduraların təkmilləşməsi; dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının azalması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1) Azərbaycan dilində

1. Abbasov İ.Q. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin fəaliyyətinin hüquqi əsasları və Müvəkkilin dövlət qurumları və vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlığı / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 55-65
2. Ağayev İ.B. Azərbaycan Respublikasının cəza-icra hüququ. Ümumi hissə: Dərslik. Bakı: Təhsil, 2007, 360 s.
3. Arıxov C.C. Ombudsmanın yaranma tarixi, mahiyyəti və cəmiyyətdə rolu // Qanun, 2003, № 08 (112), s. 19-20
4. Aslanova G.İ. İsveçdə ombudsman institutu // Gənc hüquqşünas, 2006, № 11-12 (24-25), s. 28-34
5. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (2005-ci il üzrə illik məruzənin qısa icmalı). Bakı: Qanun, 2006, 254 s.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Çıraq, 1999, 412 s.
7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, 100 s.
8. «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. Bakı : Qanun, 2010, 12 s.
9. «Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu». Bakı, 2002, 31 avqust, № 8, maddə 463
10. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2002, 27 avqust, № 196
11. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2007, 1 noyabr, № 245

12. Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 437 s.

13. Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatının yaranma prinsipləri // Dırçəliş – XXI əsr, 2001, № 39, s. 61-78

14. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2010, 324 s.

15. Məmmədov H.B. İnsan hüquqları və azadlıqları (tarixi təkamülü, beynəlxalq və politoloji aspektləri, Azərbaycan təcrübəsi). Bakı: Elm, 2006, 244 s.

16. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2001, 448 s.

17. «Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu». Bakı: Qanun, 2010, 40 s.

18. Əhmədov R. Azərbaycan milli demokratik dövlətçiliyinin təməl prinsipləri // Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 15-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2006, s. 33-36

19. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi: Dərslik. Bakı, 2009, 490 s.

20. Əliyev Q.S. Azərbaycan qanunvericiliyi insan hüquqları haqqında. Bakı, 2000, 197 s.

21. Əsgərov Z.A., Nəsirov E.H., İsmayılov M.İ. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları. Bakı: QAPP-POLİQRAF, 2005, 440 s.

22. Əsgərov Z.A., Nəsirov E.H., İsmayılov M.İ., Məmmədov X.K. Azərbaycanın dövlət və hüququnun əsasları: Dərs vəsaiti. Bakı: Qapp-Poliqraf, 2003, 453 s.

23. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərs vəsaiti. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, 632 s.

24. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 698 s.

25. Hacızadə A. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə Ombudsman arasında qarşılıqlı əlaqələr / «Ombudsman təsisatı: təcrübə və perspektivlər» mövzusunda elmi-praktiki seminarın materialları. Bakı, 2004, s. 53-58

26. Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür (kəlamlar, sitatlar, aforizmlər). Bakı: Adiloğlu, 2008, 400 s.

27. Həsənlı A.Ə. Azərbaycan ombudsman təsisatının bərqərar olması prosesində onun fəaliyyətinin bəzi xüsusiyyətləri // Qanun, 2003, № 04 (108), s. 10-15

28. Xəlilov Q.R. Dünya məkanında ombudsman təsisatı // Qanun, 2004, № 05 (121), s. 30-32

29. Xəlilova T.S. İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə və Müvəkkilin bu istiqamətdə fəaliyyəti / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 384-394

30. İbayev V.Ə. Vətəndaş cəmiyyətində məhkəmə və ombudsmanın qarşılıqlı əlaqəsi / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 66-77

31. İmanlı M.N. Ombudsman və qeyri-hökumət təşkilatlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 176-181

32. İnsan hüquqları. Rusiya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, h.e.d., professor Y.A.Lukaşevanın redaktəsi ilə. Rus dilindən tərcümə. Bakı: Şirvanəşr, 2005, 572 s.

33. İnsan hüquqları: Bəşər rifahının təməli. «İnam» plüralizm mərkəzi. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2001, 608 s.

34. «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010, 44 s.

35. Qarayev İ. Ombudsman təsisatı: dünya təcrübəsi / Ombudsman təsisatı: təcrübə və perspektivlər mövzusunda elmi-praktiki seminarın materialları. Bakı, 2004, s. 42-52

36. Qəmbərov T. Şərqdə insan hüquqları amili. Azərbaycanda milli-müdafiə təsisatları yaradılmasının ilkin tarixi şəraiti / Azərbaycanda ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 46-49

37. Quliyev A.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 2007, 1108 s.

38. Quliyev İ.O. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə hüququ. Bakı: MAA, 2009, 583 s.

39. Quliyev İ.O. Milli ideologiya dövlətimizin əsasıdır. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 2000, 79 s.

40. Quliyev İ.O. Vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu. Bakı: MAA, 2006, 171 s.

41. Quliyev İ.O. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin nəzəri və hüquqi əsasları. Bakı: MAA, 2006, 357 s.

42. Quliyev İ.O. Hüquq qaydalarının təmin edilməsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti. Bakı, MAA, 2006, 276 s.

43. Qurani-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev. Bakı: Çıraq, 2006, 680 s.

44. Mahmudov M.B. Ombudsmanın fəaliyyətində əlillərin sosial-hüquqi müdafiəsi / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 345-370

45. Məhərrəmov V.R. İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxılması sahəsində Müvəkkilin vəzifələri və səlahiyyətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman

təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 238-249

46. Məlikova M.F. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı: Maarif, 1988, 383 s.

47. Məmmədov H.B. İnsan hüquqları və azadlıqları (tarixi təkamülü, beynəlxalq və politoloji aspektləri, Azərbaycan təcrübəsi). Bakı: Elm, 2006, 244 s.

48. Məmmədov M.N. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin beynəlxalq əlaqələri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 412-420

49. Musayev T. Azərbaycanda ombudsman təsisatının inkişafı və ədliyyə orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti / Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2007, s. 37-42

50. Mustafayev R., Dadaşev M. Ombudsmanın seçilməsi və onun səlahiyyətləri. Beynəlxalq təcrübə, demokratik Azərbaycan ənənələri / Azərbaycanda ombudsman təsisatı (elmi versiyalar). Bakı, 2001, s. 78-92

51. Nəsirov E.H. Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin kütləvi informasiya vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsas istiqamətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 184-185

52. «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2008, 16 s.

53. Ombudsman kimdir? Məqalələr toplusu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2001, 120 s.

54. «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010, 28 s.

55. Səfixanlı A.M. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) korrupsiyaya qarşı mübarizə istiqamətləri / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 250-258

56. Süleymanova E.T. Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı / Azərbaycan Respublikasında ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 13-25

57. Süleymanova E.T. Azərbaycanda dövlətçiliyin və demokratiyanın inkişafında ombudsmanın rolu / Xəzər xəbər, elmi kütləvi, bədii-publisistik toplusu, 2003, № 149, s. 23

58. Süleymanova E.T. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (2004-cü il üzrə illik məruzənin qısa icmal). Bakı: Qanun, 2005, 254 s.

59. Süleymanova E.T. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (İlk illik məruzənin qısa icmal). Bakı: Qanun, 2004, 174 s.

60. Şəfizadə B.C. Zərdüş, Avesta, Azərbaycan. Bakı: Elm, 1996, 324 s.

61. Şərifov M.Ş. Azərbaycanda ombudsman institutunun təsis edilməsi zamanı meydana çıxan təşkilati məsələlər // Hüquqi dövlət və qanun, 2001, № 10, s. 35-38

62. Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi // Hüquqi dövlət və qanun, 1999, №6, s. 44-46

63. Yılmaz R.A. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin dünya ombudsman sistemində yeri // Dirçəliş XXI əsr, 2004, 2005, № 82-83, s. 262-282

64. Yılmaz R.A. Ombudsmanın türk-islam mədəniyyətindəki təməlləri və Azərbaycanada yaranması / «Ombudsman təsisatı: təcrübə və perspektivlər» mövzusunda elmi-praktiki seminarın materialları. Bakı, 2004, s. 32-41

65. Yılmaz R.A. Osmanlı dövlətində ombudsman təşkilatı və onun Azərbaycanada tətbiqi imkanları // Dirçəliş XXI-əsr, 2000, № 11-12, s. 126-131

2) Rus dilində

66. Автономов А.С. Избирательная власть. М.: ИРИС, 2002, 260 с.

67. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение. М.: Госюриздат, 1948, 336 с.

68. Алексеев А.И., Ястребов В.Б. Профессия – прокурор (Введение в юридическую специальность). М.: Юристь, 1998, 286 с.

69. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. 3-е изд., изм. и доп. М.: НОРМА, 2001, 800 с.

70. Барри Д. Конституционный суд России глазами американского юриста // Государство и право, 1993, №12, с. 76-87

71. Башимов М.С. Институт омбудсмана (Уполномоченный по правам человека и гражданина) в Российской Федерации и зарубежом. М.: МГАДИ, 1997, 142 с.

72. Безуглов А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России: Учебник для юридических вузов. В. 3 т., Т 1. М.: Издательство «Профобразование», 2001, 799 с.

73. Берман Г.Дж. Кризис западной традиции права // Вестник Международного Университета. Серия «Право». Вып. 4. М., 2000, с. 70-80

74. Богданова Н.А. Система науки конституционного права. М.: Юристъ, 2001, 334 с.
75. Бойцова В.В. Конституционно-правовая реформа в современной России: Материалы научно-практической конференции // Государство и право, 2000, № 5, с. 95-99
76. Бойцова В.В. Польский омбудсман: успешный эксперимент // Конституционные и муниципальное право, 2001, № 2, с. 45-48
77. Бойцова В.В. Правовой институт омбудсмана в системе взаимодействия государства и гражданина: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. М., 1995, 41 с.
78. Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, 408 с.
79. Бойцова В.В. Формирование института омбудсмана в России // Правоведение, 1995, № 5-6, с. 67-80
80. Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Комментарий к Федеральному Конституционному Закону «Об Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации». М.: Норма, 1997, 128 с.
81. Бойцова Л.В., Бойцова В.В. Настоящее и будущее российского омбудсмана // Юридический мир, 2003, № 3, с. 18-26
82. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979, 229 с.
83. Волков С.А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1999, 21 с.
84. Государственное право России: Учебник / Под ред. О.Е.Кутафина. М.: Юридическая литература, 1996, 584 с.
85. Закон Республики Молдова «О парламентских адвокатах», ст. 9 // Официальный монитор Республики Молдова. 1997, № 82-83, с. 670-680

86. Калашников С.В. Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества // Государство и право, 2002, №10, с. 17-25

87. Касумов З.М. Разделение властей. Баку: Текнур, 2008, 268 с.

88. Конституции государств Европы: в 3т. / Под общей ред. Л.А. Окунькова. М.: Норма, 2001, Т.3., 824 с.

89. Конституционные право: Учебник / Отв. ред. В.В.Лазарев. М.: Юрист, 1999, 592 с.

90. Конституция Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Под ред. Б.Н.Топорнина. М.: Юрист, 2003, 831 с.

91. Конституция Российской Федерации: Энциклопедический словарь / Под ред. С.М.Шахрая. М.: БСЭ, 1995, 675 с.

92. Кузминых Н.В. Институт Уполномоченного по правам человека (омбудсмена) в странах Содружества Независимых Государств (СНГ). М.: Норма, 2004, 178 с.

93. Кулиев И.О. Деятельность органов местного самоуправления (муниципалитетов) в сфере правопорядка (сравнительно-правовое исследование по материалам Азербайджанской Республики и Российской Федерации). М.: Академия Управления МВД России, 2002, 281 с.

94. Кулиев И.О. Информационное обеспечение деятельности органов местного самоуправления (муниципалитетов) в сфере правопорядка. М.: Щит, 2002, 191 с.

95. Кулиев И.О. Проблемы взаимодействия правоохранительных органов со средствами массовой информации в условиях межнациональных конфликтов. Баку: Ганун, 1996, 112 с.

96. Кулиев И.О. Теоретические и организационно-правовые вопросы совершенствования деятельности

органов местного самоуправления (муниципалитетов) в сфере правопорядка (опыт сравнительно-правового исследования по материалам Азербайджанской Республики и Российской Федерации). М.: Манускрипт, 2002, 424 с.

97. Куоудиене Л. Выступление // Третий круглый стол Уполномоченных по правам человека в субъектах РФ. Институт Уполномоченного по правам человека в субъекте Российской Федерации: Перспективы развития. СПб.: Норма, 2001, 140 с.

98. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. М.: Юридическая литература, 1978, 206 с.

99. Лебедев А.И. Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации // Московский журнал международного права, 2000, № 1, с. 128-148

100. Лебедев В.М. Становление и развитие судебной власти в Российской Федерации. М.: Юридическая литература, 1990, 280 с.

101. Лукашева Е.А. Права человека. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999, 573 с.

102. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М.: Юристъ, 2004, 512 с.

103. Мелик-Дадаева И.А. Институт омбудсмана в скандинавских странах / Научная информация о состоянии преступности и борьбе с нею в капиталистических странах, 1986, № 94, с. 12-20

104. Миронов М.А. Обращение граждан как элемент системы защиты прав человека и основных свобод: право и практика. М.: Юридическая литература, 2001, 392 с.

105. Мусаев М., Шерифов М., Мустафаев Р., Дадашев М. Омбудсмен // Возрождение-XXI век, 2000, № 2 (24), с. 25-33

106. Наука на службе законности // Законность, № 12, 1996, с. 8-14

107. Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 1. 01. 1998 г.). Представительства по правам человека республики Польша. Варшава, 1999, 402 с.

108. Национальные учреждения по правам человека: Руководство по созданию и укреплению национальных учреждений, занимающихся поощрением и защитой прав человека. ООН, Нью-Йорк и Женева, 1995, 149 с.

109. Общая теория права человека / Под ред. докт. юрид. наук Е.А.Лукашева. М.: Издательство НОРМА, 1996, 520 с.

110. Пашков А.С., Хрусталеv Б.Ф. Обязанность трудиться по советскому праву. М.: Юридическая литература, 1970, 191 с.

111. Права человека: Итоги веки, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А. Лукашевой. М.: НОРМА, 2002, 448 с.

112. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.Я. Сухарев. - 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2003, 976 с.

113. Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А.В.Мицкевича. М.: Юридическая литература, 1974, 196 с.

114. Савицкий В.М. Защита от обвинения как неотъемлемое право человека // Права человека: время трудных решений. М., 1991, с. 109-124

115. Скрыпников Н.Н. Конституционно-правовые основы деятельности Администрации Президента Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Челябинск, 2005, 26 с.

116. Скуратов Ю.И. Роль прокуратуры в укреплении законности правопорядка // Законность, 1996, № 12, с. 4-9

117. Смирнов О.В. Право граждан СССР на труд. Воронеж: Знание, 1966, 340 с.

118. Смолянский М.Б., Мархгейм М.В. Конституционное право Российской Федерации. М.: Март, 2003, 430 с.

119. Содерман Я. Где классический парламентский омбудсман? // 20-летие коллегии австрийских омбудсманов. Вена, 1997, 234 с.

120. Соколов А.Н., Трумпель К.Б. Институт омбудсмана в современном мире. Калининград: КЮИ МВД России, 2001, 150 с.

121. Соколов А.Н., Трумпель К.Б. Парламентский омбудсман: генезис, функционирование, тенденции развития. Калининград: Изд-во Балт. ин-та экономики и финансов, 2000, 94 с.

122. Строгович М.С. Обеспечение обвиняемому права на защиту и презумпция невиновности // В кн.: Проблемы правового статуса личности в уголовном процессе. Саратов, 1981, 247 с.

123. Сунгуров А.Ю. Государственные институты защиты прав человека // Материалы 3-го Круглого стола уполномоченного по правам человека в субъектов Российской Федерации. СПб.: Норма, 2001, 140 с.

124. Сунгуров А.Ю. Институт омбудсмана: эволюция традиций и современная практика (опыт сравнительного анализа). СПб.: Норма, 2005, 384 с.

125. Сунгуров А.Ю. Сравнительный анализ института омбудсмана // Развитие института Уполномоченного по правам человека в российских регионах. Том 2. Региональный омбудсман. / Под редакцией А.Ю. Сунгурова. Приложение к журналу "Северная Пальмира". СПб., 1999, 226 с.

126. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. М.: Юрист, 2007, 768 с.

127. Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н.Марченко. М.: Зерцало, 2004, 518 с.

128. Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н.Марченко. М.: Зерцало, 2005, 624 с.
129. Теория государства и права: Учебник для юридических факультетов и вузов / Под ред. В.М.Корельского и В.Д.Перевалова. М.: НОРМА, 2000, 570 с.
130. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1997, 526 с.
131. Туманов В.А. Права человека и исполнительная власть // Советское государство и право, 1990, № 2, с. 44-51
132. Уполномоченные по правам человека (Омбудсмены) стран Европы и СНГ: Сборник нормативных правовых актов. М.: ИД «Юриспруденция», 2003, 208 с.
133. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1977, 353 с.
134. Хаманева Н.Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительной власти / М.: Институт государства и права РАН, 1997, 214 с.
135. Хаманева Н.Ю. Место и роль института омбудсмана в системе правового контроля // Правоведение, 1992, № 2, с. 84-88
136. Хаманева Н.Ю. Роль омбудсмана в охране прав граждан в сфере государственного управления // Советское государство и право, 1990, № 9, с. 138-147
137. Хаманева Н.Ю. Специфика правового статуса Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации и проблемы законодательного регулирования его деятельности // Государство и право, 1997, № 9, с. 21-30
138. Хаманева Н.Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан / М.: Институт

государства и права РАН, серия «Новое в юридической науке и практике», 1998, 80 с.

139. Хиль-Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмена). М.: Ad Marginem, 1997, 335 с.

140. Чеботарев Г.Н. Принцип разделения властей в конституционной системе Российской Федерации: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 1998, 40 с.

141. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. М.: Юрайт, 2001, 432 с.

142. Чиркин В.Е. Контрольная власть // Государство и право, 1993, № 4, с. 10-18

143. Чиркин В.Е. О понятии «ветвь государственной власти» // Право и политика, 2003, № 4, с. 23-28

144. Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право // Право и политика, 2000, № 8, с. 4-14

145. Чиркин В.Е. Основы сравнительного правоведения. М.: Артикул, 1997, 350 с.

146. Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: Разграничение компетенции и ответственности // Государство и право, 1999, № 1, с. 85-90

147. Шемшученко Ю.С., Мурашин Г.А. Институт Омбудсмана в современном буржуазном государстве // Советское государство и право, 1971, № 1, с. 139-144

148. Югов А.А. Конституционные начала публичной власти: российское измерение // Российский юридический журнал, 2005, № 1, с. 43-53

149. Юридический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Е. Куртских. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2003, 450 с.

3) *Ingilis dilinda*

150. Aufrecht Steven E. and Hertogh Marc Evaluating. Ombudsman System. – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 389-402

151. Benitez R.A. Administrative Justice in a World in Transition: Pan-European Values in Administrative Justice // Common Law World Review, 2001, pp. 445-458

152. Cristian T.J. Why no ombudsman to supervise the courts in Canada // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a.: Kluwer Law International, 1999, pp. 539-551

153. Dennis Pears. The Ombudsman: review and preview the importance of being different // The International Ombudsman Anthology / Edited by Linda C.Reif, 1999, pp. 73-101

154. Gottehrer, Dean M. and Hostina, Mishael. The Classical Ombudsman Model. – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 403-414

155. Gottehrer, Dean M. Designing an Ombudsman System. . – In: Righting Wrongs. The Ombudsman in Six Continents. Edited by Roy Gregory and Philip Giddings. – Amsterdam e.a.: IOS Press, 2000, pp. 415-424

156. Jacoby D. Independence and Access – Two cardinal points to guide the ombudsman on the sea of democracy and orient the choice of an institutional model // The International Ombudsman Anthology. Selected Writting from the International Ombudsman Institute / Ed. by Linda C.Reif - The Hague e.a.: Kluwer Law International, 1999, 745 p.

157. Kessing P.V. Implementation of the Western Model in Democratic Transition // National Human Rights Institutions. Danish Center for Human Rights, 2000, 637 p.

158. Koskinen P.K. Investigating the Judiciary // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 519-525

159. Lentowska E. Principles of Action of the Commissioner // Commissioner for Civil Right Protection. Annual Report. Warsaw, 1992, pp. 10-13

160. Local Authority Housing Loans. An Investigation into the Level of Unrefunded Overpayments on Borrowers Loan Accounts. Dublin: Stationery Office, 2000, 452 p.

161. Malanowski A. The Commissioner for Civil Right Protection in the Period of Democratic Transformation // Commissioner for Civil Right Protection. Materials, 1996. – Warsaw, 1997, pp. 19-37

162. Marten Osting. Protecting the integrity and independence of the Ombudsman Institution: the global perspective // The International Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif, 2001, vol. 5, pp. 13-32

163. Monica Vlad. Ombudsman-ul in dreptul comparat. - Aradr. Editura Servo-Sat, 1998, 357 p.

164. Morrison H.G. Decisions by the ombudsman and Review by the legislature: rules, principles and policy // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 621-681

165. Pickl V. Islamic Roots of Ombudsman System. The Ombudsman Journal, № 6, 1987, pp. 101-107

166. Pickl V. The protection on Human Rights by the Office of the Austrian Ombudsman (Volksanwaltschaft) // Austrian – Soviet round table on the protection of Human Rights. Arlington. 1992, pp. 156-157

167. Rowat D.C. The Ombudsman: Citizens Defender: Preface to Second Edition. London: Allen & Unwin, 1968, 284 p.

168. Rowat D.C. The Ombudsman Plan. Essays on the Worldwide spread of an idea. Rev. 2-nd ed. University Press of America, 1985, 200 p.

169. Rowat D.C. The ombudsman Plan. Essays on the Worldwide spread of an Idea. Toronto, 1973, 315 p.

170. Rowat D.C. Why Ombudsman to Supervise the Courts? // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 527-538

171. Roy Gregory. Building an Ombudsman scheme: statutory provisions and operating practices // The International Ombudsman Anthology. The Hague e.a: Kluwer Law International, 1999, pp. 149-158

172. Stanley V.A. Ombudsman Reading note. Edmonton, 1980, 296 p.

173. Stayanand A. Growth of the ombudsman concept // Journal of South Pacific Law, 1999, v. 3, pp. 4-12

174. Stephen Owen. The Ombudsman: essential elements and common challenges // The International Ombudsman Anthology / Edited by Linda C.Reif, 1999, pp. 51-72

175. The World Book Encyclopedia. Field Enterprise as Educational Corporation / N.Y.: Helbert N. Corrol, 1972, v.14, 947 p.

176. Udo Kempt, Marco Mille. The role and the function of the ombudsman: personalized parliamentary control in forty-eight different states // The International Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif, 1999, pp. 195-226

177. Victor O.A. The changing nature and contemporary role of National Ombudsman institutions in the commonwealth and elsewhere: lessons of experience // The International

Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif , 2000, vol. 4, pp. 91-109

178. Victor O.A. The Ombudsman in the achivement of adminstrative justice and human rights in the neü millennium // The İnternational Ombudsman Yearbook / Edited by Linda C.Reif , 2000, vol. 4, pp. 33-55

4) İnternet materialları

179. www.csd.bg.

180. www.edu.ru

181. www.glossary.ru

182. www.hrpo.gov.pl

183. www.lrski.lt.

184. www.ombudsman.gov.az